

Микола
ЛИТВИН

Проект «УКРАЇНА»

Галичина
в Українській революції
1917–1921 рр.

CF FOLIO

Проект «Україна»

Микола Литвин

**Проект «Україна».
Галичина в Українській
революції 1917–1921 рр.**

«Фолио»

2015

ББК 63.3(4 УКР)

Литвин М. Р.

Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921
рр. / М. Р. Литвин — «Фолио», 2015 — (Проект «Україна»)

ISBN 978-966-03-7196-5

Поштовхом до початку Української революції 1917–1921 рр. стала Лютнева революція в Російській імперії. В ті часи Україна пережила різні форми національної державності – УНР, Українська держава, ЗУНР, але державну незалежність утримати все-таки не змогла, Українська національно-демократична революція зазнала поразки. Причин було багато: це і незгуртованість політичної еліти, і незавершеність процесу формування нації, і відмінності між національними та соціальними завданнями визвольного руху, і його обумовленість зовнішніми політичними й насамперед воєнними факторами. У книжці львівського історика М. Литвина розповідається про роль і місце Галичини та галичан в Українській національно-демократичній революції. Особливу увагу приділено державотворенню Західно-Української Народної Республіки, провокативній політиці більшовицької Росії, яка намагалася влітку 1920 року прищепити «любов» галичан до Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. І хоча своєї мети Українська революція не досягла, її значення важко переоцінити, оскільки вона спонукала нові покоління до спроб розбудови власної держави та здобуття незалежності.

ББК 63.3(4 УКР)

ISBN 978-966-03-7196-5

© Литвин М. Р., 2015

© Фолио, 2015

Содержание

Вступне слово	5
Встане славна мати-Україна	10
Від Шевченкового здвигу до вибуху Української революції	10
Від федералізму проросійського виміру до незалежності	28
Передреволюційний Львів: гарячий привіт і глибока повага	35
Центральній Раді	
Листопадовий здвиг	42
Над Сяном і Попрадом	47
Супроти планів «Великої Румунії»	50
Гуцульська республіка: до матері-України...	52
Закріпити те, що створено всенародним зривом	55
Завести негайно лад, публічну безпечність і спокій	55
Реформування господарки і фінансової сфери	60
Кінець ознакомительного фрагмента.	62

Микола Литвин

Проект «Україна»

Галичина в Українській революції 1917–1921 рр.

Вступне слово

Історію люди, як правило, не люблять і не знають, бо її уроки та наслідки, насамперед трагічні, мають властивість повторюватися. Зрозуміло, що це не завжди подобається новим політикам і представникам влади. Зрештою, уроки війн і революцій першої половини ХХ ст. мають засвоїти не лише лідери Української революції гідності 2013–2014 рр., але і її опоненти та супротивники, якщо вони хочуть жити в демократичній незалежній Україні, в сім'ї вільних європейських країн.

Утім, сучасні суспільно-політичні проблеми України неможливо вирішити лише економічними реформами, є потреба також з'ясувати причини і засоби функціонування колективної та історичної пам'яті в окремих регіонах держави, вплив на їх формування зовнішньополітичних чинників, насамперед країн-сусідів – Росії, Польщі, Румунії, Угорщини та ін. На жаль, наша колективна пам'ять є дуже травматичною: влада і політики тривалий час відзначали, як правило, не перемоги, а поразки від агресорів і тим самим толерували міфи сусідів про українця як молодшого брата, якому завжди бракувало державного досвіду й етнокультурної досконалості. Майдан 2013–2014 років та військово-політичні протистояння з російськими сепаратистами на Донбасі засвідчили бажання більшості громадян усіх регіонів держави жити в єдиній державі, боронити соборність українських земель, шанувати етнокультурні та історичні традиції Галичини, Закарпаття, Буковини, Наддніпрянщини, Донбасу, Криму. На жаль, радянський спадок та інформаційні експансії ворогів сприяли історичному безпам'ятству кількох поколінь співвітчизників.

Окрім того, треба пишатися тим, що ми маємо тисячолітню традицію української національної державності. Ідея соборності теж має тисячолітню традицію. На світанку національної історії вирішальну роль для територіальної й духовної єдності наших предків русинів відіграло прийняття християнства 988 р. князем Володимиром. Вірні християнству землі об'єднали в Київську Русь. Відтак виникла Київська церква як гілка Вселенської церкви. Традиції Київської Русі продовжила Галицько-Волинська держава. Один з її трьох королів – Данило під час коронації короною, надісланою 1247 р. папою Інокентієм IV, підкреслив, що прагне єдності всіх християн, поєднання Риму з Константинополем. Однак вже в наступні століття живе тіло народу було розчленоване: західні землі опинилися під владою Литви, а згодом Польщі; Буковина і Придунайські землі потрапили до Молдовського князівства, а потім Польщі, Угорщини, Туреччини. Ще раніше, в ХІ ст., Закарпаття відірвала Угорщина. На жаль, у цьому регіоні залишилися сили, які прагнуть будь-якими засобами маркувати кордон історичної Угорщини. Видається, що величний пам'ятник угорцям на Верецькому перевалі, неподалік могил карпатських січовиків 1939 р., як, зрештою, російській імператриці в центрі Одеси, Леніну в містах Сходу і Півдня України служать десоборизації історичної свідомості, розтлінню національної/колективної пам'яті мільйонів українців нашої держави.

Українська козацька держава ХVІІ ст., на жаль, теж так і не зуміла включити Галичину і Західну Волинь, але її створення стало справою не лише Б. Хмельницького, а і представників усіх країв. 1659 року Українська держава втрачає права на самостійні зносини із зарубіж-

ними партнерами, згодом у залежність від Росії потрапляє торгівля, відтак фінанси, аж поки у 1764 р. автономію України було ліквідовано повністю. Це фактично стало початком повної ліквідації української державності. Вже у 1775 р. сумнозвісна Катерина II знищила Запорізьку Січ, чим позбавила українців власного війська, а на початку вісімдесятих років на Україні вводився інститут намісництва, – вона ділилася на губернії, що фактично означало включення Української держави до загальноімперської системи.

Що ж до Галичини і Буковини, то вони з кінця XVIII ст. до закінчення Першої світової війни входили до складу Австро-Угорської імперії. І це справді суспільний феномен, що наш пошматований століттями народ зберіг єдність мови й усупереч чужинцям залишився одним народом, етнокультурним тілом.

У XIX ст. ідея державності й соборності була обґрунтована в творчості діячів національного відродження – Тараса Шевченка, Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, «Руської трійці» на чолі з Маркіяном Шашкевичем, Михайла Драгоманова, Івана Франка, публікації яких були добре знані українцям по обидва береги Збруча¹. Вперше вільнолюбні Шевченківські поезії прилюдно декламовано у Львові на літературно-музичних вечорах товариства «Руська бесіда» у 1862–1863 рр. у недавно зведеному Народному домі. Тоді ж започатковано традицію Шевченківських поминальних богослужінь. Незважаючи на конфесійні поділи, місцеві греко-католики брали участь у православних богослужіннях на честь Кобзаря, твори якого давали романтичне бачення звияг українського козацтва та пропагували ідею незалежності України².

Визначним досягненням суспільно-політичної думки кінця XIX – початку XX ст. було й чітке обґрунтування стратегії відновлення соборності земель. Власне в роботах галичанина Юліана Бачинського «Україна ірредента» (1895) і харківського адвоката Миколи Міхновського «Самостійна Україна» (вийшла 1900 р. у Львові) ідею соборності етнічних українських земель пов'язано із завданням виборення державно-політичної незалежності України. Нещодавно львівська громада увічнила інтелектуальну звиягу цього харківського політика, а згодом військовика-самостійника УНР меморіальною дошкою на будинку «Народної гостиниці» (нині регіональна митниця). Вдячні львів'яни також встановили меморіальну дошку уродженцю Мелітополя, ідеологу українського націоналізму Дмитру Донцову, який, уникаючи переслідувань російського царату, перед Першою світовою війною замешкав неподалік Наукового товариства імені Шевченка; не полишив він Львів і в міжвоєнний період.

На початку XX ст. державницькі традиції наддніпрянського козацтва на західних землях пропагували вихованці парамілітарних товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт», спортивного товариства «Україна». Як відомо, стрільці і старшини легіону Українських січових стрільців 3 вересня 1914 р. на вокзальній площі Стрия на Львівщині заприсягли не лише цісарю, але й майбутній незалежній Україні. Це вони довели бойовою звиягою проти царських військ на горі Маківка, Лисоні під Бережанами. Напередодні та в роки війни уродженець Полтавщини Михайло Гаврилко створив у Львові декілька проєктів пам'ятника Шевченкові для Києва, в якому намагався втілити ідею «пробудженої України». Скульптор-емігрант виготовив також низку пропам'ятних металевих і гіпсових медальйонів, плакеток і відзнак. До речі, деякі експерти вважають, що проєкт пам'ятника Кобзареві М. Гаврилка через чверть століття використав скульптор Матвій Манізер для побудови величного монумента у Харкові³.

¹ Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці. Київ, 1998. С. 13–20; Касьянов Г. Теорія націй та націоналізму. Київ, 1999. С. 263–264; Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття. Івано-Франківськ, 2012. С. 144–797.

² Каднічанський Д., Литвин М., Орлевич І., Серeda О., Стеблій Ф., Хахула Л. Тарас Шевченко: галицький вимір. Львів, 2014. С. 15–17.

³ Коваль Р. Шевченкіана Михайла Гаврилка. Київ, 2014. С. 9–65.

Хроніку Української революції 1917–1921 рр. регулярно висвітлювало щоденне львівське «Діло». Українській Центральній Раді, молодій дипломатії Української Народної Республіки допомагав львівський історик Іван Крип'якевич, підготувавши для переговорів у Бересті-Литовському 1918 р. карту західних етнічних кордонів України. У 30-ті роки колектив галицьких і наддніпрянських істориків підготував під орудою Крип'якевича «Історію українського війська», яка стала хронікою визвольних змагань українців від давнини до новітнього часу. Нині цінний архів і бібліотека вченого передані до Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника НАН України. До речі, в Галичині та на Волині в міжвоєнний час оселилося чимало членів Центральної Ради, військовиків та урядовців УНР. А серед них – у Стрию член Центральної Ради, соратник Михайла Грушевського, діяч кооперативного руху Дмитро Ісаєвич. Його син історик Ярослав Ісаєвич тривалий час очолював у Львові Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, а також Міжнародну асоціацію українців, яка з успіхом провела перші Міжнародні конгреси українців у Львові, Харкові, Одесі, Донецьку.

Авторів цих рядків пощастило: у січні 1990 р. у спецфондах тогочасного Центрального державного архіву Жовтневої революції у Києві віднайдено Акт Злуки УНР і ЗУНР 1919 р. – важливий державно-політичний документ, виготовлений на картоні друкарською машинкою із сургучевою печаткою. На щастя, київські архівісти його швидко розсекретили, і за 50 тогочасних радянських рублів (третину зарплати молодшого наукового співробітника) було зроблено копію, яка потрапила на велелюдний Софіївський майдан і ланцюг соборності від Львова до Києва. У багатьох українських родинах збереглися від того часу синьо-жовті прапорці, самвидави Народного Руху України, «Просвіти», «Меморіалу», Товариства Лева, надруковані у Литві, Польщі або ж Львові.

Що ж до самої злуки УНР і ЗУНР та її уроків, то деякі науковці і політики нерідко говорять про злуку 1919 р. лише як про ідею. Однак Акт Злуки обґрунтовано та закріплено юридично, її схвалили українці по обидва боки Збруча, зокрема військові гарнізони у Станиславові, Золочеві, Тернополі, Києві, численні віча селян і міщан. Наддніпрянці виділили галичанам гроші на закупівлю палива, металу, перешивку галицьких вузькоколієнок, розвиток «Сільського господаря» та інших товариств. Уряд УНР надав допомогу родинам загиблих стрільців Галицької армії, сиротам, біженцям, які повернулися у рідні краї. А ще відправлено півтори тисячі вагонів з цукром, борошном, збіжжям. Галичани вітали навесні 1919 р. гастролі наддніпрянського театру Садовського. У Станиславові – тимчасовій столиці ЗУНР побували Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Михайло Грушевський. Наддніпрянський генерал Михайло Омелянович-Павленко у грудні 1918 р. став начальним вождем Галицької армії, з ним приїхало чимало досвідчених командирів-наддніпрянців. Водночас Галицька армія отримала 20 літаків для авіазагону в Красному і Стрию, а також 80 гармат, 20 тис. гвинтівок, 80 мільйонів набоїв, навіть дирижабль.

Наддніпрянці спільно з галичанами боронили соборну УНР проти військ Польщі, Румунії, більшовицької Росії. На жаль, державно-соборницький процес у 1917–1921 рр. так і не вдалося завершити. В антибільшовицькій війні країни Антанти віддали перевагу національно консолідованій Варшаві. Наддніпрянські політики шукали порятунку в Варшаві, а галичани прагнули заручитися підтримкою білої, а навіть червоної Росії. Відтак Українська революція зазнала поразки. Армія УНР інтернована на території Польщі, про що нагадують сучасникам численні цвинтарі та окремі поховання наддніпрянців, які поступово відновлюються у Варшаві, Перемишлі, Любліні, Кракові, Александрові-Куявському, Ланцуті. Галицькі бригади армії ЗУНР відійшли до Чехословаччини, де інтерновані у таборах Німецького Яблонного, Йозефова, Ліберців. Поховання галицьких стрільців і старшин на чеських землях, на щастя, не були зруйновані. Вдалося зберегти й документацію ЗУНР в архівах Праги, Ватикану, Києва і Москви. Натомість багато галицьких емігрантів навіки спочили у безіменних могилах на

російських просторах ГУЛАГу. Щоправда, немало галичан і наддніпрянців вже у роки Другої світової війни поєдналися в антиімперській боротьбі у лавах УПА та повоєнному дисидентському русі.

А зараз, шановний читачу, спільно перегорнемо маловідомі сторінки літопису відродження української державності на західноукраїнських землях. Перші кроки на шляху пізнання історичної правди про ЗУНР зробили самі учасники Визвольних змагань першої чверті ХХ ст. Джерелознавчу цінність мають спогади та історичні розвідки Михайла Грушевського «На порозі нової України» (Т. 1–3. Київ, 1917), Володимира Винниченка «Відродження нації» (Т. 1–3. Київ; Львів, 1920), «Заповіт борцям за визволення» (Київ, 1991), «Щоденник. 1911–1920» (Т. 1–2. Нью-Йорк, 1980), Павла Скоропадського «Спомини» (Київ, 1992), Костя Левицького «Історія політичної думки галицьких українців в 1848–1914» (Львів, 1926), «Історія визвольних змагань галицьких українців з часів світової війни 1914–1918» (Львів, 1928), «Великий зрив» (Львів, 1931), Дмитра Дорошенка «Мої спомини про недавнє минуле» (Ч. 1–2. Львів, 1923), «Історія України 1917–1923» (Т. 1–2. Ужгород, 1923–1930), Олександра Лотоцького «Сторінки минулого» (Т. 3. Варшава, 1920), Осипа Назарука «Рік на Великій Україні» (Відень, 1920), «Галицька делегація в Ризі» (Львів, 1930), Миколи Чубатого «Державний лад на західній області Української Народної Республіки» (Львів, 1921), Осипа Думіна «Історія легіону УСС 1914–1918» (Львів, 1936), Антона Чарнецького «Спомини мого життя» (Лондон, 1964), Євгена Бородієвича «У чотирикутнику смерті» (Львів, 1931), Євгена Коновальця «Причинки до історії української революції» (Прага, 1929), Зенона Стефаніва «Коротка історія українського війська» (Т. 1–3. Львів, 1937), Володимира Галана «Батерія смерті» (Нью-Йорк, 1968), Павла Христюка «Українська революція» (Т. 1–3. Відень, 1921–1922), Олекси Кузьми «Листопадові дні 1918 р.» (Львів, 1931), Омеляна Поповича «Відродження Буковини» (Львів, 1933), Івана Крип'якевича, Богдана Гнатевича «Історія українського війська» (Львів, 1937), Михайла Гуцуляка «Перший листопад 1918 року на західних землях України» (Нью-Йорк; Ванкувер, 1973), Андрія Чайковського «Чорні рядки» (Львів, 1928), Михайла Омеляновича-Павленка «Українсько-польська війна 1918–1919 рр.» (Прага, 1929), Степана Шухевича «Спомини з УГА 1918–1920» (Львів, 1929), Ісаака Мазепи «З історії Української революції» (Прага, 1930), «Україна в огні й бурі революції 1917–1921» (Ч. 1–3, 1950–1951), Антона Кравса «За українську справу» (Львів, 1937), Олекси Левицького «Галицька армія на Великій Україні» (Відень, 1921), Никифора Гірняка «Останній акт Української Галицької армії» (Нью-Йорк, 1958), Михайла Лозинського «Галичина у рр. 1918–1920» (Відень, 1922), Івана Максимчука «Кожухів» (Львів, 1930), Дмитра Паліїва «Листопада революція» (Львів, 1929), Миколи Капустянського «Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 р.» (Кн. 1–2. Львів, 1921–1922), Матвія Стахів «Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр.» (Т. 1–4. Скрентоп, 1959–1960), Сидора Ярославина «Визвольна боротьба на західно-українських землях 1918–1923 рр.» (Філадельфія, 1956), Василя Кучабського «Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923» (Berlin, 1934), Івана Боберського «Щоденник» (Київ, 2003).

Цим драматичним подіям присвячені також документальні збірники: «Українська суспільно-політична думка в ХХ ст.» (Нью-Йорк, 1983), «Українська Галицька Армія. Матеріали до історії» (Т. 1–5. Вінніпег, 1958–1970), «За волю України» (Нью-Йорк, 1967), «Євген Коновалець і його доба» (Мюнхен, 1974), «Денник Начальної Команди Галицької Армії» (Нью-Йорк, 1974), «Ukraine and Poland in Documents 1918–1922» (Hunchac T., ed. Vol. L—2, New York; Paris; Sidney; Toronto, 1983), «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали» (Т. 1–5. Івано-Франківськ, 2001–2011).

Вказану тему намагалися розробляти науковці Олександр Карпенко, Юрій Сливка, Степан Макарчук, Володимир Гордієнко, Сергій Лилик, Олександр Реєнт, Володимир Великочий,

Богдан Якимович, Орест Красівський, Ярослав Лялька, Кім Науменко, Борис Тищик, Олександр Вівчаренко, Олександр Павлюк, Іван Патер, Ігор Соляр, Олег Павлишин та ін.⁴ Проблеми українсько-польської війни 1918–1919 рр. порушував й автор цього дослідження в книзі «Історія галицького стрілецтва» (Львів, 1990; друге вид. 1991), «Українсько-польська війна 1918–1919 рр.» (Львів, 1998). І все ж багатогранна дослідницька робота тільки починається, оскільки лише нині стають доступними унікальні документи з архівосховищ Києва, Львова, Москви, Праги, Відня, Варшави, Риму, Оттави.

До підготовки цього рукопису спонукали ще й польські колеги-історики, які в останнє двадцятиліття значно об'єктивніше, ніж раніше, почали висвітлювати процес відродження польської й української державності у 1918–1920 рр.⁵ Але, зрозуміло, не з усіма їхніми аргументами (щодо східних кордонів II Речі Посполитої, гуманності ведення бойових дій легіоністів та ін.) автор цього дослідження погоджується. А тому пропонованій студії чимало уваги відведено переговорам між воюючими сторонами, аналізу позицій «режисерів» із Парижа й Москви, національній політиці уряду ЗУНР, соборницьким процесам в УНР, складним проблемам функціонування історичної (національної) пам'яті в сучасній Україні.

⁴ Карпенко О. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині у 1918 р. // 3 історії західноукраїнських земель. Київ, 1957. С. 59–60; Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. Київ, 1973; Макаричук С. Республіка, що обрала поразку // Вільна Україна. 1989. 22, 24 січ.; Гордієнко В. Листопад. Сходження на Голгофу // Літопис Червоної Калини. 1991. № 1–3; Лирик С. ЗУНР: біла пляма в історії України // Пост імені Ярослава Галана. Львів, 1990. Кн. 24. С. 178–206; Лялька Я., Науменко К. Західно-Українська Народна Республіка // За вільну Україну. 1990. 1 лист.; Якимович Б. Западно-Украинская Народная Республика: мифы, история и значение // Высокий замок. 1991. 31 окт.; Тищик Б., Вівчаренко О. Західноукраїнська Народна Республіка. Коломия, 1993; Павлюк О. Дипломатія злуки. До питання про об'єднання УНР і ЗУНР // Всесвіт. 1992. № 1–2. С. 176–178. Його ж. Від злуки – до розриву: Взаємини урядів УНР і ЗУНР у 1919 р. // Наука і суспільство. 1994. № 4–6, 7–8; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Історія. Івано-Франківськ, 2001; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія. Львів; Івано-Франківськ, 2008; Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. Львів, 2013.

⁵ Dąbkowski T. Ukraiński ruch w Galicji Wschodniej. 1912–1923. Warszawa, 1985; Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem: Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. Kraków, 1990; Konieczny Z. Walki polsko-ukraińskie w Przemyślu i okolicy. Listopad – grudzień 1918. Przemyśl, 1993; Klimecki M. Wojna polsko-ukraińska 1918–1919 r. // Wojsko i wychowanie. 1993. № 5. S. 43–46; № 6. S. 36–39; Ibidem. Polsko-ukraiński konflikt wojskowy o Galicję Wschodnią. 1918–1919 r. // Akcja «Wisła» na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. Materiały z sesji naukowej 12–14. VI. 1992. Szczecin, 1994. S. 29–37; Ibidem. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918–1919 r. Warszawa, 1997; Koko E. Przed ryskimi preliminarzami. Z dziejów stanowiska ukraińców galicyjskich w 1920 r. // Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej pod redakcją Tadeusza Stegnera. Gdańsk, 1993. S. 118–138; Szmytkowska B. Stosunek rządu Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej do Państwa Polskiego i polaków na podstawie prasy oficjalnej tego rządu // Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. S. 139–145; Lukomski G., Partacz C., Polak B. Wojna polsko-ukraińska 1918–1919: Działania bojowe – aspekty polityczne – kalendarium. Koszalin; Warszawa, 1994; Leinwand A. Obrona Lwowa w listopadzie 1918 roku // Rocznik Lwowski 1993–1994. Warszawa, 1995. S. 37–57; Jagoda M. Walki o Lwów od stycznia do kwietnia 1919 roku // Wojskowy Przegląd Historyczny. 1995. № 1–2. S. 184–200; Krotofil M. Ukraińska Armia Halicka 1918–1920. Toruń, 2012.

Встане славна мати-Україна

Від Шевченкового здвигу до вибуху Української революції

Революційний вибух 1917 року каталізувала Перша світова війна, у кривавий вир якої були втягнуті більшість країн та народів світу. Для генералів-фронтовиків це був час випробовування нових видів зброї – авіабомбометань, перших танкових атак, хімічної зброї. Для політиків війна стала новим дискусійним майданчиком, у ході якого обговорювалися плани реформування старих імперій, перекроювання кордонів. Велика війна ще більше розколола український національний табір: наддніпрянці підтримували переможний наступ російської армії і прагнули виторгувати у царату автономію для Наддніпрянщини; галицькі політики підтримали у війні Габсбургів, які, на їхню думку, мали надати Галичині національно-державну автономію.

Наболілі національні проблеми галицька громадськість широко обговорювала в ході святкування 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Вказаний ювілей на західних землях України відзначено не лише поетичними вечорами, але й масовим Шевченківським здвигом 28 червня 1914 р. у Львові за участю 12 тис. представників галицьких парамілітарних товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт», культурно-освітніх і кооперативних структур. У той день на площі Сокола-Батька в околицях Стрийського парку вони дізналися не лише про вбивство у Сараєво наступника австрійського престолу архієпископа Франца Фердинанда, але й ще раз актуалізували ідею відродження українського війська як зав'язку майбутньої Української держави. Активність стрільцтва сприяла консолідації українського політикуму, яке сформувало міжпартійну Головну українську раду (ГУР) на чолі з К. Левицьким⁶. Утім, відповіді на головне питання часу «Чи дасть нам тепер Австрія Україну»⁷ залишалося серед галичан, буковинців і закарпатців риторичним.

2 серпня 1914 р. ГУР у Львові створила Бойову управу УСС, яка звернулась до австрійського уряду з проханням дозволити сформувати легіон Українських січових стрільців. Попри отриману згоду, від перших днів створення частини їй чинилися перешкоди. На прохання відкликати з військ сто українських старшин цісарське командування виділило лише 16, серед них Г. Коссака, С. Горука, В. Дідушка, Д. Вітовського та ін. Для легіону Українських січових стрільців австрійці передали тисячу важких однозарядних крісів, які ще 1888 р. були зняті з озброєння. Всього до Українських січових стрільців зголосилось 28 тис. галичан, але уряд і польські політичні кола, побоюючись створення українського війська, обмежили чисельність легіону 2,5 тис.⁸ Добровольцями насамперед записувалися ті, хто офіційно був визнаний непридатними до військової служби, а також особи, які ще не мали (гімназисти, студенти університетів Львова, Грацу, Відня, деякі жінки) або вже були непризвального віку з підданих Австро-Угорщини⁹. Основна маса галичан-українців – понад 100 тис. – була мобілізована до частин, які відправлено подалі від України, на італійський фронт.

Невишколених січовиків командування 55-ї австрійської дивізії 25-го корпусу вирішило одразу ж кинути на фронт проти наступаючих російських військ, де на легіон чекала б неми-

⁶ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Львів, 1926. С. 716–720; *Українська сила з покликом Тарасовим. Великий ювілейний здвиг Січей і Соколів у Львові* // Свобода. 1914. 16 лип.

⁷ *Історія січових стрільців: військово-історичний нарис.* Київ, 1992. С. 22.

⁸ *Див.: Литвин М., Науменко К.* Історія галицького стрільцтва. Львів, 1991. С. 12–15.

⁹ *Дорнік В.* Політика Австро-Угорщини щодо України в роки Першої світової війни // *Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі (до 90-річчя закінчення Першої світової війни)*. Чернівці: ЧНУ, 2009. С. 11.

нуча загибель. Але тодішній тимчасовий командир легіону Т. Рожанковський відмовився виконувати авантюрний наказ, за що був усунутий з посади. Під командуванням нового командира, одного із засновників «Просвіти», директора Рогатинської української гімназії М. Галущинського 3 вересня 1914 р. новобранці прийняли на привокзальній площі у Стрию (Львів був уже окупований царськими військами) присягу й відбули на доукомплектування у закарпатські села Горонда та Страбичів під Мукачеве¹⁰. Ядро легіону становили активісти січового, сокілського і пластового руху, вчорашні гімназисти та студенти. Серед новобранців були й дівчата-студентки О. Степанів, С. Галечко, А. Дмитерко, І. Кузь, О. Підвисоцька та ін.

7 вересня затверджено організаційну структуру легіону УСС, призначено командирів куренів, сотень і чот. Перший курінь очолив отаман М. Волошин, 35-річний львівський адвокат, після війни відомий діяч центристської політичної партії – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Йому підпорядковувалися сотні В. Дідушка, Р. Дудинського, Н. Гірняка і О. Будзиновського. Другим куренем командував народний учитель із Ясениці, що під Дрогобичем, 32-річний отаман Г. Коссак, батько чотирьох дітей. До цього куреня ввійшли сотні колишнього редактора львівського часопису «Руслан», відомого сокілського діяча сотника С. Горука та О. Семенюка, О. Букшованого, вчорашнього студента Чернівецького університету та Львівської торгової академії М. Барана. Третім курінним отаманом був адвокат С. Шухевич, а його двома сотнями командували відповідно педагог Д. Вітовський і виходець із селян Дрогобиччини, недавній професор Чортківської учительської семінарії І. Коссак. Отримали посади командирів чот (взводів по-сучасному. – *Авт.*) чимало представників молоді національної інтелігенції, зокрема випускник Паризької художньої школи Я. Струхманчук, журналіст В. Коссак, вчорашній студент-хімік П. Франко, вихідці із селянства І. Цяпка, М. Яворський, І. Рогульський, Г. Іваненко, багато інших. Все це створювало особливий тип взаємовідносин між старшинами і стрільцями, сприяло високим бойовим якостям легіону. До речі, формою звертання було слово «товариш», прийняте згодом у Радянській армії. Отже, не витримує критики довголітнє твердження радянських істориків і політиків про «буржуазний» та «реакційний» характер старшинського складу УСС і Галицької армії. Як відомо, це «тавро» стало приводом для масового знищення у 30-ті роки, під час сталінських репресій, величезної кількості колишніх галицьких старшин, які після поразки Української революції 1917–1921 рр. залишилися на Наддніпрянщині або прибули до неї пізніше. Серед них були відомі військові, партійні, радянські та наукові діячі, письменники Г. Коссак, О. Нагуляк, Г. Іваненко, Й. Крілик, О. Букшований, М. Яворський, Я. Струхманчук, М. Ірчан, багато інших¹¹.

У ті дні на 450-кілометровому фронті від Івангорода до Кам'янця-Подільського розгорнулася одна з найбільших у Першій світовій війні Галицька битва за участю з обох боків півтора мільйона солдат і офіцерів. Вона почалася загальним наступом росіян 6 серпня. Через місяць, 3 вересня 3-тя армія генерала М. Рузького зайняла Львів, а 8-ма під командуванням О. Брусилова відтіснила цісарську армію в Карпати. 17 вересня відступив гарнізон Перемиської фортеці (131 тис. осіб, 21 тис. коней). Отже, російська армія окупувала Галичину, а війська Австро-Угорщини втратили до 400 тисяч вояків, з них майже 100 тис. полоненими¹². Під час цієї операції начальник штабу 25-го австрійського корпусу полковник С. Шептицький (один із перших претендентів на посаду командира легіону УСС) писав своєму братові – митрополиту Греко-католицької церкви Андрею Шептицькому: «Росіяни атакують. Ми зазнали поразки. В

¹⁰ Див.: Галущинський М. З Українськими січовими стрільцями: споми́ни з років 1914–1915. Львів, 1934. 216 с.; Галакціон Ч. 3 вересня 1914 // Свобода. 1952. 6 верес.; Савчин М. Українські січові стрільці на «Срібній землі» // Свобода. 1951. 16, 17 листоп.; Ріпецький С. Про сотню, що почала визвольні змагання // Свобода. 1954. 10 верес.

¹¹ Див.: Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.). Київ, 1994. 350 с.; Рубльов О. Західноукраїнська еміграція у загальнонаціональних політичних і культурних процесах (1914–1939). Київ, 2004. 648 с.; Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ, 1999. 320 с.

¹² Яковлев И. 1 августа 1914. Москва, 1974. С. 69; Bator J. Wojna Galicyjska. Kraków, 2008. S. 35–104, 223.

районі Гнилої Липи точаться тяжкі бої. Твоє селянське військо, твої Українські січові стрільці бою ще не бачили навіть здалека, та відомо, що при першій же нагоді вони збираються „зі славою“ здатися москалям»¹³. До певної міри він мав рацію: чимало українців, силою рекрутованих до австрійської армії, зовсім не рвалися проливати кров за цісаря і часто здавалися в російський полон. Однак щодо легіону УСС зневага полковника не була обґрунтованою, що засвідчили перші бої січовиків.

У зв'язку з важким становищем на фронті вже 10 вересня 1914 р. австрійське командування віддало наказ ввести легіон УСС у бої. Через тиждень сотня В. Дідушка вийшла на Верещинський перевал, де зустріла наступаючі частини 2-ї кубанської козачої дивізії. Тоді ж зайняла лінію сторожових постів на Ужоцькому перевалі сотня О. Семенюка, уродженця Сокаля, талановитого організатора січового руху на Львівщині, який пізніше, у 30-х, загинув в УРСР. Саме вона першою серед підрозділів легіону 25–26 вересня зав'язала бій у районі Сянок з кубанцями і зазнала перших жертв війни – 22 стрільці були вбиті. Водночас, не врахувавши думки українських старшин, австрійське командування роздробило решту легіону на більше ста розвідувальних стеж (груп) по 20 стрільців у кожній і наказало просочуватись у російські тили. Після невдалих спроб перетнути лінію фронту, зазнавши втрат, стежі поверталися назад. Лише стежа чотаря Г. Іваненка досягла Дрогобича, а Р. Біленький пройшов зі стрільцями до Болехова. Кілька груп зникли безслідно. Переконавшись у безплідності своїх намірів, австрійське командування відмінило наказ. 7 жовтня всі сотні зайняли лінію оборони на Бескидах¹⁴.

Отримавши підкріплення з Балканського фронту, австрійська Південна армія у першій половині жовтня перейшла в наступ через карпатські перевали у загальному напрямі на Стрий, Миколаїв, Львів. «Я був атакований з фронту майже удвічі більшими силами противника, – згадував генерал О. Брусилов. – Здійснювалось охоплення мого лівого флангу військами, які спускались з Карпат від Турки і, нарешті, у напрямі на Стрий – Миколаїв – Львів виходили до мене в тил»¹⁵.

У ході наступальної операції легіон УСС під командуванням отамана Г. Коссака, що діяв в авангарді 130-ї австрійської бригади, провів успішний бій за Тухольку. За ним спостерігав особисто генерал П. Гофман: адже галичани діяли на дуже важливій ділянці – вздовж долини Латориці, на залізниці. Долаючи сильний опір противника, українські курені оволоділи пізніше селами Синьовидне і Любінці, вийшли у район нафтового басейну і 20 жовтня відбили у росіян міста Борислав, Дрогобич, Стрий. Тільки коли О. Брусилов перекинув з-під Перемишля найбоєздатнішу 58-у піхотну дивізію та підтягнув резерви, йому вдалося відновити становище. Австрійські війська, а з ними легіон УСС відійшли до Карпат.

Майже без перерви 3 листопада чотири армійські корпуси О. Брусилова та три кавалерійські дивізії розпочали штурм перевалів з метою прорватися до Закарпаття. У запеклих боях 3–5 листопада сотні УСС під командуванням В. Дідушка, К. Гутковського, Р. Дудинського, С. Горука, З. Носковського зуміли не лише відстояти свої позиції під Синьовидним, але й завдати противнику серйозних втрат. Тільки у полон захоплено 130 солдат. У районі Тухольки відзначився зі своєю сотнею Д. Вітовський, який разом з панцирним поїздом утримував залізничний відтинок Тухолька – Гребенів. Невдовзі після цих боїв командир 55-ї дивізії генерал Г. Фляйшман прибув до легіону, щоб особисто вручити перші бойові нагороди січовикам – медалі Хоробрості II класу старшинам З. Носковському, Я. Струхманчуку, вістуну І. Андруху,

¹³ Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. Київ, 1972. С. 42.

¹⁴ Литвин М., Науменко К. Українські січові стрільці. Київ, 1992. С. 10–12; Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.). Київ, 1997. С. 153; Савчин М. «Під білою березою козаченька бито...» // Свобода. 1953. 3 січ.

¹⁵ Див.: Брусилов А. Воспоминания. Москва, 1951. С. 57.

хорунжій О. Степанівні, а також С. Галечко¹⁶. Вчорашній студентці філології університету в Граці до того ж присвоєно звання підхорунжої.

«Я на Закарпатті, в рядах Січових стрільців. Дивний якийсь сон, – писала Софія Галечко у щоденнику 11 вересня 1914 р. – Вісім днів їзди поїздом, три дні голодівки, примусова мандра по Мукачеві від 3-ї ночі до 8-ї ранку та приїзд до Горонди – а тепер тихі зітхання слабих у шпиталі. Мої мрії здійснилися – працюю для України, йду кувати кращу долю... Кинула я книжки, науку, старий спокійний Грац, забула про рідню, про іспити й увесь світ... Крила вистрілили з рамен і лечу на стрічу сонцю золотому. Чи спалить воно мене, чи зігріє своїм вогнем?... Завтра, позавтра може підемо вже в поле, хто вернеться з дороги, не знаємо. Що там! Поки кров грає в жилах і серце б'ється сильно в грудях – вперед! Вперед! Поломимо скали, переплинемо ріки, спалимо вогнем молоді душі всі твердині, всі замки, всі ворожі думки і діла»¹⁷. Дівчину-стрільця, потім хорунжу і командира чоти в сотні З. Носковського любили і поважали всі. І тому як велике особисте горе для них стала її трагічна загибель 20 липня 1918 р.¹⁸

У листопаді здійснена часткова реорганізація легіону. Тепер він складався лише з двох куренів – С. Шухевича і С. Горука. М. Галущинський вибув у штаб генерала П. Гофмана референтом у справах УСС, а його посаду обійняв отаман Г. Коссак.

Різдво 1915 р. галицькі стрільці зустріли на Бескидах. У ту зиму стояли тріскучі морози, круті схили вкрилися глибоким снігом. Старшини і стрільці, які майже безперервно перебували на гірських вершинах, у першій бойовій лінії, постійно мерзли. Часом втрати від холоду перевищували бойові¹⁹. У ті січневі дні січовики билися на Ужоцькому перевалі. Долаючи глибокий сніг, вони зайняли Славське, Лавочне, досягли Татарівки, що декілька разів переходила з рук у руки. На початку березня сотні легіону УСС вийшли в район гори Маківки. У цей момент командування цісарської армії завдало українській частині нового дошкульного удару – ліквідувало Начальну команду і цілком самостійні курені Г. Коссака і С. Горука підпорядкувало відповідно 129-й і 130-й австрійським бригадам 55-ї дивізії генерала Г. Фляйшмана. Тоді ж встановлено штатну чисельність усусусів – 2200 стрільців і 48 старшин, яким присвоєні військові звання.

Верхів'я гір, верхів'я слави.
Шумить, шумить, шепоче ліс:
По битві на полях Полтави
Тут вперше український кріс
Спиняв московських полчищ лави,
І вперше по літах недолі
Слова упали тут стрільцеві:
«Ми не поклонимось цареві!
Ми прагнем волі!»

Ці рядки стрілецький поет О. Бабій присвятив битві на горі Маківці у квітні—травні 1915 р., яка увійшла золотою сторінкою у літопис легіону УСС.

22 березня вперше сотні курінного отамана С. Горука зайняли позицію на цій горі, яка стала ключовим пунктом оборони австрійської Південної армії, бо не давала можливості російським військам пробитися по долинах річок до Тухлі й Славська. З того дня бої на цьому

¹⁶ Литвин М., Науменко К. Українські січові стрільці. С. 13.

¹⁷ Угрин-Безгришний М. Нарис історії УСС. Львів; Київ, 1923. С. 103.

¹⁸ Дмитерко-Ратич Г. Зі зброєю в руках (Пам'яті Софії Галечко) // Наше життя. 1958. Листопад. С. 3–5.

¹⁹ Гіряк Н. Організація і духовний ріст Українських січових стрільців. Філадельфія, 1955. С. 21–22; Рівецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. Нью-Йорк, 1956. С. 98–99.

відтинку майже не припинялись. Учасник тих звитяг 18-літній командир сотні львів'янин О. Яримович, який загинув у липні 1917 р. під Конюхами, залишив нащадкам спогади. Ось як він описує ці події: «Вночі з 7 на 8-го квітня зійшли москалі з Погару (сусідня гора. – *Авт.*), перейшли місток на р. Головчанці, підсунулися яром до половини північного спаду Маківки під стрілецьке становище і ранили кількох стрільців ручними гранатами. Ніч була темна, без місяця. Пішла стрілянина на цілій лінії Маківки, тріскали світляні ракети. Москалі відступили. Рано було видно сліди ворога і погублені шапки. Цілий напад москалів звернений був на відтинок, обсажений стрільцями, тому стрільці дістали того дня від бригадира Вітошинського похвалу за оборону Маківки. Сотня Дудинського стояла, під проводом хорунжих Свидерського, Никорака і Ковалика, сотню Московського провадив чотар Сушко, в сотні Семенюка провадили під той час чоти чотар Чмола, я і хорунжа Степанівна»²⁰.

У ті дні на Південно-Західний фронт прибув разом із кінооператорами російський самодержець Микола II. Зі Львова він приїхав до штабу 8-ї армії генерала О. Брусилова у Самбір, потім побував у Хирові та недавно зайнятому Перемишлі. Командувачу фронтом генералу М. Іванову, мабуть, дуже хотілося порадувати імператора «побідною» реляцією з Карпатського фронту. Отож, підтягнувши важку артилерію, він кинув у наступ на Маківку кавалерійську дивізію генерала О. Каледіна (майбутнього отамана Донського козацтва, керівника антирадянських заколотів 1918 р.) та піхотні частини. Найбільшої напруги бої досягли 1 травня. «Клекотіли по обох боках скоростріли, при землі гупали ручні гранати – здавалося, гора рухається, дихає пеклом. Так минала година за годиною. Це був третій пам'ятний день московського наступу на Маківку, – писав Д. Вітовський, сотня якого прийняла на себе чи не головний удар. – Змагалася дві сили. Одна сказала: за всяку ціну візьму, а друга відповіла: за всяку ціну не віддам»²¹.

Запеклий кривавий бій тривав весь день. Та втримати позиції січовикам не вдалося. Частково із-за відступу сусідніх австрійських частин. У ніч на 2 травня на схили Маківки прибув резерв – курінь Г. Коссака. Його сотні з ходу пішли на штурм вершини гори. Двічі вона переходила з рук в руки. «Щойно за третім разом московські полки покинули під напором стрілецької сили й завзяття добутий верх та пішли в рости́ч, – згадував стрілецький історик і учасник бою Б. Гнатевич. – На побоєвищі залишилися гори трупів, від смерті врятувалися лише ті, що попали в полон»²².

З травня всі підрозділи січовиків виведені у другий ешелон. А вже наступного дня росіяни вщент розгромили австрійську 129-ту бригаду і захопили Маківку. При цьому потрапили у полон понад тисячу цісарських солдат і офіцерів. Своєрідною помстою був раптовий контрудар куреня отамана Г. Коссака під Пліткою, у ході якого захоплено до тисячі полонених. У битві на Маківці загинули 42 січовики, 76 зазнали поранень і 35 потрапили до полону. Полеглих поховали на південних схилах гори. Серед них були уродженці Коломийщини І. Ганущак, Ю. Григорщук, І. Грицюк, Ю. Пітиляк; із Косівщини – М. Білячук, П. Данищук, В. Зитенюк, брати Михайло і Дмитро Мицканюки, В. Палійчук, І. Ребеньчук, Ф. Ткачук; Ф. Карпин із Звенигорода, О. Матковський із Турки, Ф. Пик із Самбора та інші²³. У незалежній Україні цей стрілецький цвинтар поновлено, встановлено пам'ятний знак.

Українська громадськість краю високо оцінювала мужність галицького стрілецтва у тій карпатській битві. «Маківка – це перший визначний етап на тому шляху, по яким українська нація зі стану пасивності переходила до стану активності, до чину, – зазначала львівська газета

²⁰ Яримович О. Картина з боїв за Маківку // За волю України: іст. зб. УСС. С. 287.

²¹ Шляхи. Львів, 1915. С. 195.

²² Українські Січові Стрільці. Львів, 1935. С. 32.

²³ Величко М. Маківка. З карпатських боїв УСС-ів. Нью-Йорк, 1951. 32 с.; Ріпецький С. Про тих, що полягли та пролляли кров у боях на Маківці // За волю України. С. 295–313.

„Діло“ 2 травня 1915 р. – Битва на Маківці – це перша велика спроба галицьких українців стати самим активним чинником історії, стати ковалями й творцями своєї будучини».

В період з 19 квітня до 10 червня 1915 р. німецько-австрійські війська здійснили так звану Горлицьку операцію, у ході якої вісім армій під загальним командуванням генерала А. Макензена прорвали оборону російських військ і рішучим наступом на Перемишль – Львів змусили противника майже цілком залишити Галичину. У цій операції легіон УСС наступав у складі 2-го австрійського корпусу, не зустрічаючи опору з боку росіян. Лише 29 травня біля села Лисовичі за Болеховом російські частини завдали сильного контрудару 130-й австрійській бригаді й вийшли на сотні куреня Г. Коссака. Під страшний удар потрапили новобранці сотні чотаря І. Цяпки, які щойно прибули на фронт (було втрачено вбитими, пораненими і полоненими 180 стрільців). На іншій ділянці росіяни полонили пораненого сотника О. Букшованого. 24-річний командир, виходець із верховинського села Жаб'є, зарекомендував себе сміливим добрим старшиною, заслужив любов і повагу стрільців, які за ним довго сумували²⁴.

Та вибила хвиля кєрвавої плати,
Здрігнулися гори і бори,
Схитнулися сильні ворожії рати —
І впали московські запори.
Загриміли кріси, здрігнулися гори,
Кров плила широко, як море...
А військо Січове – Стрілецькїї Чети,
На Галич ішли на багнети!..

Так писав про червневий наступ 1915 р. поручник легіону УСС, член його Пресової квартири (1915–1917), письменник, автор текстів і мелодій багатьох стрілецьких пісень, уродженець Зборівщини Р. Купчинський²⁵.

27 червня 1915 р. синьо-жовтий прапор замайав над княжою столицею Галицько-Волинської держави – Галичем²⁶. «Було нас чотири сотні під командою курінного Дідушка. Першою ввійшла в Галич сотня Левицького, а за нею інші. Сотник Д. Вітовський обняв команду над містом у ратуші. Незадовго злетіла стрімголов з ратуша російська хоругва, а на її місці замайала гордо наша. Між нами і москалями розпочалися малі перепалки, що другого дня розвинулися у велику й кроваву битву...» Цього фронтового листа чотаря І. Балюка від 5 липня 1915 р. надрукував віденський «Вістник СВУ» (№ 21–22). То була остання кореспонденція талановитого поета й автора нарисів. 27 липня 20-літній юнак із с. Трибухівці Буцацького повіту загинув у бою.

Під сильним вогнем противника галицькі стрільці по палаючих мостах форсували Дністер і продовжували переслідувати відступаючі частини брусилівської армії. 2 липня пощастило Д. Вітовському зі своєю сотнею визволити рідне с. Медуху під Галичем. На честь славного земляка селяни побудували тріумфальну арку, квітами зустрічали січовиків. Продовжуючи наступ, курені легіону вийшли на річку Золота Липа, де зустріли шалений опір противника, який встиг закріпитися на лівому березі. Спроби з ходу форсувати річку не вдалися. Мало того, січовики, особливо підрозділи чотарів Цяпки, Гаврилка і Балюка, зазнали серйозних втрат, а хорунжа О. Степанівна із групою своїх стрільців була оточена і захоплена у полон (відправлена у табори Туркестану)²⁷. 7 липня обидва курені виведено в тил.

²⁴ Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини. Львів, 2004. С. 7–8.

²⁵ Стрілецький Календар-Альманах на 1917 р. Львів, 1917. С. 54.

²⁶ Українські січові стрільці перші ввійшли до давньої галицької столиці // Свобода. 1915. 7 серп.

²⁷ Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини. С. 208–222; Степанів Олена Степанівна в Ташкенті (1916–1917 рр.) // Україна. Наука і культура. Київ, 1994. Вип. 28. С. 30–41; Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси / упоряд.

Після звільнення 6-м корпусом 2-ї австрійської армії 22 червня 1915 р. Львова і згодом майже всього краю до галицьких стрільців стали надходити вісті від рідних і знайомих. Стало відомо про тяжкі наслідки нової окупації краю, депортації ненадійних громадян на схід²⁸. «Галичина під час окупації опинилась в руках всякої поліцейської і чиновничої наволочі, котру посилено сюди на посади, а вона, користуючись з воєнного стану, робила, що хотіла, і не тільки буквально грабила доми і людей... але й від себе додавала жару руйнуванню українського життя, її культурних сил»²⁹, – писав пізніше М. Грушевський у праці «Новий період історії України». Зрештою, голову Наукового товариства імені Шевченка у Львові, майбутнього провідника Української революції М. Грушевського 1916 р. теж вислано далеко в Росію³⁰.

Вперше серед фронтових сотень з'явилося молоде поповнення із Коша – запасної частини, створеної у березні 1915 р. Кіш, або, як його називали січовики, Кадра, займався набором поповнення на території усєї Галичини, часом навіть за лінією фронту. Поборовці залучалися до юридичного всеобучу, культурно-освітньої праці спортивних змагань, організації Шевченківських свят³¹. 250 юнаків протягом 4–6 тижнів опановували зброю, навчалися влучно стріляти, бойовим вправам. Між іншим, регулярні австрійські частини таких підрозділів не мали. У липні 1915 р. Кіш із Закарпаття перебрався у Сколе, невдовзі в Пісочну під Стриєм. У Коші діяла бібліотека, деякий час – Пресова квартира, стрілецький хор і оркестр під керівництвом талановитого композитора, автора численних стрілецьких пісень М. Гайворонського.

У ті дні в легіоні УСС побував як воєнний кореспондент відомий угорський письменник Ф. Мольнар. «Починаючи уже від московського осіннього пролому, ці відважні й хоробрі галицькі добровольці змагались в тяжких боях в поході через Карпати, брали участь в оборонних діях зимою, а коли рвонулась вперед наша офензива, вони по кривавих днях під Болеховом і під Галичем пішли також на схід, – повідомляв кореспондент у віденському часописі „Нова вільна преса“ 19 серпня 1915 р., – їх легко розпізнати, попри їх жертвенну хоробрість, ще й по синьо-жовтій кокарді, яку носять на своїх шапках». Ф. Мольнар був надзвичайно здивований зустріччю з дівчатами-стрільцями і навіть підстаршинами, чого не було в австрійських частинах. «Сьогодні мав я довшу розмову з одною з цих українських дівчат – панною С. Галечко. 24-літня п. Галечко є студенткою університету; вона блондинка, незвичайно дівоча, з делікатно викроєними чертами лица, дуже поважна і дуже гарна. Вона одіта в простий, дещо уже надшарпаний польовий стрій, з крісом на рамені, має на ковнірі відзнаки старшого десятника, на грудях медалю хоробрости... Її приятелька О. Степанів, яка від початку війни теж стояла в перших рядах, є в російському полоні. Олена також студентка Львівського університету. 19-літньою вона не тільки кинулась у боротьбу за українську справу, але була теж активною в організуванні добровольців. Вона була провідником стеж і незвичайно хороброю дівчиною, відзначеною за хоробрість медалею... Анна Дмитерко, львівська студентка, Павлина Михайлишин, молода вдова, і 17-літня Ольга Підвисоцька, що просто з семінарійної лавки пішла в поле, – усі вони борються рам'я об рам'я з мужчинами. Про ці хоробрі дівчата знає ворог і поважає їх. Російський часопис „Голос Народа“ розніс вістку про відзначення пань Галечко і Степанів»³².

Г. Сварник, А. Фелонюк. Львів, 2009. С. 51–80, 124–139.

²⁸ Крип'якевич І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Відень, 1915. 116 с.; Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ, 2003. С. 309–311.

²⁹ Цит. за: Літературна Україна. 1991. 1 серп.

³⁰ Канпелер А. Мала історія України. Київ, 2007. С. 144.

³¹ Гіриак Н. Організація і духовний ріст Українських січових стрільців. Філадельфія, 1955. С. 25–31; Кадра УСС // Діло. 1916. 2 серп.

³² За волю України. С. 185–187.

Влітку того ж року керівники Головної Української Ради і Союзу Визволення України під тиском військових звернулися безпосередньо до імператора Франца Йосифа з пропозицією збільшити чисельність Українських січових стрільців до 12 тис., а Коша до 5 тис. та реорганізувати легіон у бригаду. Цісар врешті-решт дав згоду і пообіцяв розглянути це питання з командуванням армії. Але нова пропозиція не вписувалася у політику влади, особливо впливових польських кіл, щодо українського національного війська, а тому й не була реалізована. Між іншим, у той же період полякам дозволили створити кілька легіонів, зокрема Першу бригаду Польських легіонів (грудень 1914 – жовтень 1916 р.) під командуванням Ю. Пілсудського, активіста довоєнних львівських «Стшельців»³³.

Наприкінці серпня галицькі курені знову втягнулися у запеклі бої в подільських степах між Серетом і Стрипою. Кілька разів частини 55-ї дивізії робили спроби прорвати російську оборону на Стрипі. На цей час щойно реформований полк складався лише з двох куренів під командуванням С. Горука і В. Дідушка, кожен з яких мав чотири сотні. Сотня складалася з чотирьох чот (мала 4 рої по 10–15 стрільців). У кожній сотні служили два телефоністи, п'ять санітарів, кравець, швець, писар, помічник писаря.

У ті літні дні австрійські війська несли тяжкі втрати, але вперед не просувалися. Тільки протягом одного бою 27 серпня 1915 р. сотня Д. Вітовського втратила 27 стрільців. На початку вересня росіяни перейшли у контрнаступ: козака кіннота розтрощила кілька австрійських полків і напоролася на завзятий опір січовиків. Зрештою і їм довелося відійти за Стрипу, де вони утримали мости через річку біля Семиківців і Соколова на Тернопільщині. Запеклі бої на цьому відтинку фронту точилися два тижні. Особливо тяжкі випробування випали на сотні із куреня отамана Г. Коссака, які трималися на 7-кілометровому фронті від Семиківців до Соколова. Був момент, коли ворог захопив обидва села і оточив курінь щільним кільцем. Але січовики відчайдушно захищалися, доки не підійшла допомога – курінь С. Горука з частинами 130-ї бригади. Росіян відкинуто за Стрипу, але Г. Коссак втратив 39 стрільців і старшин вбитими, 100 пораненими. Серед загиблих був чотар І. Чмола, відомий у Львові організатор довоєнного січового стрілецтва³⁴.

Ще у липні, коли на фронт прибув наслідник престолу архієпископ Карл, отаман Г. Коссак звернувся до нього з пропозицією реорганізувати легіон у полк зі штатною структурою австрійської армії. Та лише у вересні, після наполегливих вимог провідних діячів Головної Української Ради та командування УСС, було прийнято рішення про реорганізацію. У той час січовики стояли в селі Вівся (нині Козівського району на Тернопільщині). Три курені – В. Дідушка, С. Горука і Д. Вітовського об'єднувалися у 1-й полк Українських січових стрільців. Його командиром став полковник Г. Коссак. Чисельність особового складу встановлена 1700 старшин і стрільців, крім того, 500 зараховано до Коша. Полк отримав штатне озброєння: гармати, міномети і кулемети, яких раніше не мав.

На початку жовтня 1915 р. усусуси знову зайняли оборону на берегах Стрипи. І знову потрапили в пекло боїв, які почалися 7 жовтня наступом росіян після довгої артилерійської підготовки. «Гуділо і гриміло у повітрі від наших і ворожих гармат, – описував ці бої у листопаді до своєї нареченої С. Гузар отаман С. Горук. – Представ собі, що п'ять секунд або й частіше тріскає із лоскотом недалеко у повітрі шрапнель і викидає около 300 олов'яних кульок, величини гілкового оріха. Кого така кулька поцілить, той пропав. Або гранат, як заповорі в землю і зі страшним гуком трісне, то викине землю вгору вище львівського ратуша. Кавалочки заліза

³³ Encyklopedia wojskowa. Warszawa, 2007. T. 1. S. 512–513; *Зарецька Т.* Юзеф Пілсудський і Україна. Київ, 2007. С. 38–44; Krycka-Karski T., Żurkowski S. Generałowie Polski niepodległej. Warszawa, 1991. S. 19; *Крип'якевич І.* Слідами польських легіонів // Діло. 1915. 21 жовт.

³⁴ Українські Січові Стрільці. С. 42.

розлітаються на всі сторони і несуть смерть і рани. Серед такого пекла сидить чоловік безрадний, бо кулі тріскають і тут і там, і не знати, що найблизча секунда принесе»³⁵.

Після обстрілу вперед пішла російська піхота, завдавши головного удару на Семиківці, де Стрипа була мілкою, з сухими берегами. Але сотні А. Мельника, В. Будзиновського відбили ворожі атаки. Та бої продовжувалися, протягом місяця росіяни майже безперервно штурмували позиції січовиків на Стрипі. 14 жовтня вони прорвали фронт 129-ї сусідньої бригади, зайняли Соколів, причому захопили у полон весь 1-й запасний полк гонведів (угорців. – *Авт.*). Перший курінь С. Горука оточили з трьох боків, а з четвертого була Стрипа з багnistими берегами. Над куренем нависла смертельна загроза. «Останньої хвилини вирятував курінь із кліщів ворога його курінний отаман Горук, – зазначали військові літописці. – Він вивів людей лівим берегом Стрипи на Соснівський причілок, який був ще тоді в руках австрійців»³⁶.

Нова битва на Стрипі, яка розгорілася 1–2 листопада 1915 р., перевершила всі попередні бої. Вранці росіянам вдалося прорвати оборону 55-ї дивізії і захопити Семиківці. Щоб закрити пролом, були кинуті курені полку УСС. Сотні отамана С. Горука вийшли під С. Ішків, стрімкою контратакою відкинули противника на своїй ділянці. Особливо відзначився підрозділ під командуванням П. Франка. «Розстрільна під проводом чотаря П. Франка, – писав С. Горук про сина Каменяра, – ішла живо вперед, незважаючи на шалений вогонь артилерії і скорострілів. Вони перші захопили рови»³⁷.

Наскільки то були запеклі бої, свідчить донесення від 1 листопада курінного отамана С. Горука, командиру полку: «Коло мене страшні річи. Ранених сила. Убитих маса. Не можна навіть їх винести з ровів, бо машинів кріси формально всіх сконують. От перед 1/2 години я вислав два цельта амуніції і одного хлопця, несучих вже нема при життю. Російська артилерія б'є на шварш лінію і на всі боївки „Іванами“. Коло нас направо є одна компанія Німців, а наліво сидять в наших ровах... Москалі. Там була необсажена просторінь, і они там виїхалися. Дальше наліво коло самого Ішкова є також Німці. Сотням можна довести їсти лише вечером. Як буде так дальше, то мало хто з тих двох сотень остане. Прошу щось зробити, щоби нас вечером вицафали, бо вогонь без перерви триває від досвіта, а у нас половина рекрутів непривичних до таких речей». Того ж таки дня ввечері С. Горук надіслав друге донесення: «Прошу конечно постаратися, щоб оті дві сотні на становищах на полудне від Ішкова злюзовано нині вечером, бо готово нічого з них не залишить ся. Сотня Носковського майже знищена. Хлопці не спали цілу ніч, цілий день нічого не їли, та позастилують на пни. Прошу-бо не знаю де є чотар Сушко – о ласкаве заряджене, щоби доведено много амуніцій. Може би які нині сотні змінили сеї дві сотні. Вже маємо задушки»³⁸. 2 листопада 1915 р. зусиллями січовиків становище було відновлено, прорив російських частин на Бережани відбито. У листі до брата у Дрогобич полковник Г. Коссак 3 листопада писав: «У нас третій день страшний бій. Боротьба йде на життя і смерть. Ще такого не було. Страти в нас великі: 40 убитих, 80 ранених, а понад 100 полоненими. Українські Січові стрільці здобули собі знов велику славу. Врятували ситуацію. Та що з того?.. Трупи та й трупи, а що за те?»³⁹. Після Маківки це була друга велика битва полку УСС, у якій вони відзначилися хоробрістю і стійкістю.

Усю зиму до травня 1916 р. полк Г. Коссака перебував у тилу. Старшинам і стрільцям були дозволені чотириденні відпустки додому. Поряд з регулярними заняттями по військовій підготовці проводилася культурно-освітня робота. Активну діяльність розгорнула Пресова квартира, у складі якої плідно працювали А. Баб'юк (М. Ірчан), А. Лотоцький, О. Назарук, Ю.

³⁵ Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 385, оп. 1, спр. 2, арк. 30–31.

³⁶ Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія українського війська. Львів, 1936. С. 326.

³⁷ Думін О. Історія легіону УСС 1914–1918. Львів, 1936. С. 149.

³⁸ ЦДІА України у Львові. Ф. 353, оп. 1, спр. 28, арк. 16–17.

³⁹ ЦДІА України у Львові. Ф. 353, оп. 1, спр. 7, арк. 56.

Шкрумеляк, Л. Лепкий, О. Курилас, М. Угрин-Безгрішний та ін. талановиті письменники, журналісти, митці. Восени 1915 р. вона перебралася на фронт, на хутір Тудинку (Тернопільщина), де розташувався штаб полку⁴⁰.

Чи не найбільшу послугу нащадкам вони зробили, зібравши та залишивши чимало документів і матеріалів про життя і діяльність усусів. «Стрільці вже тоді тямали, що творять першу сторінку новішої української історії і що треба зберігати свої сліди, щоби потомки не стояли перед пустими сторінками нашої минувшини, – зауважив старшина Л. Граничка. – Писалися дневники, повстала в Команді Пресова квартира, яка збирала всякі документи, робилися численні світлини (фотографії. – *Авт.*), які й досі милують наше око славою минулого»⁴¹.

Великий внесок у цю справу зробили письменники та історики. Весною 1915 р. на фронт приїхав О. Назарук, який невдовзі написав нариси «Слідами УСС» і «Над Золотою Липою». У Львові почав видаватися щомісячник «Шляхи», де публікувалися художні твори, спогади, листи В. Бобинського, М. Ірчана, М. Заклинського, Ю. Шкрумеляка, Л. Лепкого та інших. Тоді ж В. Бобинський і Л. Гец уклали збірник «Стрілецька антологія», який містив 36 творів та 144 фотографії і малюнки. Серед авторів «Антології» були Д. Вітовський, О. Назарук, Р. Купчинський, І. Коссака, Л. Лепкий, О. Курилас, І. Іванець. Стрілецькі художники О. Курилас і О. Сорохтей заснували сатиричні журнали «Самопал» і «Самохотник». Зусиллями А. Лотоцького, В. Огоновського і Ю. Шкрумеляка у Пісочній на Львівщині, де дислокувався Кіш УСС, налагоджено випуск журналу «Червона Калина». О. Назарук у Відні 1915 р. видав «Співанки УСС» – збірник творів Р. Купчинського і молодого композитора М. Гайворонського, пісні якого «Чуєш, брате мій», «Їхав стрілець на війноньку», «Човен хитається серед води», «Засумуй, трембіто» та інші добре знані на Прикарпатті й Надзбруччі й понині⁴².

М. Гайворонський народився 15 вересня 1892 р. в Заліщиках. Закінчив місцеву вчительську семінарію, Музичний інститут імені М. Лисенка у Львові. Одягнувши мазепинку, не полишив улюбленої справи і незабаром став капельмейстером полкового оркестру. Згодом М. Садовський запросив його диригентом театру в Кам'янці-Подільському. Після Першої світової війни викладав у Музичному інституті, був диригентом львівського «Бояна». Пізніше емігрував до США. Помер і похований у Нью-Йорку⁴³.

Творчо працював безпосередньо на фронті уродженець Щирця на Львівщині художник О. Курилас. Син місцевого дяка з малих літ виявив хист до малювання. Закінчив Львівську художню школу, Краківську академію мистецтв. За короткий час створив дві сотні портретів старшин і стрільців, зокрема Г. Коссака, С. Горука, Д. Вітовського, чимало батальних картин – «Маківка», «Битва на Лисоні» та інші. У Пресовій квартирі Курилас був старшим за віком і провідним у групі художників, до якої належали І. Іванець, О. Сорохтей, В. Оробець, Л. Лепкий⁴⁴. 1952 р. у львівських музеях були варварськи знищені дві тисячі «націоналістичних» творів, у тому числі всі картини стрілецьких митців.

Наприкінці травня 1916 р. до стрілецьких окопів долинула звістка про смерть славетного Каменяра, якого пов'язували із галицьким стрілецтвом найтісніші стосунки. Його син Петро

⁴⁰ Див.: Іванець І. Дещо про Пресову Квартиру УСС // Новий час. 1934. 10 верес; його ж. Пресова Квартира УСС // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 р. Львів. 1934. С. 5–9; Пресова Квартира УСС // Календар «Батьківщина» на 1939 р. Львів, 1938. С. 31.

⁴¹ Шляхи. Львів, 1915. С. 199.

⁴² Назарук О. Співанки стрільців // Діло. 1918. 4 жовт.; Ой у лузі червона калина. Українські січові стрільці у піснях. Тернопіль, 1991. 112 с.; Ой у лузі червона калина (Пісні УСС). Львів, 1950. 180 с.; Олексин Б. Пісня про Червону калину. Нью-Йорк, 1974. 96 с.; Стрілецькі пісні: пісенник. Київ, 1992. 80 с.

⁴³ Див.: Вітвицький В. Михайло Гайворонський. Життя і творчість. Нью-Йорк, 1954. 207 с.

⁴⁴ Крижанівський А. Осип Курилас. Львів, 2008. 280 с.; Наumenko К. Стрілецький маляр Осип Курилас // Український альманах Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 2001. С. 288–289; В'юнчик А. Осип Курилас. Київ, 1963. С. 3–16; УСС у боях та міжчасі. Мистецька спадщина. Львів; Київ, 2007. 192 с.; Яців Р. Українське мистецтво ХХ століття: ідеї, явища, персоналії. Львів, 2006. С. 151–158.

служив у легіоні, а згодом – у Галицькій армії. Восени 1915 р. І. Франко оселився в стрілецькому «Приюті для хорих і виздоровців УСС», заснованому у Львові 1914 р. Він знаходився у великому будинку по вулиці Петра Скарги (нині Пирогова), 2а і опікувався Львівською станицею УСС, очолюваною отаманом М. Волошиним. Тодішня управительниця приюту О. Косакевичева відвела хворому письменникові затишну кімнату на першому поверсі. Разом із фронтовиками І. Франко лікував серце і немічні ноги. У зимові дні на каву до стрілецької вітальні приюту часто заходили львівські газетярі О. Назарук, Г. Голубець, М. Когут, театralи Л. Новина-Розлуцький, О. Гірняк, а також фронтовики в часи коротких відпусток. Під одним дахом з Франком жив і працював відомий художник О. Новаківський, який теж користувався гостинністю усусусів⁴⁵.

На похорони Каменяра 31 травня прибула з фронту велика стрілецька делегація на чолі з Г. Коссаком. Січовикам довірили винести домовину і супроводжувати катафалк до Личакова. Сотник З. Носковський і чотар О. Навроцький поклали на могилу вінок з написом: «Великому Каменяреви – Ми ломимо скалу». Тут же був і вінок від Українського Січового Союзу з написом: «Співакові Самостійної України». У прощальному виступі З. Носковський зазначав, що «його духовні діти – Українські січові стрільці, виховані та викормлені його думками і ідеями, перейняті до глибини душі його животворними словами», вони пішли «в бій сповнити дослівно та найточніше його заповіт, – пішли з оружжем у руках ломити ворожу скелю, щоб промостити шлях народному щастю». З. Носковського доповнив голова Української бойової управи К. Трильовський: «Іван Франко був не лиш пророком суспільної справедливості й борцем за свободну думку! Він поклав рівночасно величезні заслуги для української національної справи в строгім значінню цього слова! Поминувши сотні його праць на полі українознавства, чи ж не він дав українському народові другий славний національний гімн „Не пора, не пора“, гімн, котрий став тепер справді найбільше популярною піснею нашого загалу? І той гімн був, певно, одною з головних причин того запалу, з яким на поклик Головної Української Ради та Бойової управи вже протягом першого місяця теперішньої світової війни – 30 000 охотників зголосилося під синьо-жовтий прапор Українських січових стрільців»⁴⁶.

Весною 1916 р. в російській ставці під проводом Верховного Головнокомандувача імператора Миколи II відбулася велика нарада, на якій затверджено план операцій на літо. Самодержець вимагав покінчити з позиційною війною і перейти до активних дій. У планах наступальної операції Південно-Західний фронт (7, 8, 9, 11-а армії – 714 тис. штиків і шабель), яким з березня командував генерал О. Брусилов, отримав другорядне завдання. Та невдовзі цей 63-літній кавалерійський генерал став національним героєм Росії. Адже в ході прориву, який увійшов в історію воєн під найменуванням Брусиловського, за півтора місяця австрійська армія втратила 400 тис. солдатів і офіцерів, понад 300 гармат⁴⁷.

Все почалося 4 червня 1916 р. Австрійські війська Південної армії, що зарилися глибоко в окопах уздовж західного берега Стрипи, вранці не побачили сонця. Перед його сходом тисячі снарядів накрили позиції 55-ї дивізії. І коли вперед пішла російська піхота, австрійські бригади не витримали, покотилися назад на Бережани. Відійшов без бою і полк УСС, яким із травня командував підполковник А. Варивода⁴⁸. Як вже не раз було раніше, генерал Фляйшман прикрив січовиками найважливіший відтинок фронту – залізницю і мурований шлях із Підгаєць на Бережани в районі пагорба Лисоня. Цілих два місяці – серпень і вересень – майже безперервно на цьому рубежі точилися запеклі бої. Найбільшої сили вони досягли у кінці вересня. Ціла російська дивізія 29 вересня йшла на приступ у напрямі сіл Посухів, Потутори. Наступ-

⁴⁵ Литвин М., Науменко К. Українські січові стрільці. С. 23.; Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців. С. 159–160.

⁴⁶ Цит. за: За вільну Україну. 1990. 21 груд.

⁴⁷ Залесский К. Первая мировая война: биогр. энцикл. словарь. Москва, 2000. С. 78–85.

⁴⁸ Начальний Комендант УСС // Діло. 1916. 8 берез.

ного дня противник наголову розгромив сусідні турецькі та угорські частини. Полк УСС опинився у щільному кільці. «Тоді обійшли Москалі наші позиції і почалася страшна битва, – писав вістун С. Гузар своїй сестрі Стефанії, дружині отамана Горука, до Львова. – Вже по оточенню нас із бригади ішла депеша за депешою, аби триматися до останнього чоловіка... Своєю обороною урятували стрільці Бережани, а через це завдячує нам управа військова, що тепер аж в Карпатах... Але що нам з того, коли ми втратили свій полк... Горук до останньої хвили приказував – боронити ся, а навіть приказав з ножами продерти ся через Москалів, але се було неможливим. Ріжно люди сповідають. Одні кажуть, що оба отамани Лисняк і Горук суть убиті, а другі кажуть, що в неволі. В кожному разі та ціла оборона – то заслуга Горука і відтепер він є українським героєм, яких мало»⁴⁹.

Так Лисоня стала свідком завзяття і хоробрості січовиків. Незнана досі гора під Бережанами стала знаменитим на українських землях місцем героїчної слави і болючих втрат Українських січових стрільців. Нині на Лисоні, що підіймається на 399 м над рівнем моря, височить Хрест скорботи і слави. Це була одна з найтрагічніших сторінок бойового літопису полку УСС. 133 старшин і стрільців (віком від 16 до 36 років) полягли на пагорбах Лисоні. Близько тисячі потрапили в полон. Серед них старшини С. Горук, З. Носковський, В. Косак, О. Навроцький, І. Рогульський, Ф. Черник, О. Будзиновський, яких вивезли у Сибірськ, а також А. Мельник, В. Кучабський, Р. Сушко, А. Домарадський та інші, які потрапили до таборів військовополонених Царицина. У строю залишилося лише 16 старшин і півтора стрільців⁵⁰.

У жовтні 1916 р. залишки полку УСС виведено до Пісочного і Розвадова на Львівщині, місця дислокації недавно створеного Вишколу УСС – навчального центру для новобранців і видужуючих фронтовиків. Ним командував досвідчений старшина, 47-літній майор М. Тарнавський. Уродженець села Бариліва на Радехівщині після закінчення Бродівської гімназії всупереч волі батька-священника замість духовної кар'єри обрав військовоу. Українець та ще й вільнодумець не вписувався в офіцерський корпус австрійського війська, тож просувався по службі повільно. В перших боях світової війни під Радзивіловом, Бродами, Львовом проявив себе розсудливим мужнім командиром, був важко поранений і після одужання у січні 1916 р. прибув до Вишколу УСС⁵¹.

Таких частин в австрійській армії не було. Часто новобранців, особливо з числа національних меншостей «клаптикової» імперії, без елементарної підготовки кидали у бої. Боездатність солдатів була надзвичайно низькою, що часто проявлялось у ході війни. За допомогою вишколу січовикам удавалось уникнути цієї хибі. Під керівництвом М. Тарнавського старшини навчального підрозділу домагалися високої індивідуальної підготовки стрільців та вишколу десятків і чет. При вишколі у Роздолі на Львівщині діяли двомісячні курси підстаршин, а в Трускавці готувалися старшини. Вишколом, що налічував від 300 до 3000 стрільців, командували авторитетні старшини Г. Косак, М. Тарнавський, Ф. Кікаль, К. Слюсарчук. До нього приїздив наслідник престолу Карл, а також митрополит Андрей Шептицький, який 28 жовтня 1917 р. освятив прапор полку УСС. Він був створений стрілецьким художником І. Іванцем – із синього шовку та золотими літерами «УСС» на малиновому полі, а з другого боку – герби Галичини та Києва⁵².

Призначений командиром полку УСС М. Тарнавський відроджував галицьку частину на базі вишколу і коша. 13 жовтня 1916 р. у своєму першому наказі він зазначав: «В тяжких

⁴⁹ ЦДІА України у Львові. Ф. 385, оп. 1, спр. 27, арк. 14–15.

⁵⁰ Дзіковський В. Лисоня // За волю України. 317–323; Ріпецький С. Українські січові стрільці полягли в боях під Потуто-рами і на Лисоні в серпні і вересні 1916 р. // За волю України. С. 338–346; Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль, 2005. С. 147–151; Лисоня. 1916–1996. – Документи, щоденники, спогади, листи, поезії, пісні, знімки. Бережани, 1996. С. 3–113.

⁵¹ Див.: Генерал Мирон Тарнавський (1869–1938): зб. ст. і матеріалів. Броди: Просвіта, 2011. 320 с.

⁵² УСС у боях та міжчасі. Мистецька спадщина. С. 3, 85; Галактіон Ч. Два прапори // Свобода. 1953. 2 трав.

боях, які наші Українські Січові стрільці звели в днях 14-го серпня, 2, 3, 4 і 16 вересня, а вкінці внаслідок великих страт з дня 30-го вересня, – став наш Легіон нездібною одиницею до бою із-за малого боевого стану. Тому на зарядження корпусної команди стягнуто рештки Легіону, крім сотні піонерів, на відпочинок і зорганізованню нових стрілецьких сил. І нині вже стоїть знов Легіон з 6-ма сотнями, яких пересічний стан є так великий, що по відпочинку і відповідним підготованню може стати в короткім часі знов проти ворога як бойова одиниця. З нинішнім днем зорганізовано 6 польових сотень і обозний відділ. Командантом 1-ої сотні – п. сотник д-р О. Левицький, 2-ої сотні – п. чотар Г. Трух, 3-ої сотні – п. чотар Іван Іванець, 4-ої сотні – хор. О. Теліщак, 5-ої сотні – п. сот. Н. Стронський, 6-ої сотні – хор. Н. Никорак»⁵³.

Тоді ж у складі полку УСС створено Гуцульську сотню чисельністю 180 стрільців. Але наприкінці жовтня прийшов наказ вилучити її та направити до Великого Бичкова на Закарпатті у підпорядкування австрійській частині. Гуцульські стрільці і там показали свій характер – відмовилися прийняти австрійських офіцерів, крім одного чотаря А. Ерле (пізніше воював у складі УГА), вимагали повернути до свого полку. Сотня врешті-решт повернулася у червні 1917 р.⁵⁴ до полку під Конюхи на Бережанщині, а невдовзі взяла участь у поході на Херсонщину.

Восени 1916 р. розпочалася культурно-освітня місія галицьких стрільців на Волині. Їх направили туди для організації комісаріатів по набору рекрутів до армії, бо місцеве населення ставилося до австрійців вороже. У грудні сотник Д. Вітовський заснував комісаріат УСС у Ковелі, чотар М. Саєвич – у Володимирі-Волинському, а чотар М. Гаврилко – у Луцьку. Однак головним своїм завданням усусуси вважали розвиток українського шкільництва, яке було вкрай занедбаним. За короткий строк у краї січовики заснували 85 шкіл та прийняли до навчання більше тисячі дітей. Зокрема, у школі імені Т. Шевченка у Володимирі-Волинському, крім 117 українців, навчалися євреї (91 особа), чехи (11), німці (2), всього 221 учень. 16 старшин і стрільців, серед них Д. Вітовський, І. Вербовий, Б. Заклинський, Р. Гриневич, К. Коник, О. Вахнянин, М. Угрин-Безгрішний працювали вчителями. За допомогою громадських діячів Львова К. Студинського, Л. Мишуги, І. Крип'якевича січовики придбали для шкіл 3000 підручників і 1000 художніх і церковно-релігійних книг, необхідні навчальні прилади⁵⁵. Для місцевої дітвори у Володимирі-Волинському видано «Український Буквар»⁵⁶.

На фронт, у знайомі місця під Бережани, полк УСС повернувся 17 лютого 1917 р. Ним командував тепер австрійський офіцер майор Ф. Кікаль, доволі бездарна особа. Чотири сотні полку В. Дідушка, О. Семенюка, П. Орзи і О. Букшованого зайняли рубіж оборони біля села Куропатники. До речі, сотник О. Букшований щойно повернувся з російського полону. Будучи засланим у Сибір, він через Туркестан втік до Персії, очолив у горах загін курдів, а потім перебрався до Туреччини. Разом із турецькими частинами відважний галицький старшина повернувся на Батьківщину⁵⁷.

Невдовзі у стрілецькі окопи дійшла звістка про Лютневу революцію в Росії, про падіння монарха Миколи II, створення Української Центральної Ради. На фронті наступило затишшя: війна набридла всім – і австрійцям, і росіянам, а тим більше галичанам. Їхній моральний дух був серйозно підірваний ганебним рішенням цісаря від 4 листопада 1916 р., за яким Галичина

⁵³ За волю України: іст. зб. УСС. С. 419–420.

⁵⁴ Гуцули у Визвольній боротьбі: спогади січового стрільця Михайла Гробового. Київ; Вінниця, 2009. 472 с.; Зінь О. Гуцульська сотня УСС // Календар «Канадського фермера» на 1964 р. Вінніпег, 1964. С. 40–46.

⁵⁵ Крип'якевич І. Українські школи на Волині // Календар товариства «Просвіта» на 1917 рік. Львів, 1917. С. 116–121; Українські школи на Волині // Вісник Союзу визволення України. 1916. 9 лип.; Українське шкільництво на Волині // Вісник Союзу визволення України. 1917. 12 берез.; 26 серп.; Українські школи на Волині // Діло. 1916. 11, 12 лип.; Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців. С. 293–308.

⁵⁶ Український Буквар. Володимир-Волинський: Вид. Комісар УСС у Володимирі-Вол., 1917. 60 с.

⁵⁷ Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини. С. 7–19.

фактично віддавалася полякам. «Серед української суспільності цей злочинний прямо акт, – писав пізніше стрілецький історик А. Крезуб (псевдонім сотника О. Думіна. – *Авт.*), – викликав зрозуміле обурення і скріпив переконання, що від Австрії нема чого надіятись українському народові»⁵⁸. Дедалі частіше старшини і стрільці полку УСС вели розмови про те, що марними виявилися надії здобути волю України під австрійськими прапорами. У березні, під час вибуху Української революції, 77 старшин склали звернення до Загальної Української Ради та Української парламентської репрезентації, в якому вимагали енергійно відстоювати інтереси українського народу. «Не сміє наш Нарід бути під цю пору як судно, на якому суперники виривають собі взаємно керму з рук. Домагаємось покінчення недостойних Великого Народу компетенційних спорів. Домагаємось від наших провідників негайно порозуміння і поставлення в чолі Нації органу з неоспоримим правом проводу і заступництва»⁵⁹. Звернення підписали Г. Коссак, Н. Гірняк, Р. Дудинський, І. Коссак, І. Цьокан, М. Стронський, Р. Купчинський, Л. Лепкий, В. Старосольський та інші.

Проявом революційних настроїв січовиків стало братання між ними і солдатами-наддніпрянцями російських частин у районі сіл Куропатники – Бишки – Конюхи на Тернопільщині. А почалося з того, що вечорами з російських окопів стали лунати українські пісні. Незабаром в окопах і землянках усусусів з'явилися київські, петроградські часописи. Почалися зустрічі стрільців і солдатів на нейтральній смузі, де на дротяній загорожі було встановлено поштову скриньку і галичани надсилали листи рідним за лінію фронту.

«Становище Українських Січових стрільців, звернених крісами проти відродженої України, було справді нестерпне, – згадував колишній командир Коша Н. Гірняк. – Після палких дебат над проблемою ролі Легіону в новій ситуації команда коша скликала нараду всіх формацій Легіону. Вона відбулася в травні 1917 р. в постю Коша. Проводив Д. Вітовський»⁶⁰. Отож 26 травня у Пісочній на Львівщині галицькі старшини вирішували, що робити далі. Більшість із них, в першу чергу Г. Коссак, І. Сіяк, О. Букшований, висловили пропозицію розпустити полк УСС, тим більше, що він складався із добровольців і у цьому був незалежним від австрійського військового командування. Всім пропонувалося повернутись на батьківщину і готувати сили для визволення Галичини. Частина учасників наради на чолі з Д. Вітовським, Н. Гірняком і представником К. Левицького та Є. Петрушевича (керівники Української парламентської репрезентації) В. Старосольським, який прибув із Відня, закликали зберегти січову формацію і звернутися до політичного проводу Галичини з листом, в якому викласти пропозиції стрілецтва. На тому й зійшлися.

Серед документів легіону УСС тих часів чимало свідчень про широку культурно-освітню діяльність коша під командуванням отамана Н. Гірняка. Протягом усієї війни між кошем і діячами культури і мистецтва Галичини підтримувалися тісні дружні стосунки. У травні 1916 р., наприклад, управителька львівського театру «Українська бесіда» і видатна акторка К. Рубчакова звернулася до отамана Н. Гірняка з проханням звільнити від служби до 15 липня того року для участі у спектаклях підхорунжого О. Гірняка (брата командира коша, пізніше відомого актора театру «Березіль» у Харкові, репресованого у 30-х роках, який згодом емігрував до США), десятника Л. Лісевича та Е. Банаха. Крім того, просила відпустити до Львова хористами театру підхорунжого Баландюка і десятника Луцького. 30 січня 1917 р. пише до Н. Гірняка письменник В. Стефаник: «Я хотів би глянути на Ваш Кіш і тому прошу Вас, як господаря, щоб Ви пустили мене до Українських січових стрільців». У березні того ж року В. Барвінський просив командування коша дозволити взяти участь у виступі хору товариства «Львівський Боян» кільком стрільцям на вибір отамана Гірняка. У березні К. Рубчакова про-

⁵⁸ Літопис Червоної Калини. Львів, 1930. С. 5.

⁵⁹ За волю України: іст. зб. УСС. С. 421–422.

⁶⁰ Там само. С. 265.

силь відпустити із коша до її театру знаного стрілецького актора Новіну-Розлуцького. В. Гнатюк наполягав відпустити до етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка підхорунжого І. Романківа⁶¹.

У цей час під тиском Антанти, а також з метою збити наростання антивоєнних настроїв у Росії та на фронті, військовий міністр О. Керенський за згодою Тимчасового уряду готував новий наступ на Південно-Західному фронті. Він особисто прибув до Галичини, де зупинив на декілька днів свій бронепоїзд у прифронтовому містечку Козова. 15 червня 1917 р. О. Керенський приїхав до Тернополя. Перед десятитисячним строєм військ виголосив патетичну промову, агітуючи за війну до переможного кінця. Однак вона не справила на фронтовиків очікуваного враження, навпаки, офіцери вручили міністру антивоєнну резолюцію, яка була прийнята на мітингу корпусу. Переконавшись, що на заклики фронтовики не реагують, Тимчасовий уряд відновив військово-польові суди, запровадив на фронті смертну кару. Після цього 18 червня було віддано наказ про наступ. Деякі частини і підрозділи, зокрема Гренадерський полк, роти Фінляндського, Павловського полків, відмовилися брати в ньому участь. За це вони були негайно роззброєні, а «заколотники» кинуті за ґрати в'язниці Кам'янця-Подільського. Кровопротиття на фронті продовжувалося, а братання закінчилося⁶². У ті літні дні у складі російської армії у бою під Зборовом відзначився чехословацький легіон (3300 вояків) під командуванням полк. Троянова, який був сформований 1914 р. з українських чехів (70 тис. осіб) Київщини та Волині⁶³. Про той бій нині нагадує пам'ятний знак, до якого часто приїжджають офіційні делегації та туристи з Чехії і Словаччини.

Незважаючи на значні бойові заслуги Українських січових стрільців, австрійське командування все-таки не позбавилося почуття недовіри до них. Начальник штабу 25-го корпусу граф Р. Ламезан-Сален після огляду полку об'єктивно відізвався про вишкіл стрільців: «Добрі вояки, хоча боюся, що від них можна всього сподіватися». Наслідком такого ставлення і було призначення командиром усусусів австрійця Ф. Кікаля та нове обмеження кількісного складу. Полк відведено у другий ешелон оборони в околиці села Конюхи на Бережанщині.

Бої на відтинку січовиків відновилися 29 червня потужним артилерійським обстрілом. 520 російських артбатареї шматували оборону австрійських військ на фронті від Бишок до Зборова протягом 48 годин. Дощового дня 1 липня російські частини без великих зусиль прорвали оборону австрійців та вийшли в район оборони полку УСС. Ф. Кікаль і штаб полку проявили у скрутний момент безпорадність: організувати кругову оборону не вдалося, та й бойовий дух у січовиків був уже не таким, як раніше. В результаті командир полку з великою групою старшин і стрільців потрапили у полон. У строю залишилося всього 9 старшин і 444 стрільців⁶⁴.

На початку липня 1917 р. шість відновлених сотень полку УСС під командуванням М. Тарнавського знову брали участь у боях. Після дводенного штурму вони оволоділи Козовою і в час загального наступу австрійських військ прямували до Купчинців, Бурканова, Дзвиняча і зупинилися в Бурдиківцях над Збручем. Коли ж 11 липня австро-німецькі війська захопили Тернопіль, російське командування звинуватило у поразці Перший гвардійський корпус, який нібито під впливом більшовиків самочинно покинув місто. Горезвісний генерал Корнілов кинув на гвардійців козаків Донського полку з бронемашинами. На околицях Тернополя розігралась кривава трагедія – кілька годин козаки рубали шаблями відступаючих солдат. Лише восени 1917 р. бойові дії на галицькому фронті повністю припинилися. Полк УСС перебував у цей час у надзбручанському с. Гуштині. 11 грудня за ініціативою Д. Вітовського

⁶¹ ЦДІА України у Львові. Ф. 353, оп. 1, спр. 7, арк. 79–87.

⁶² Литвин., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. С. 45–46.

⁶³ Československé Legie za 1 světové války a Československá obec Legionářská. Praga, 2004. S. 2–9.

⁶⁴ Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців. С. 179–180.

знову була скликана нарада старшин, на якій обговорювалася ситуація на фронті і в країні та плани на майбутнє. На нараді фронтовиків висловлювалися різні думки. Д. Паліїв (пізніше старшина Галицької армії, провідний діяч Української військової організації польського сейму від УНДО, один із творців дивізії СС «Галичина» 1943 р., загинув у липні 1944 р. під Бродами) виступив за негайний і повний розрив з Австро-Угорщиною, що означало розпуск УСС. І. Цюкан закликав не брати участі ні в яких бойових діях, з розпуском зачекати. Д. Вітовський висловив виважену думку про збереження полку УСС та зміцнення його для майбутньої боротьби за відродження Української держави. Його пропозиції були схвалені нарадою фронтовиків. До них приєдналися старшини коша на чолі з Н. Гірняком і вишколу, де збори провів отаман Г. Коссак. Ці події у полку УСС та настрої серед його старшин викликали в австрійського командування явне незадоволення. Це призвело до того, що було усунуто з посади командира усусів М. Тарнавського і призначено на його місце сотника О. Микитку. 40-річний старшина народився у с. Заланів на Рогатинщині, з 1902 р. служив на офіцерських посадах в австрійській армії. Пізніше, в ході українсько-польської війни, став командиром корпусу, генералом, нарешті, командувачем УГА. Розстріляний на Луб'янці у серпні 1920 року⁶⁵.

Галицьке стрілецтво таку заміну зустріло обурено. «Тому мабуть, що отаман Тарнавський під цю пору стояв більше на українським, чим австрійським становиську, рішено замінити його нікому незвісним капітаном Микиткою. Накинення нового, нижчого рангою команданта, а від командування єдиного чоловіка, що має повне довір'я всіх стрільців, викликало між стрільцтвом зовсім оправданий фермент»⁶⁶, – писали у листі до Центральної управи 25 грудня 1917 р. Д. Вітовський і М. Стронський.

У лютому 1918 р. полк УСС перейшов Збруч і здійснив похід на Правобережну Україну у складі групи австрійських військ під командуванням архієпископа Вільгельма Габсбурга. У наказі, оголошеному перед вступом на землі Наддніпрянщини, зокрема, говорилося: «Ніяких насильств і борб не зводити, а суперечки полагоджувати поки що своїм громадським судом. Кара смерті заборонена... Поведене з людьми має бути чемне. Говорити тільки по українськи до населення»⁶⁷. Тоді ж до стрілецтва звернулася Центральна управа УСС. Вона ставила завдання на Великій Україні проявити «карність, гарний лад і порядок, знаменитий послух і охоче сповнювання своїх військових обов'язків». Крім того, пропонувалося «ширити скрізь серед українського населення національну свідомість, знання історії, літератури, краю і людей, пісні і музики, пошанування і культу всього рідного, своїх національних пам'яток, своєї минувшини... Полишити по собі серед українського народу із днів світової війни пам'ятку не тільки гарного, добре вишколеного і карного, але і в найвищій степені культурного війська»⁶⁸.

Напередодні вступу австрійських військ на Україну перейшов на бік Антанти у повному складі польський легіон Ю. Галлера. Розгніване австрійське командування негайно роззброїло інші польські військові частини, а заодно мало намір ліквідувати легіон УСС. На його захист виступили не лише українські послы віденського парламенту, а й представники армії. Тоді цар Карл пішов на компроміс: поставив командиром усусів сина австрійського ерцгерцога Стефана – Вільгельма Габсбурга. Цього офіцера з 13-го піхотного полку, де служили виключно українці із Золочівщини, січовики знали, і його приїзд у березні 1918 р. не викликав особливих заперечень. Народився він 19 лютого 1896 р. на берегах Адріатики. Отримав пристойну освіту, досконало володів декількома європейськими мовами. Українську 18-літній принц опанував уже серед стрілецтва в австрійському війську, відтак полюбив твори М. Грушевського, Т.

⁶⁵ Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини. С. 193–207.

⁶⁶ За волю України: іст. зб. УСС. С. 427.

⁶⁷ Літопис Червоної Калини. Львів, 1934. С. 7.

⁶⁸ За волю України: іст. зб. УСС. С. 436–437.

Шевченка, В. Стефаника, І. Франка. Під їх впливом навіть почав віршувати – оспівувати красу України, що стала його другою духовною Вітчизною, і українців, своїх братів по серцю і думам:

Минають дні розкошного кохання,
Минають дні журби,
Минають дні великого страждання,
Важкої боротьби...

(«Минають дні...»)

О хмари, що в сторони рідні йдете,
Гуцулів від мене вітайте —
О птиці, що в гори на південь пливете,
З вітанням од їх повертайте...
Я сильно надіюсь, що прийде хвилина,
Весь світ запалає огнями —
О воля народів, щаслива година
Братерство воскресне між нами.

(«Надія. Посвята гуцулам»)

Після поразки Визвольних змагань Василь Вишиваний (так його називали українці) поселився у Відні та на довгі роки пов'язав долю з бойовими побратимами. Зокрема, на початку 20-х віддав свої заощадження на допомогу скитальцям УГА у таборах Чехословаччини. Влітку 1947 р. був арештований органами НКВС і таємно вивезений із Австрії до сталінських таборів⁶⁹.

Коли тоді, у 1918 р. (згадував Вільгельм Габсбург), він приїхав до Жмеринки представитися командирі корпусу генералу Гофману і запитав про усусусів, генерал вигукнув: «УСС – це банда!» Але, на щастя, новий командир не сприйняв усерйоз таку характеристику. Завдяки своєму коректному і неупередженому ставленню до стрільцтва він скоро порозумівся зі стрільцями і старшинами. Бойових сутичок із радянськими частинами на Україні полк УСС майже не мав, не втратив жодної людини⁷⁰. Зустріч під Херсоном закінчилася тим, що червоні здали його без бою. У місті галичани радо відвідали місцеву «Просвіту». Потім сотні усусусів на пароплаві пішли вверх по Дніпру. Також без бою зайняли Нікополь. На підході до Олександрівська (нині Запоріжжя) одержали повідомлення про те, що його обороняють червоні частини. Наказано зайняти місто з боєм. Спроба виконати наказ не мала успіху: зустрівши опір, галичани не стали встрявати у збройну сутичку, а дали змогу «відзначитися» німецьким частинам, які наступали з півночі⁷¹.

Півтора місяця сотні легіону розміщувалися у придніпровських містах Олександрівську, Нікополі, Катеринославі (нині Дніпропетровськ). Зокрема, про життя і побут січовиків на степовій Україні розповіла у спогаді «Рідні гості» С. Тобілевич: «Українське січове стрільцтво, роздивившись навколо, взялося негайно до праці. Незабаром серед селянства розійшлися чутки одні від одних чудніші: вони вчать... вони лікують... вони посилають своїх людей на роботу в поміч удовам і недужим... За все платять... поводяться по-людськи... Позаводили

⁶⁹ Пресіч О. Український поет Вільгельм фон Габсбург // Україна. 1991. № 5. С. 8–9; Терещенко Ю., Остапко П. Український патріот з династії Габсбургів. Київ, 1999. 166 с.; Гіричак Н. Василь Вишиваний // Новий шлях. 1956. 6, 10, 13, 17, 20, 24, 27 лют.; Юнацький Є. Полк Василь Вишиваний // Календар-альманах на 1955 рік. Буенос-Айрес, 1955. С. 29–52.

⁷⁰ Заклинський М. Січові стрільці на Херсонщині // Календар Червоної Калини на 1933 р. Львів, 1933. С. 54–67.

⁷¹ Франко П. Бій в Олександрівську. Бої 3-ої сотні УСС // Літопис Червоної Калини. 1939. Ч. 7. С. 17–18; Заклинський М. Українське січове стрільцтво над Дніпром і Чорним морем // За волю України. С. 195–197.

крамниці, дають людям світло, роздають книжки... Щось небувале робиться, відколи світ світом!...»⁷². У ці дні його старшини і стрільці вперше зустріли своїх товаришів по карпатських і подільських боях, які потрапили тоді у полон, а потім влилися до полку січових стрільців Є. Коновальця⁷³. Після його розформування німцями частина січовиків приєдналася до Запорозького полку отамана П. Болбачана.

Наприкінці квітня того ж року в результаті перевороту Центральна Рада була розпущена, а влада на Україні перейшла в руки царського генерала-монархіста П. Скоропадського. Нова влада стала повертати старі порядки. У селян відбирали поділену поміщицьку землю. Майже всю Україну охопили антигетьманські повстання. Скоропадський намагався придушити їх за допомогою німецько-австрійських військ. Галицькі старшини і стрільці вороже зустріли спроби командування нав'язати їм жандармські функції. Накази командування і місцевих властей не виконувалися. Коли сотню Ю. Головінського вислали у містечко Добровеличківці з наказом усмирити населення, сотник категорично відмовився застосувати силу, за що був відданий з групою інших старшин під суд. Якимось було наказано полку розгромити повстанський загін Шинкаря. О. Микитка, який виконував тимчасово обов'язки командира усусусів, заявив, що його люди не будуть ніколи стріляти в селян-українців, що справедливо домагаються землі і волі.

Командування УСС постійно відчувало вороже ставлення до себе з боку австрійського військового командування, де, між іншим, чимало було поляків або співчуваючих їм. Коли на Херсонщині до фронтових підрозділів приєднався вишкіл під командуванням Г. Коссака і з нього було утворено третій курінь у складі чотирьох сотень загальним числом тисячу стрільців, тут же зверху прийшов наказ курінь розформувати. На початку жовтня 1918 р. українські посли у Відні на чолі з Є. Петрушевичем (невдовзі – президент Національної ради ЗУНР) та К. Левицьким (прем'єр ЗУНР) звернулися до австрійського уряду з проханням перевести полк УСС до Львова. Але австрійське командування, яке ще раніше задумало вивести його з Великої України, відправило січовиків подалі від свого краю – на Буковину. Там, в районі Чернівців, вони перебували до збройного повстання 1 листопада 1918 р. у Львові, де проголошено Західно-Українську Народну Республіку⁷⁴. У ті листопадові дні на базі полку УСС розпочато формування регулярних збройних сил молодій державі – Галицької армії. Зауважимо й те, що, крім українців і поляків, свої національні військові формування мали також хорвати і чехи, чимало з яких поховано в Галичині.

Як бачимо, Велика війна та революції 1917–1921 рр. завдали смертельного удару багатонаціональним імперіям Романових і Габсбургів, на уламках яких поневолені європейські народи – чехи, поляки, литовці, латиші, естонці, а також українці почали творити власні національні держави. Щоправда, воєнно-політичні потуги українців були послаблені розпорошеністю національних сил по обидва боки Збруча, представники яких нерідко взаємоборювали одне одного у складі супротивних військ. Про це, зокрема, нагадують десятки військових цвинтарів обох армій на Волині, Галичині та Буковині. Що ж до офіційного Відня, то він уважав формування національних підрозділів армії додатковим засобом нейтралізації етно-сепаратизмів, плекання у громадян політичної лояльності, застосовуючи принцип солідарної відповідальності. Австрійська влада стимулювала етнічні меншини до захисту монархії Габсбургів, «творення наднаціональної поліетнічної політичної нації»⁷⁵.

⁷² Цит. за: Гіричак М. Організація і духовний ріст Українських січових стрільців. С. 40–41.

⁷³ Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини. С. 106–127; Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. Київ, 2010. С. 50–62.

⁷⁴ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів, 1995. С. 30–38, 54, 55.

⁷⁵ Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Івано-Франківськ, 2010. С. 618–619.

Від федералізму проросійського виміру до незалежності

1917 рік російський царат і командування понівеченої армії зустріли у стані справжньої агонії. Прифронтові білоруські болота, подільські поля, прикарпатські ліси були всіяні півтора мільйонами трупів російських вояк, ще чотири мільйони поранених стікали кров'ю у госпітальних бараках, два мільйони перебували в полоні. Чималий дискомфорт російській владі створювали десятки тисяч біженців – українців, поляків, євреїв із Галичини та Холмщини, які, крім Києва (12 тис. осіб), зупинялися в Одесі, Ростові-на-Дону, в Калузькій, Катеринославській, Смоленській, Чернігівській і Харківській губерніях; у 1917 р. вони почали повертатися до рідних домівок⁷⁶. Різка зросла антиросійська пропаганда серед 80 тис. українських полонених у таборах Німеччини й Австрії; на її фінансування через Союз визволення України німецька влада виділила у 1915–1917 рр. 743 тис. марок⁷⁷. Справжнє сум'яття верхів викликало вбивство у грудні 1916 р. Григорія Распутіна – фаворита цариці Олександри і чи не найголовнішого фінансового розпорядника сімейства Романових.

У самому ж Петербурзі в ті морозні дні поневірялися двісті тисяч солдатів запасних частин, яких мали відправити на фронт. Жили вони одним життям (з його бідами й надіями) із столичним населенням і тому легко підпадали під вплив різних політичних партій. Трапилось так, що з 23 лютого снігові заметілі паралізували роботу пекарень і в магазинах забракло хліба. Застрайкували робітники, їх підтримали солдати, на вулицях почалася стрілянина. 27 лютого до повстанців приєднався Волинський полк, більшість у якому становили українці. Того ж дня Державна Дума фактично саморозпустилась. 1 березня 49-річний імператор Микола II під тиском думських діячів у штабному вагоні у Пскові зрікся влади за себе і хворого на кір і гемофілію сина. Відмовився від престолу і брат Михайло. Відтак розвалився Південно-Західний, Західний і Румунський фронти, солдати-дезертири по дорозі додому громили на Поділлі гуральні та броварні, маєтки польських поміщиків. Призупинилося надходження з російської столиці грошей, а тому закрилося багато місцевих банків і установ.

У країні встановилося двовладдя. 3 березня було сформовано Тимчасовий уряд на чолі з князем Львовим. Його опорними пунктами на місцях ставали громадські комітети, до складу яких входили недавні члени міських дум, фабриканти, ліберальна професура. Створювались і паралельні органи влади – Ради робітничих і солдатських депутатів, селянські Ради. До керівництва більшістю Рад прийшли соціалістичні партії – соціал-демократи (меншовики), есери та інші, які ставили своєю кінцевою метою побудову соціалістичного суспільства. Вони відстоювали ту точку зору, що після перемоги буржуазно-демократичної революції країна має торувати шлях «чисто» капіталістичного розвитку і прийти до соціалістичних ідеалів через досягнення високого рівня продуктивних сил. Серед них лише більшовики на чолі з В. Леніним, відкинувши цей, до речі, марксівський постулат, доводили необхідність негайного, революційно-пролетарського шляху до соціалізму. Російську революцію вождь більшовиків бачив початком світової соціалістичної революції.

Крах монархії Романових активізував національні сили України. Відбулося становлення нових українських політичних партій і угруповань – соціал-демократів, соціал-революціонерів, Української селянської спілки. Вийшли з підпілля більшовицькі організації, відродилася «Просвіта».

Консолідувати національні сили взялась Українська Центральна Рада – широко представницький громадський орган, сформований 3 (за новим стилем 17-го) березня у Києві з пред-

⁷⁶ Бахтуріна А. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Москва, 2000. С. 187–201.

⁷⁷ Федюшин О. Украинская революция. Москва, 2007. С. 60–61.

ставників українських соціалістичних партій, наукових, освітніх, кооперативних, студентських та інших організацій. Її головою обрано 51-річного професора історії Михайла Грушевського – лідера Товариства українських поступовців, багаторічного голову Наукового товариства Т. Шевченка у Львові, автора численних праць з історії та культури України⁷⁸.

Центральна Рада, як влучно зазначив Винниченко, «це був вислов усієї нації. Це було не тільки координоване, сполучене співробітництво всіх українських партій і впливових організацій, а виразний, необхідний прояв існування української нації... Це був центр, до якого радіусами стікались усі хилитання попуток мимо національної енергії... Сюди збігались усі жалі, усі кривди, всі надії, сподівання, плани, розрахунки, міркування»⁷⁹. У перші ж дні Центральна Рада взяла курс на демократизацію громадського життя, національне визволення співвітчизників, розв'язання соціальних і етнічних конфліктів. Прагнучи якнайшвидше перебудувати суспільство, Центральна Рада домагалася національно-територіальної автономії України в складі Російської демократичної федеративної республіки⁸⁰.

Цікаво, що вже у перші дні свого головування М. Грушевський звернувся до міністра судівництва Тимчасового уряду Росії О. Керенського якнайшвидше визволити із «заслань і тюрем» галичан-українців⁸¹. Широкої автономії України та негайного звільнення митрополита Шептицького і військовополонених галичан вимагали делегати Губернського кооперативного з'їзду, що відбувся 27–28 березня у Києві. 30 березня голова Тимчасового уряду Росії князь Львов прийняв українську депутацію у складі А. Лотоцького, М. Корчинського, М. Славінського та ін., загалом представників Товариства українських поступовців і петроградської ради, яка одразу ж виклала домагання: усунення церковної православної адміністрації в Галичині, повернення прав греко-католицькій церкві, відновлення у Галичині та Буковині довоєнного укладу громадського і політичного життя, повернення із заслання галичан і буковинців⁸². Зауважимо, що у ті весняні дні на Тернопільщині продовжувалась кривава масакра, і тисячі «неблагонадійних» мирних жителів, немало полонених стрільців і старшин легіону УСС гнали у приволзькі та сибірські табори, трудові команди російських міст.

1 квітня 1917 р. відбувся стотисячний похід киян на підтримку скликання Українського національного конгресу. Над головами демонстрантів тріпотіли жовто-блакитні знамена, давні герби Галичини (лев) і Наддніпрянщини (архангел Михайл), лозунги «Нехай живе самостійна Україна!», «Вільна Україна у вільній Росії!», «Нехай живе соціалізм!» та ін. У шеренгах йшли й звільнені з таборів січовики, діти з притулку для галичан. Група вихідців із Старого Самбора (Львівщина) розгорнула транспарант «Нехай живе федеративна республіка і український сойм!»⁸³. Такі ж вимоги висувалися на українських маніфестаціях у Петрограді й Москві, організованих Українськими національними радами.

Для підтвердження своїх повноважень 7–8 квітня Центральна Рада скликала Український національний конгрес, на який прибули півтори тисячі делегатів і гостей від губерній України, а також Криму, Холмщини, Кубані, Москви і Петрограда. Конгрес ще раз підтвердив вимогу надання національно-територіальної автономії Україні, виступив за негайне звільнення з таборів галичан, а також визнав новообрану Центральну Раду українським парламентом. Її головою більшістю голосів знову було обрано Михайла Грушевського, заступниками Сергія Єфремова і Володимира Винниченка. Ідеї цього широко представницького зібрання підтримали військові віча у Тернополі та Коломиї, Чорноморська українська громада у Севастополі,

⁷⁸ Грушевський М. Мої спомини // Київ. 1988. № 8. С. 130–131; Киевская мысль. 1917. 4 марта.

⁷⁹ Винниченко В. Відродження нації. Київ; Відень, 1920. 4. 1. С. 80.

⁸⁰ Див.: Українська Центральна Рада (4 березня—9 грудня 1917 р.): док. і мат. Київ. 1991. С. 4, 128–129; Верстюк В. М. С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради // Укр. іст. журн. 1996. № 5. С. 38.

⁸¹ Діло. 1917. 26 квіт.

⁸² Діло. 1917. 26 квіт.

⁸³ Діло. 1917. 5 трав.

всеукраїнський селянський, педагогічний і військовий з'їзди⁸⁴. Виступаючи на I Всеукраїнському військовому з'їзді у травні 1917 р. Микола Міхновський (донедавна харківський адвокат і суддя-поручник Київського окружного військового суду) закінчив промову державно-соборницьким закликом: «З цієї війни (Першої світової. – *Авт.*) ми мусимо вийти як вільний суцільний народ, і вся прабатьківська земля наша повинна належати українському народові, щоб він був сам пан на своїй землі, щоб справдилась мрія нашого геніального поета Франка, сина галицької землі:

Встане славна Мати-Україна,
Щаслива і вільна —
Від Кубані аж до Сяна-річки
Одна нероздільна»⁸⁵.

Розмах національного руху набрав такої сили, що 23 червня 1917 р. Центральна Рада видала Перший Універсал, у якому заявила, що здійснюватиме автономію України усупереч волі Тимчасового уряду⁸⁶. У ці ж літні дні в Києві засновано Галицько-Буковинський комітет допомоги жертвам війни, що опікувався земляками військовополоненими і біженцями, які поверталися зі східноєвропейської Росії, Західного Сибіру і Туркестану. Саме із них, «зрадників» Австрії, через кілька місяців у казармах на вулиці Пироговській, 9 було сформовано курінь січових стрільців, який очолив колишній старшина австрійської армії 27-річний Євген Коновалець⁸⁷. До речі, Михайло Грушевський із неприхованою симпатією ставився до своїх земляків-січовиків, і не випадково курінь здійснював охорону його київської резиденції та поїзда.

Одразу ж після більшовицького перевороту в Петрограді Генеральний Секретаріат виступив із відозвою «До всіх громадян України», в якій сповістив про «криваві події» у російській столиці і заявив, що буде рішуче протистояти будь-яким спробам підтримки петроградського збройного повстання на місцях. Раднарком, очолюваний В. Леніним, визнавався лише як уряд центральних районів Росії.

III Універсал від 7 (20) листопада 1917 р. підбив підсумки початкового етапу формування української державності і проголосив утворення Української Народної Республіки. Встановлювалися кордони республіки, скасовувалась приватна власність на землю і смертна кара, проголошувалися 8-годинний робочий день, контроль над виробництвом, свобода совісті, слова, друку, зборів, профспілок, мови. Центральна Рада звернулася до народів недавньої Російської імперії творити соціалістичні республіки⁸⁸.

Проголошення двома сотнями більшовицьких депутатів 25 грудня 1917 р. у Харкові Української республіки рад робітничих, солдатських і селянських депутатів (офіційна назва, але російськомовна – теж Українська Народна Республіка), на жаль, ще більше наелектризувало населення, розкололо національно-політичний табір. Зрусифіковані пролетарські міста, сільські злидарі здебільшого підтримали більшовиків. Та й більшовицький Петроград теж зробив ставку на харківський раднарком. Це й не дивно. Лише Донбас давав 70 відсотків вугілля, що видобувалося у Російській імперії. Крім того, з України на заводи Росії у 1915–1916 рр.

⁸⁴ Наше життя. 1917. 24 берез.; Нова Рада. 1917. 7, 8, 9, 11 квіт.; Вільне слово. 1917. 5 трав.; Громадська думка. 1917. 31 трав.; Діло. 1917. 17 трав.

⁸⁵ Турченко Ф. Перша світова війна і геополітичний дискурс України // Студії з історії Української революції 1917–1921 років. Київ, 2011. С. 10–20.

⁸⁶ Винниченко В. Відродження нації. Ч. I. С. 219–222.

⁸⁷ Кучабський В., Безручко М., Коновалець Є. Золоті Ворота. Історія Січових Стрільців. 1917–1919. Львів; Рочестер, 2004. С. 19–24.

⁸⁸ Винниченко В. К. Відродження нації. Київ; Відень, 1920. Ч. II. С. 74–80.

надходило 96,7 відсотка прокату, 68 – сортового металу, 81 – олова, 90 – срібла, близько 75 – чавуну. А ще чимало збіжжя, спирту і цукру. Все це і дало привід голові ВЦВК Якову Свердлову на початку 1919 р. категорично заявити: «Вы знаете, что спасение всей революции – не только российской, но и международной – находится в руках Украины?». У тому ж дусі безсоромно повчав агітаторів-комуністів нарком Л. Троцький: «Помните также, что так или иначе, а нам необходимо возвратить Украину России. Без Украины нет России. Без украинского угля, железа, руды, хлеба, сала, Черного моря Россия существовать не может, она задохнется, а с ней и советская власть и мы с вами...»⁸⁹.

Як бачимо, наприкінці 1917 – початку 1918 рр. політична напруга на Україні дійшла до кризи, яку Москва прагнула розв'язати силою зброї. Уже 4 (17) грудня голова Раднаркому В. Ленін і народний комісар закордонних справ Радянської Росії Л. Троцький повідомили Центральну Раду про визнання УНР і водночас в ультимативній формі відверто пригрозили:

«1) Обязуется ли Рада отказаться от уступок дезорганизации общего фронта?

2) Обязуется ли Рада не пропускать впредь без согласия верховного главнокомандующего никаких войсковых частей, направляющихся на Дон, на Урал или в другие места?

3) Обязуется ли Рада оказывать содействие революционным войскам в деле их борьбы с контрреволюционным кадетско-калединским восстанием?

4) Обязуется ли Рада прекратить все попытки разоружения советских полков и рабочей красной гвардии на Украине и возвратить немедленно оружие тем, у кого оно было отнято?

В случае неполучения удовлетворительного ответа на эти вопросы в течение срока – сорока восьми часов, Совет Народных Комиссаров будет считать Раду в состоянии открытой войны против Советской власти в России и на Украине»⁹⁰.

Цей ультиматум ставив Українську Народну Республіку в повну залежність від Раднаркому, а головне – позбавляв можливості діяти самостійно. Всеукраїнський з'їзд Рад відповів 6 (19) грудня слушною відмовою виконати умови цього підступного ультиматуму⁹¹. Домагання Петрограда підтримав більшовицький Харків. Відтак IV Універсал 22 січня 1918 р. проголосив самостійність УНР⁹².

Водночас самостійність дала можливість молодим українським дипломатам підписати у Бресті мирну угоду з Німеччиною та її союзниками. Щоправда, Австро-Угорщина, де при владі знаходилося чимало поляків, так і не ратифікувала цей договір, що фактично міг надати новий статус Східній Галичині, Північній Буковині та Холмщині, українське населення яких прагнуло до національного визволення і єднання з Великою Україною. «Сепаратний» договір робив Україну фактично сателітом Німеччини і відрізав Росію від великого продуктового ринку, а також активізував національні рухи на інших прикордонних територіях імперії – Білорусі, Криму, Кавказі⁹³.

Тоді російський Раднарком вирішив силою зброї навести «революційний порядок» і на Наддніпрянщині. Проти УНР із півночі було перекинуто військове угруповання на чолі з В. Антоновим-Овсієнком, О. Єгоровим, Р. Берзіним, Г. Кудинським і М. Муравйовим (18,8 тис.

⁸⁹ Див.: Романчук О. Ультиматум: хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РСФСР і Центральною Радою. К., 1990. С. 9, 56–57.

⁹⁰ Декреты Советской Власти. Т. 1. М., 1957. С. 178–180.

⁹¹ Нова громада. 1917. 8 груд.

⁹² Опублікований у львівському «Ділі» 3 лютого 1918 р.

⁹³ Федюшин О. Украинская революция. С. 75–99.

багнетів, 25 гармат, 5 броньовиків, 2 панцерні потяги, 2 літаки)⁹⁴. У його складі діяло і кілька українських частин на чолі з Ю. Коцюбинським і Ю. Лапчинським. 22 грудня червоноармійці зайняли Харків, а невдовзі Полтаву і Чернігів. Однак бої продовжувались, особливо в районі Бахмача – Конотопа – Гребінки. Вночі 28 січня з Києва було надіслано на фронт відділи, які мали зупинити ворога на підступах до столиці. Переважно це були юнаки І Української військової школи і студенти гімназії, які утворили Помічний курінь студентів січових стрільців – всього майже 420 чоловік під командуванням студента Українського народного університету, сотника Омельченка, які мали на озброєнні лише 8–10 кулеметів і гармату на залізничній платформі. Тим часом фронт відкотився до вузлової станції Крути, де 29 січня відбулась кровопролитна битва. Однак сили виявились нерівними: супроти української молоді виступили полтавська колона 1-ї армії П. Єгорова (1300 багнетів), 2-га армія Р. Берзіна (3500 багнетів), окремі підрозділи 3-ї армії Г. Кубинського (800 багнетів). У той день студентська сотня і військова школа втратили вбитими і пораненими не менше 123 бійців, серед загиблих виявився галичанин Г. Піпський⁹⁵.

Юний Павло Тичина відгукнувся на похорон українських бійців поетичним некрологом, надрукованим 21 лютого у київській газеті «Нова Рада»:

На Аскольдовій могилі
Поховали їх —
Тридцять мучнів українців,
Славних молодих...
На Аскольдовій могилі
Український цвіт! —
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.
На кого посміла знятись
Зрадника рука?
Квітне сонце, грає вітер
І Дніпро-ріка...
На кого завзявся Каїн?
Боже, покарай! —
Понад все вони любили
Свій коханий край.

27 січня на підтримку наступаючим більшовицьким військам виступили робітники київського «Арсеналу». Лише уранці 4 лютого полкам вільного козацтва і Гордіївському, а також січовим стрільцям Є. Коновальця вдалося приборкати виступ більшовицької опозиції.

Та на цьому трагедія не закінчилася. 8–9 лютого червоноармійці, обстрілявши з гармат центральні квартали міста, увірвалися до Києва. «Визволителі» з невинуватою жорстокістю почали наводити «революційний порядок», виконуючи наказ М. Муравйова від 4 лютого: «... Нещадно нищити всіх офіцерів, юнкерів, гайдамаків, монархістів і всіх ворогів революції». У місті почалися масові арешти і розстріли, часто – без слідства і доказів вини. Загинуло до 6 тис. осіб, а серед них і сімдесятирічний митрополит Київський і Галицький Володимир. Очевидець тих жаклих подій Федір Дудко згодом занотує: «... Вулиці були вкриті трупами. І тільки трохи пізніше „ворогів комунізму“ вже відвозили до Маріїнського парку, ставили до довжелез-

⁹⁴ Тиченко Я. Українські збройні сили. Березень 1917 р. – листопад 1918 р.: організація, чисельність, бойові дії). Київ, 2009. С. 66–80.

⁹⁵ Там само. С. 86.

них, наповнених людськими трупами ям, і розстрілювали. Тих кілька тисяч трупів більшовики ледь присипали землею – і ще довго по втечі катів трупний сморід млосно висів над цілим Печерськом. Маріїнський парк – один з найгарніших у Києві – став величезною братською могилою невинних жертв нечуваної в історії людства більшовицької катівні»⁹⁶. Через десятиліття, уже 2013–2014 р. у цьому парку біля Верховної Ради України знову лунали проросійські гасла і відбувалися протистояння між прихильниками і супротивниками Євромайдану.

На початку 1918 р. проросійські сили прагнули оволодіти не лише українською столицею, але й « новою Америкою », « російською Каліфорнією » (слова О. Блока), як іноді називали Донбас. Зокрема, 50 із 74 делегатів IV обласного з'їзду Рад Донецько-Криворізького басейну (відкрився 27 січня 1918 р. у Харкові) проголосили створення Донецько-Криворізької республіки (неофіційні назви – Донкривбас, Кривдонбас, Донбасреспубліка), раднарком якої на чолі з Ф. Артемом-Сергеевим (професійним більшовиком без жодного фахового диплому) вважав себе місцевим органом влади Росії⁹⁷. Прапором республіки став синьо-червоно-чорний триколор. За сприяння проросійських сил були спроби створити Одеську, Кримську, а 1920 р. – Галицьку республіку.

Попереду українську землю і тридцятимільйонний народ чекали нові випробування. У березні німецько-австрійські війська розпочали новий похід на Україну. Відтак на захід пішли ешелони з хлібом, м'ясом, цукром. Це викликало обурення народу і деяку прохолоду у ставленні до Центральної Ради, з мовчазної згоди якої почалася фактично нова окупація. Населення розчарувалося у її демократичних формах правління, які у тій ситуації були передчасними. Немалий загаль українства прагнув сильної виконавчої влади. Виразником цих прагнень стала Українська Народна Громада на чолі з генералом Павлом Скоропадським – командиром 1-го Українського корпусу і отаманом Вільного Козацтва України. Його підтримали лідери Партії українських хліборобів-демократів брати В. і С. Шемети, М. Міхновський і В. Липинський. Прийнятною формою правління у цей критичний час, на їх погляд, було гетьманство.

29 квітня 1918 р. у Києві зібрався з'їзд Союзу земельних власників, на який до Кінного цирку (Гіппо-Паласу) – найбільшому приміщенні столиці – прибули 8 тис. делегатів з 9 губерній України. Того ж дня його учасники проголосили гетьманом України генерала Павла Скоропадського і утворення Української держави. Центральна Рада та її інституції були розпущені⁹⁸. Українських ліворадикалів змінила ліберально-консервативна владна еліта. 30 квітня оприлюднила гетьманську « Грамоту до всього українського народу », яка містила багато галицизмів (« ріжниця », « позаяк », « сойм »). На думку сучасного київського історика Г. Папакіна, її з російської мови переклав невідомий галичанин⁹⁹.

Гетьман відразу запропонував командирам корпусу січових стрільців Є. Коновальцю і А. Мельнику визнати нову владу і перейти до неї на службу на вельми вигідних умовах. Але рішення про цей союз Стрілецька рада відхилила¹⁰⁰. Січовики були роззброєні і розбрелися по всій Наддніпрянщині.

Голод, хлібні ревізії, терор чорносотенців спричинили численні селянські виступи. Зокрема, грізну силу становив 10-тисячний загін 29-річного анархіста Нестора Махна (після революції проживав у Польщі в м. Торунь і у Франції, помер 1934 р.). Успішно вів партизанську боротьбу проти інтервентів 22-річний прапорщик російської армії Юрій Тютюнник. Активізували діяльність українські самостійники, більшовики. У відповідь гетьман пішов на деякі поступки українській суспільності і відкрив українські банки, зареєстрував Українську

⁹⁶ Дудко Ф. З большевицького Києва до Києва українського. Спогад про муравйовські часи // Календар Червоної Калини. 1938. С. 54–65.

⁹⁷ Див.: Коршилов В. Донецко-Криворізька республіка. Расстрелянная мечта. Харьков, 2011. 603 с.

⁹⁸ Конституційні акти України. 1917–1920: невідомі Конституції України. Київ, 1992. С. 82–88.

⁹⁹ Папакін Г. 29 квітня 1918 року: «Переворот у цирку» чи закономірний етап революції // День. 2013. 26–27 квіт.

¹⁰⁰ Скоропадський П. Спомини. С. 110.

православну автокефальну церкву, заснував Український театр драми, Національну галерею мистецтв, Український історичний музей, Українську академію наук.

Водночас в Українській державі легально або напівлегально діяли проросійські сили – члени російської партії конституційних демократів, представники імперської родини Романових, шовіністичні організації «Союз возрождения России», «Русь», «Русский союз». З метою захисту російських шкіл засновано «Общину русской школы на Украине»¹⁰¹.

Гетьман також постійно координував свої дії з Німеччиною. На початку вересня П. Скоропадський навіть зустрівся у Берліні з Вільгельмом II, з яким обговорював договір (підписаний 10 вересня) про передачу німцям 35 % нового врожаю¹⁰².

Але як тільки 14 листопада 1918 р. Скоропадський проголосив грамоту про ліквідацію самостійності Української держави і проголошення її федерації з Росією, проти гетьмана вибухнуло повстання, ядром якого став щойно створений Осадний Корпус Січових стрільців. 14 грудня в апартаментах турецького дипломата готелю «Палас» гетьман зрікся влади і за сприяння німецьких військових виїхав до Німеччини, де навіки спочив наприкінці Другої світової війни.

Як бачимо, гетьманська модель державності так і не вивела Україну із національно-політичної кризи, а тому була змінена новими політичними опонентами, прихильниками відродження УНР¹⁰³. 19 грудня відбувся урочистий вїзд до Києва Директорії на чолі з В. Винниченком.

¹⁰¹ *Пиріг Р.* Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. Київ, 2008. С. 157–164.

¹⁰² *Шатовал М.* Велика революція і українська визвольна програма. Прага, 1928. С. 111–112.

¹⁰³ *Верстюк В., Горобець В., Толочко О.* Провал проекту малоросійської України // Україна і Росія в історичній ретроспективі. Київ, 2004. Том 1. С. 448–464.

Передреволюційний Львів: гарячий привіт і глибока повага Центральній Раді

Українська революція захопила і Карпатський край. Національний рух особливо активізувався після утворення Центральної Ради у Києві, проголошення Української Народної Республіки, розгортання збройної експансії більшовицької Росії на Сході України.

1 січня 1918 р. біля книгарні НТШ у Львові зупинився чорний автомобіль, із якого на промерзлу бруківку вийшли чотири незнайомці. Невдовзі у їхніх руках був стос свіжонадрукованих книг і українських часописів. Перехожі, звичайно ж, не здогадувались, що це були українські відпоручники мирної делегації у Бресті, у тому числі колишній «революційний губернатор Східної Галичини» Дмитро Дорошенко (1882–1951). Опісля, перед відбуттям до Бреста, вони наспіх переговорили із групою українських послів, висловивши надію, що «незадовго матиме Львів спромогу зноситись свободніше з Києвом»¹⁰⁴.

Через кілька днів у львівському часописі «Українське слово» з'явився привітальний вірш-звернення Олександра Колесси до Великої України:

Ти сходиш вже огниста наша зоре!
Ти недосяжна і велика мріє,
Ти здійснена всіх поколінь надіє,
Що їх ратай в могилах переоре...
Гей! В Києві ревуть і дзвони і гармати!
Мов полки прадідів воскресли з-під могил
І молодих, нових набрали сил,
Щоби ще раз за Тебе умирати!
На щоглах кораблів стяги жовто-блакитні
І моря Чорного шумлять Тобі поклін.
Заграли радісно Кубань і синій Дон,
Пороги гомонять Тобі пісні привітні.
Тобі й Бескидові вклоняються вершини,
Хвалу Тобі гудуть і Прута водопади,
І тужно шепотять над Тисою левади,
І Волині хрустальних вод долини.
Ти чуєш клич трембіти з Чорногори?
Ти чуєш зойк конання з-за Карпат?
Ти знаєш Галича журбу велику й горе?
Чи знаєш, як за братом тужить рідний брат?
Прийми ж поклін і від землі Данила!
Скріпи склепіння Твого хорому,
Простри над людом волі тихі крила
І йди назустріч сонцю золотому!¹⁰⁵

А вже у ніч з 8 на 9 лютого дипломати суверенної УНР домоглися підписання у Бресті із воюючими сторонами довгожданого миру. Про це стало одразу ж відомо не тільки у Києві, але й у Львові, Тернополі, Чернівцях.

¹⁰⁴ Українське слово. 1918. 2, 4 січ.

¹⁰⁵ Колесса О. Україні // Українське слово. 1918. 6 січ.

На другий день, 10 лютого, львів'яни стали свідками величної української маніфестації на честь заключення мирного договору з Україною. У цей недільний полудень на площі Ринок зібрались тисячі українців: залізничники з оркестром, шкільна молодь, стрільці, члени «Сокола» з городоцького передмістя... З балкону «Просвіти» їх привітав посол Кость Левицький (1859–1941), зазначивши, «що саме наша молода держава перша простягнула руку до згоди, перша здержала криваву війну». Відтак громовицею пронеслися здравиці на честь Центральної Ради і Ради народних міністрів, залунало «Вже воскресла Україна...» і похід рушив вулицею Коперника, повз пошту, до Музичного інституту ім. Лисенка (нині площа Шашкевича, музучилище). Знову відбувся мітинг. Із балкону виступив досвідчений посол Лонгин Цегельський:

– Се не случай, що наша держава заключає нині мир, бо через цілу історію українського народу тягнеться нитка згідливості, культури та терпимості. Навіть ті сусіди, що нам тут не хочуть признати ніяких прав, ті дістають в Українській Республіці широку автономію...

– Слава!.. – виступ посла заглушувало радісне багатоголосся львів'ян.

Після відспівання «Вже воскресла Україна», «Ми гайдамаки», «Не пора» мітинг закінчивсь¹⁰⁶. Але політичні дебати продовжились поруч, у парку. У руках багатьох було свіже число «Українського слова», у якому посол закликав «стрясти із себе апатію зневіри» і «підняти національний дух». Наприкінці тексту – велика біла пляма: значну частину статті конфіскувала цісарська цензура¹⁰⁷.

Через день, 12 лютого, у залі «Української бесіди» відбулось зібрання української громадськості, яке обговорило «становище українців м. Львова до миру з Україною», а також схвалило «заклучення миру між Україною й осередними державами» і повернення «многостраждальної холмської землі і Підляшшя» до «матірного краю – України». Закінчились урочистості прийняттям телеграми, яку запропонував Михайло Лозинський:

«Збори Українців міста Львова засилають свій гарячий привіт і глибоку подяку Українській Центральній Раді, Українській Раді Народних Міністрів та Українській Мировій Делегації за заклучене мира, що ставить Україну в ряд держав культурного світа»¹⁰⁸.

Активність українців усерйоз занепокоїла польські шовіністичні кола, галицькі газети заповнили «протести» польської академічної молоді, філософів, політиків. Зокрема, 13 лютого у середовищі польських професорів, доцентів Львівського університету народилась цинічна резолюція: «Берестейський договір противиться непередаваним правам поляків і їх найсвятійшим почуванням. Кривавий біль і жаль переймає польські серця до глибини. Берестейський договір нарушує східні границі польського конгресового королівства... Берестейський договір представляється насильством... Се повий розбір Польщі»¹⁰⁹. Пішли у хід і кулаки. Зокрема, 14 лютого поляки на вулиці підступно побили дружину відомого адвоката і чотаря УСС Стефанію Новаковську. Цей факт український часопис підсумував так: «Полилася перша кров на доказ, що поляки хочуть з нами від тепер жити в згоді. Поляки дали незбитий доказ, як вони розуміють відношення до нас та чого від нас хочуть»¹¹⁰. У відповідь українські професори і доценти Університету 21 лютого ухвалили розважливу заяву, у якій ґрунтовно доводи-

¹⁰⁶ Українське слово. 1918. 12 лют.

¹⁰⁷ Українське слово. 1918. 10 лют.

¹⁰⁸ Українське слово. 1918. 14 лют.

¹⁰⁹ Українське слово. 1918. 16, 27 лют. Детальніше див.: Piotr S. Wan-dycz. *Sowiet-Polish Relations, 1917–1921*. Cambridge, 1969.

¹¹⁰ Українське слово. 1918. 19 лют.

лась праукраїнськість Підляшшя і Холмщини¹¹¹. Ідеї договору схвалив і митрополит Андрей Шептицький¹¹².

На підтримку дій уряду УНР 3 березня повсюди відбулись «свята миру і державності». Особливо величаво вони пройшли у Львові (60 тис. осіб), Дрогобичі (50 тис.) Бібрці (20 тис.), Хирові (15 тис.), Сяноку (14 тис.), Старому Самборі (10 тис.), Белзі (8 тис.), Сколе (8 тис.), Стрию (20 тис.), Миколаєві (10 тис.), Яворові (20 тис.), Журавно (15 тис.), Ходорові (20 тис.), Щирці (10 тис.), Мостиськах (12 тис.), Жовтанцях (7 тис.), Устріках Долішніх (10 тис.), Любачові (12 тис.), Раві-Руській (15 тис.), Жовкві (10 тис.), Тернополі (10 тис.), Бережанах (12 тис.), Чорткові (30 тис.), Підгайцях (12 тис.), Коломиї (32 тис.), Солотвино (8 тис.), Калуші (30 тис.), Городенці (10 тис.), Товмачі (10 тис.), Кутах (15 тис.), Богородчанах (10 тис.). У містах і селах було відправлено святкові богослуження, пройшли стрілецько-сокільські походи, прийнято і надіслано привітальні телеграми Українській Центральній Раді, особисто М. Грушевському¹¹³.

У цей день педагог з Перемишля, поетеса Уляна Кравченко написала «Молитву»:

Держи, хорони нас, Великий, Єдиний,
З низу сліз і крові, благаєм Тебе!
Ти всякої днини своєї Вкраїни
Є захист. Святися нам Ім'я Твоє.
На діло ми сміло будемо ставати
На труди у груди нам силу подай,
А труд наш початий дасть успіх багатий
Як Ти з нами будеш в борбі за наш край!

Спільність устремлінь всіх українців до державного самовираження і єднання засвідчив також імпровізований мітинг, що відбувся 6 березня на львівському вокзалі. Цього надвечір'я у місті зупинився ешелон військовополонених наддніпрянців, який з ініціативи Союзу визволення України направлявся із Фрайбурга до Володимира-Волинського. Козацтво привітав посол Л. Цегельський, побажавши куреню «успіхів і щастя у вірній службі Українській Центральній Раді». У відповідь виступили: курінний Ганджа, сотник Сергієвський, рядовики Балицький і Славинський. На превеликий сором галичан, зустріч була затьмарена злісним інцидентом; польські залізничники підступно поздирали з вагонів синьо-жовті прапорці і великий малиновий прапор із гербом України і синьо-жовтими стяжками з написами «Вже воскресла України і слава і воля»¹.

Водночас галицькі часописи із сумом писали про злодіяння муравйовців у столиці. Зокрема, 9 березня «Українське слово» у репортажі «Масові розстріли у Києві» інформувало: «Жертвою большевицьких самосудів впало 5000 українців цивільних і офіцерів, 300 офіцерів російських і інших народностей. Большевики не дарували життя нікому, від кого бодай трохи заносило „буржуазією“...» Такі повідомлення гасили пробільшовицькі настрої бідноти, носіями яких ставали тисячі галичан-військовополонених із Росії.

25 березня у Львові, в залі Музичного інституту імені Лисенка, відбувся з'їзд українських нотаблів – спільне зібрання 500 представників українських партій. Серед гостей був представник УНР генерал Коленко. Делегати насамперед привітали проголошення незалежної Української Народної Республіки, а також ухвалили резолюцію із такими вимогами: «з українських земель Галичини та Буковини утворити окремий державний організм; надання національним меншостям на цій території повного забезпечення їх національної автономії

¹¹¹ Українське слово. 1918. 27 лют.

¹¹² Діло. 1918. 3 берез.

¹¹³ Українське слово. 1918. 8,10, 12–21, 23 берез.; Діло. 1918. 5, 7–9, 13 берез.

та політичної рівноправності; припинення насильницької колонізації Холмщини; злука всіх національних сил»¹¹⁴. Як бачимо, з'їзд взяв курс на відновлення у краї української державності, створення засад демократичного суспільства.

Реалізуючи ці плани, Українська парламентська репрезентація домогалась від уряду відмови від будь-якого утиску «правнодержавного становища Східної Галичини», зменшення у краї контингенту австрійських військ, заміни військової адміністрації цивільною, виділення коштів для закупки на Великій Україні хліба, якнайшвидше повернення до рідних домівок біженців і переселенців, припинення польського терору на Холмщині і Підляшші. Для консолідації і зміцнення національного господарського життя у квітні засновано Український банк. Після довготривалої вимушеної перерви у травні проведено з'їзди «Рідної школи», Союзу українок, які висловились за активізацію громадської діяльності українського учительства і жіноцтва. Почали відроджуватись товариства «Сільський господар» і «Пласт». Масово приймалися протестаційні листи і декларації українського населення до цісаря.

У вересні українська вічева хвиля заповонила Львів, Стрий, Дрогобич, Перемишляни, Рудки, Броди, Сокаль, Белз, Жидачів, Золочів, Яворів, Мостиську, Щирець, Жовкву, Миколаїв, Тернопіль, Тереховлю, Заліщики, Ярослав, Копичинці, Збараж, Товмач, Долину, Болехів, Снятип, Печеніжин, Коломию та інші населені пункти. Учасники віч та мітингів вимагали об'єднання всіх українських земель в український коронний край з окремим сеймом, намісником і українською адміністрацією, а також якнайшвидшої ратифікації Австро-Угорщиною Берестейського мирного договору. Ці вимоги підтримало також українське населення Відня. Ще радикальнішу резолюцію ухвалило двотисячне повітове віче 7 жовтня у Сколе, висловивши «привіт Українській державі з бажанням злуки всіх українських земель»¹¹⁵.

Галичани пильно слідкували за подіями на Великій Україні, з ознайомлювальними місіями туди неодноразово виїжджали галицькі парламентарі¹¹⁶. Особливо плідними були їх зустрічі із наддніпрянськими дипломатами в Австро-Угорщині.

Перший український посол Андрій Яковлів прибув до Відня ще 26 квітня 1917 р. Народився він 1872 р. у славному Чигирині. Після закінчення університету займався адвокатською практикою і журналістикою, був завзятим дослідником козаччини, членом партії соціалістів-федералістів, членом Української Центральної Ради. Готель «Бристоль», де він замешкав у столиці, і став місцем зустрічей із галичанами. До речі, там йому асистував Григорій Косинка (1899–1934) – талановитий поет і прозаїк, добрий танцюрист славнозвісного «кеквоку»¹¹⁷.

Через кілька місяців А. Яковлева змінив (до червня 1919 р.) В'ячеслав Липинський – відомий історик і політик. Народився він 5 квітня 1882 р. у селі Затурцях Володимирського повіту на Волині у сім'ї польського шляхтича-діда. Його рід походив із Мазовії і переселився на Україну у XVIII ст. Навчався у гімназіях Житомира, Луцька, Києва. Після військової служби при кінноті та університетських студій у Кракові (історія, астрономія) та в Женеві (соціологія) він осів в успадкованому маєтку на Уманщині. 1917 року став одним із організаторів Української демократично-хліборобської партії, основними ідеями якої були відстоювання державної суверенності України та збереження приватної власності на землю. Став ідеологом українського монархізму, виступав фактично за українське королівство з конституційно-демократичною формою правління. Останній період життя Липинського пройшов у кількох австрійських санаторіях та в гірській місцевості Баден біля Грацу, де він за допомогою братів купив невеликий будинок і де після затяжного грипу і серцевого приступу 19 червня 1931 р. помер. Під час своєї хвороби Липинський боявся, що його можуть у стані каталепсії поховати живцем. Тому,

¹¹⁴ Українське слово. 1918. 27 берез.

¹¹⁵ Українське слово. 1918. 21, 22, 24, 26–28 верес., 4, 5, 10, 15, 20 жовт.; ЦДІА України у Львові. Ф. 146, оп. 4, спр. 5193, арк. 140.

¹¹⁶ Цегельський Л. Вразіння з України // Українське слово. 1918. 7, 10, 14, 21 лип.

¹¹⁷ Вісник політики, літератури і життя. 1918. 5 трав. № 201; Календар Червоної Калини 1939. Львів, 1938. С. 41–42.

згідно з волею покійного, йому зроблено посмертний прокол серця. Похований у рідному селі, де створено меморіальний музей¹¹⁸.

4 жовтня сеймовий посол Семен Вітик (1876–1934) вніс до палати послів Державної ради таку заяву: «Український народ, який в Австрії числить більш 4 мільйонів, а на Україні більш 40 мільйонів населення, є положеним між слов'янськими державами і межує також з румунськими, турецькими і угорськими племенами. Український народ мусив через сотні літ досвідчувати на собі гніт і поневолення з боку слов'янських правительств і бути ограбленим з своєї самостійності на цілі століття так само з боку польського, як і російського правительства.

Тому домагаємося права самоозначення також для українського народу. На основі права самоозначення жадаємо далі, щоби австрійсько-угорська і німецька скрита окупація українських областей, як наслідок Берестейського мирного договору була знесена... Український народ жадає як самотньої умови свого національного життя між свободними державами Європи, сполучення всіх українських областей Австро-Угорщини, Холмщини, Підляшшя і Волині з областями України в Одну самостійну республіканську державу, яка є і остане незалежною від всіх слов'янських і других сусідніх держав...»¹¹⁹

Такого вільнодумства з уст українця цісарський парламент, насамперед його польське коло, мабуть, ще не чув. Але, очевидно, очікував. В унісон цим словам прозвучав і голос революційної Наддніпрянщини – «Заява Українського Національного Союзу про внутрішнє і міжнародне становище України» за підписом В. Винниченка і П. Дідушка: «...Український Національний Союз вважає цілком природним і необхідним злучене в один державний український організм всіх заселених українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли в склад Української держави, як-то: Східної Галичини, Буковини, Угорської України, Холмщини, Підляшшя, частини Бессарабії з українським населенням, частини етнографічно-української Донщини, Чорноморії, Кубані...»¹²⁰

За національну державу боролися й буковинці. 13 жовтня у Чернівцях зібралися представники українських партій і послы, які вже категорично зажадали: «Разом з прочими українцями Австро-Угорщини хочемо самі рішати про свою долю... Від Карпат по Чорне море межують наші границі...» Зібрання вели Омелян Попович та Іван Рибачок. Резолюцію довірено зачитати учителю Осипу Безпалку. Через кілька днів велика делегація буковинців (М. Василько, М. Спинух, І. Семака, С. Смоль-Стоцький, О. Бурачинський, Т. Драчинський, М. Кандиба, Р. Цегельський, О. Безпалько та ін.) вирушила до Львова¹²¹.

У час, коли відбувся розпад імперії, Габсбурги через архикнязя Вільгельма (В. Вишиваного) 17 жовтня звернулися до К. Левицького із закликом, щоби «українська конституанта заявила за притуплення до Австрії». Наступного дня К. Левицький одержав від нього нову телеграму, в якій просив «президента сьогоднішніх нарад Укрази у Львові проголосити самостійне королівство у вірності династії і скипетрові цісаря Карла». Звернення завершувалося пафосно: «Хай живе князівство Галич»¹²². Як бачимо, Габсбурги прагнули переформатувати Малоросію лише у «союз вільних народів».

На порядку денному постало питання про формування тимчасового сейму, який би мирним і законним шляхом перебрав владу. Ядром Української Національної Ради стали українці віденського парламенту, які залучили до організаційної роботи всіх сеймових послів із Галичини та Буковини, чотирьох представників галицьких партій – національно-демократичної, радикальної, християнсько-суспільної та соціал-демократичної, буковинських партій – націо-

¹¹⁸ Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою. С. 139–162.

¹¹⁹ Діло. 1918. 12 жовт.

¹²⁰ Українське слово. 1918. 18 жовт.

¹²¹ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: ілюстрована історія. Львів; Івано-Франківськ, 2008. С. 142–145.

¹²² Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія. Івано-Франківськ, 2001. С. 88.

нально-демократичної, соціал-демократичної і радикальної, а також посланців академічної молоді. Біля керма організаційного проводу Ради став голова парламентської репрезентації Євген Петрушевич.

В умовах глибокої державної кризи 18–19 жовтня 1918 р. у Львові відбулась конституанта – представницьке зібрання (близько 500 чол.) українських послів до парламенту та крайових сеймів Галичини і Буковини, єпископату, делегатів українських партій, яке й обрало Українську Національну Раду на чолі з Євгеном Петрушевичем. Згідно з ухваленим там же, у великій залі Народного дому, статуту вона дістала право і обов'язок:

«а) виконати в хвили, яку признає за відповідну іменем українського народу австро-угорської монархії, його право самоозначення та рішити про державну судьбу всіх областей тим народом заселених; б) предпринята всі постанови та заходи репрезентативного, законодавного та адміністративного характеру, щоби своє рішення під а) перевести в життя».

Водночас у своєму маніфесті 19 жовтня Українська Національна Рада проголосила:

«1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини – творить одноцільну українську територію.

2. Ся українська національна територія уконституується отсим як Українська держава...

3. Взивається всі національні меншосте... негайно вислати своїх представників до Української Національної Ради в кількості, відповідуючій їх числу населення.

4. Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної сим способом держави на основах: загального, рівного, таємного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом, з правом національно-культурної автономії...»¹²³

Того ж дня сформовано три делегації УНРади: віденську під головуванням Є. Петрушевича (уконституувалася 25 жовтня); львівську під головуванням К. Левицького (уконституувалася 27 жовтня), буковинську під головуванням О. Поповича у Чернівцях.

Як бачимо, конституанта взяла курс на легальне й мирне перейняття державної влади. Національна Рада навіть не допускала, що владу треба буде здобувати. Її поважна більшість міркувала: австрійський уряд звелить своїй адміністрації передати урядування в руки нового намісника і старост-українців і все задумане належно здійсниться. Наступного недільного дня, 20 жовтня, на площі св. Юра відбувся величавий мітинг львів'ян. Біля соборної брами була встановлена трибуна, на яку піднялась група українських послів. Першим виступив Кость Левицький, повідомивши «рішення Української Національної Ради про утворення Української Держави в межах Австро-Угорщини». За ним – соціал-демократ Семен Вітик. У цей погожий день на площі і в парку, де планувалось спорудити пам'ятник УСС, ще довго лунали патріотичні пісні¹²⁴.

У понеділок, 21 жовтня, знову загомонів великий зал Народного дому. Сюди з'їхалося дві тисячі українських відпоручинків з усього краю. До президії запрошено митрополита Андрея Шептицького, послів Костя Левицького, Миколу Василька. Відкрив зібрання Євген Петрушевич: «Ми проголосили свою державу. Є се по придніпрянській Україні, Кубані і Кримі четверта

¹²³ Українське слово. 1918. 22 жовт.; Народна Рада. 1918. 25 жовт.; Левицький К. Великий зрив. С. 113–116.

¹²⁴ Українське слово. 1918. 22 жовт.

з черт самостійна держава на українській території». Потім голова парламентської репрезентації розкрив зміст статуту новоствореної Української Народної Ради, який присутні одностайно схвалили¹²⁵.

23 жовтня про «крамолу» галичан офіційно довідався австрійський прем'єр, прийнявши представників Української Національної Ради Є. Петрушевича і М. Василька.

Суботнього ранку 26 жовтня галицька столиця продовжила вільнолюбні акції. З ініціативи єврейських партій у місті відбулися чотири багатотисячні єврейські віча. Побували там і виступили українські послы. У резолюціях віч лунав заклик до «утворення Палестинської держави», а також «повитано молоду свободу українського і польського народів і висказано бажань, щоб і поляки за приміром українців признали жидівському народові повні народні права». Подібні резолюції, без сумніву, додавали сил і насаги західним українцям¹²⁶.

На жаль, осідком Ради, усупереч думці широкої громадськості, став Відень, де все ще діяв старий парламент, а у його складі український парламентський клуб на чолі з Є. Петрушевичем. Тому вже через кілька днів у Львові було сформовано філію Національної Ради, яка обрала своїм головою К. Левицького, його заступником І. Макуха, секретарями В. Бачинського, О. Назарука, скарбником І. Курівця, контролером О. Барвінського. І саме ця структура стала серцем назріваючої народної революції, бо віденська делегація виявився дещо загальмованою. Із львівською делегацією тісно співпрацював (фактично її активізував) Центральний Військовий Комітет (згодом Українська генеральна команда), що виник під керівництвом поручника Івана Рудницького у вересні того ж року на основі Віденського революційного гуртка (створений 31 травня 1917 р.). До нього входили досвідчені старшини-фронтовики Сень Горук, Дмитро Вітовський, Богдан Гнатович, Дмитро Паліїв, Ілько Цюкан, Володимир Старосольський, Петро Бубела, які активно вели пропагандистську роботу у частинах Львова, Чернівців, Перемишля, Самбора, Стрия, Станиславова, Коломиї, Тернополя, Золочева, Рави-Руської. На підготовку повстання львівська делегація УНРади таємно передала комітету, який осів у «Народній гостинниці», 9 тис. австрійських корон¹²⁷.

Тим часом назрівав конфлікт, який неможливо було владнати мирно, позаяк одна молода держава відмовляла у праві на існування іншій.

¹²⁵ Українське слово. 1918. 19 жовт.

¹²⁶ Українське слово. 1918. 22 жовт.

¹²⁷ Дмитро Паліїв. Життя та діяльність. Львів, 2007. С. 20–21, 100.

Листопадовий здвиг

Сталося так, що головним противником відродження української державності в Галичині стала не агонізуюча імперія та її адміністрація у Львові, а націоналістичні сили і військові кола Польщі, яка теж йшла до відродження. Завдяки таким польським «аргументам» як «державотворча нездатність» галичан та необхідність об'єднання прикарпатських земель у «стратегічну Польщу, яка охороняла б Європу від більшовиків», її діячі, в першу чергу Польський національний комітет у Парижі, заручилися підтримкою США і країн Антанти. Утворена 28 жовтня у Кракові Польська ліквідаційна комісія (ввійшли 23 наші послы до Державної ради у Відні) проголосила, що вся Галичина повинна відійти до Польщі і попередила Відень та австрійського намісника генерала Кароля фон Гуйна, що переймає владу у краї¹²⁸. Збройний виступ поляків у Львові був запланований у ніч з 2 на 3 листопада. Приїзд Комісії до міста для реалізації цих планів очікувався 1 листопада¹²⁹.

Конфлікт між українцями і поляками ставав неминучим. Отож дощового надвечір'я 31 жовтня члени Національної Ради і Військового комітету обговорювали у будинку «Просвіти» та Народному домі результати останніх переговорів К. Левицького з австрійським намісником у Львові. Посилаючись на відсутність вказівок з Відня, генерал Гуйн відмовився передати владу українцям¹³⁰. Незважаючи на реальну загрозу з боку поляків, тим більше у зв'язку з приїздом наступного дня Польської ліквідаційної комісії, Л. Цегельський і ще дехто пропонували чекати обіцяного Віднем маніфесту.

Проти цього зволікання виступив Дмитро Вітовський – сотник легіону Українських січових стрільців, який прибув до Львова 29 жовтня, підвищений до отамана і призначений командувачем українськими військовими силами. 30-річний старшина був селянським сином із Медусі, що під Галичем. Ще в Станиславівській гімназії, а потім у Львівському університеті втягнувся в національно-визвольний рух, за участь у студентських виступах був виключений з університету. З початком світової війни командував сотнею легіону УСС, брав участь у боях і походах січовиків, двічі нагороджений медалями Хоробрості¹³¹. «Вітовський був одним із найпопулярніших старшин, – писав його бойовий побратим О. Кузьма. – Чистий характер, гарний промовець, завзятий націоналіст-самостійник, і тому серед стрільства займав місце його духовного провідника».

Від імені Військового комітету Д. Вітовський заявив:

– Якщо цієї ночі ми не візьмемо Львів, то завтра візьмуть його поляки!

– Чи ви справді готові здійснити військовий переворот? – спитав його обережний К. Левицький.

– Цілковито.

– І коли ви думаєте приступити?

– Сьогодні вночі близько четвертої українські вояки під проводом старшин роззброять австрійські частини і обсадять будинки всіх державних, крайових і міських установ. Те саме має статися в цілому краю, – відповів Дмитро Вітовський чітко, по-військовому.

Рішучість і впевненість воєначальника переконала навіть обережних членів Української Національної Ради. Рішення про збройне повстання в ніч на 1 листопада було прийняте. Відтепер долю Галичини вирішували військові.

¹²⁸ Українське слово. 1918. 27, 30 жовт., 1 лист.

¹²⁹ Gella Jan. Ruski miesiąc. 1. XI – 22.XI.1918. Lwów, 1919. S. 5.

¹³⁰ Український прапор. 1919. 1 лист.

¹³¹ Ходак І. Дмитро Вітовський – провідник Листопадового чину // Літопис Червоної Калини. 1991. № 2. С. 45–49.

На жаль, Українській Національній Раді через заборону австрійського командування не вдалося перекинути до Львова загартований у битвах світової війни 2,5-тисячний полк УСС з Чернівців. Військовий Комітет змушений був використати сили, які мав під рукою. Отже, головну збройну силу повстання склали українські стрільці і старшини львівського гарнізону, які переважали в 15-му тернопільському, 19-му львівському, 41-му чернівецькому полках, 29-му, 50-му, 90-му окремих куренях. 25 жовтня їх загальна чисельність досягла 2400 чол. Проте більшість частин не були бойовими, в них проходили службу багато непридатних до строю стрільців-виздоровців. Не вистачало старшин. І все ж Національна Рада мала реальну військову силу¹³².

Тим часом поляки розраховували без ускладнень приєднати західноукраїнські землі, про що свідчив наказ 52-річного начальника штабу генерала Тадеуша Розвадовського (похований 1928 р. на цвинтарі Орлят у Львові), надісланий до Львова генералу Лямезану де Салену вранці 1 листопада: «Князь Вітольд Чарторійський призначений генеральним комісаром для цілої Галичини і зараз обіймає управу з рук генерала-полковника графа Гуйна. Начальну команду війська в Галичині переймає генерал дивізії Пухальський»¹³³. Вже знайомий галичанам як ворог Українських січових стрільців Лямезан де Сален призначався військовим комендантом Львова. Цей польський дідич мав і особисті інтереси у Східній Галичині: оженившись із вдовою Урбанською, він став володарем земель на Тернопільщині.

Але події в Галичині розгорнулися за українським сценарієм. Уже пополудні 31 жовтня Дмитро Вітовський і його начальник штабу Сень Горук (1873–1920) розіслали кур'єрів, переважно львівських студентів і гімназистів, з наказом до комісарів або, де їх не було, просто до відомих діячів у ніч на 1 листопада перебирати владу на місцях. Командирові легіону УСС отаману Осипу Букшованому (1890–1937) командувач наказав негайно виїхати з бойовими частинами до Львова. Комісару Перемишля В. Загайкевичу наказав силами 9-го полку зайняти місто і за всяку ціну знищити міст через Сян, щоб не пропустити через ріку «ні одного поляка». Водночас всі отримали розпорядження мобілізувати до Львова добровольців.

Увечері Д. Вітовський зібрав у Народному домі нараду старшин. З'ясувалося, що у розпорядженні штабу повстання сил було менше, ніж передбачалось – до 1400 стрільців і 60 старшин. Кожен із 35 присутніх командирів отримав конкретні бойові завдання для захоплення найважливіших об'єктів Львова, роззброєння неукраїнських підрозділів і частин. Між іншим, Вітовський використав при цьому австрійський план, розроблений на випадок повстання поляків, – що це зможуть здійснити українці, його творці не вірили. Зразу ж визначили ряд об'єктів (військові склади на Янівській, ангар на Левандівці), для яких не вистачило сил, а для деяких – замало (Головний двірець, кадетська школа, цитадель). І хоча вірили в удачу, все ж Вітовський попередив, що в разі поразки – відступати до Красного, великого залізничного вузла.

Коли на ратушевій вежі пробила четверта, українські військові сили почали діяти. Першим порадував поручник Ілько Цьокан, який повідомив: австрійські, німецькі і угорські підрозділи будуть додержуватися нейтралітету. Невдовзі загін поручника Т. Мартинця захопив ратушу, а хорунжий І. Сендецький з 75 стрільцями оволодів галицьким намісництвом і заарештував генерала К. Гуйна. Ветеран легіону УСС чотар Гриць Трух зайняв комендатуру і полонив генерала Р. Пфєффера, а чотар Л. Огоновський роззброїв в казармі на Казимирівській двісті поліцаїв. Чотар С. Витвицький взяв під контроль Австро-Угорський банк. О п'ятій ранку відключено міський телефон і телеграфну лінію із Заходом. За кілька годин зайнято вокзали – Головний, Підзамче, Персенківку, Личаків. З кожним звітом зростала впевненість й Української Генеральної Команди.

¹³² Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. С. 43; Шухевич В. Початок українсько-польської війни // Український прапор. 1919. 1 лист.

¹³³ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (CAW). Dziennik Rozporządzeń Komisij Wojskowej. № 1. 1918. 28 października. Rozporządzenia Sztabu Generalnego. Rozkaz № 31.

Удосвіта залите дощем місто Лева повністю контролювали українські війська, на його вулицях з'явилися озброєні патрулі з синьо-жовтими стрічками на шапках, а над міською ратушею замаяв синьо-жовтий прапор, виготовлений Марією Лазорко (дружиною директора «Народної Торгівлі») і встановлений 17-літнім вістуном Степаном Панківським (героїчно загинув у бою під Вовчухами на Львівщині у березні 1919 р.), стрільцем Левом Гецом, гімназистами Миколою Котиком і Миколою Пачовським¹³⁴.

О 7.00 командувач українськими військовими силами Д. Вітовський з великим піднесенням віддав рапорт «обережному на всі боки» К. Левицькому про те, що, не втративши ні одного стрільця, його війська оволоділи Львовом¹³⁵. «Хто з очевидців забуде той історичний день 1 листопада 1918 р., коли прастарий город князя Льва став знову столицею Української держави? – писав сучасник подій, історик Олекса Кузьма. – В чийсь тямці затерлись могутні вражіння надзвичайної картини, коли з високої ратушевої вежі, намісництва, сейму та всіх державних будинків, військових і цивільних, замаяли синьо-жовті прапори на знак, що тут влада не австрійська, але українського народу?»¹³⁶

Пополудні відбулося формальне перебрання влади від цісарського намісника. Зокрема, після підписання протоколу намісник К. Гуйн передав усю владу своєму заступникові В. Децикевичу, а він, новопризначений президент намісництва, уже на основі цісарського маніфесту від 16 жовтня 1918 р., передав її голові львівської делегації Української Національної Ради К. Левицькому (засідала неподалік, у будівлі Ставропігії на вул. Бляхарській, тепер І. Федорова).

1 листопада на мурах Львова з'явилася відозва Української Національної Ради:

«Волею українського народу утворилась на українських землях бувшої австро-угорської держави Українська Держава.

Найвищою державною властю Української Держави є Українська Національна Рада. З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави. Дальші зарядження видадуть цивільні і військові органи Української Національної Ради.

Взивається населення до супокою і послуху сим зарядженням.

Під сею умовою безпечність публичного порядку, життя й маєтку, як також заосмотрення в поживу вповні запоручається».

Того ж дня Національна Рада звернулася і до населення Галичини:

«Український народе! Голосимо Тобі вість про Твоє визволення з віковичної неволі. Від нині ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави... Доля Української Держави в твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш всі ворожі замаху на Українську Державу...»¹³⁷

Отже, вже в перших документах керівники повстання намагалися заручитися підтримкою широких народних мас і, в якійсь мірі, пророкували, що до перемоги ще далеко, боротьба лише розпочинається. Військові кола, і перш за все Д. Вітовський, одразу ж закликали зміцнити збройні сили, вважаючи украй необхідним посилити війська у Львові, над яким швидко збиралися грозові хмари.

¹³⁴ Павличин О. Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів, 2008. С. 14–15.

¹³⁵ Василик І. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР. Київ, 2012. С. 130–131.

¹³⁶ Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. С. 69.

¹³⁷ Українське слово. 1918. 3 листоп.; Діло. 1918. 2 листоп.

На жаль, перший великий успіх породив передчасну ейфорію як в українських діячів, так і в народних масах. Чимало стрільців, вважаючи справу зробленою, вже на другий день покинули Львів і розійшлися по домівках.

Увечері 1 листопада група галицьких діячів і військових відправила на вокзалі генерала Гуйна та інших високих чинів австрійської адміністрації. «Мені, старому, здається, – сказав на прощання Гуйн, – що справа не піде так легко, як почалася. Ваші противники – це завзяті люди». І він не помилився.

Майже без перешкод здійснено переворот у містах і селах Східної Галичини. Ядром повстання були українські військові підрозділи. Зокрема, в Коломиї австрійське командування намагалося відправити курінь 24-го полку на Італійський фронт, але 1 листопада його стрільці перебрали владу у Золочеві й роззброїли австрійські частини на станції Красне. Група сміливців старшинської школи під командуванням Ярослава Рибакіа стала ініціатором перевороту у Жовкві. Значні військові сили – 1100 стрільців, 40 старшин і 33 пластуни зібрав Військовий комітет Стрия. Під загальним командуванням сотника В. Колодницького вони оволоділи містом і навколишніми селами. У Кам'янці-Струмиловій Український громадський комітет (о. М. Цегельський, Р. Петрушевич, І. Вертиполох та ін.) роззброїв старшинську школу. Під керівництвом старшин Ю. Шепаровича, В. Назаревича, О. Косаревича 70 курсантів-українців та близько 300 селян, робітників і гімназистів захопили владу в повіті. У звіті щирецького військового комісара Василя Тиби́нки відзначалось, що 1 листопада 200 українських вояків перебрали владу в місті й 30 стрільців направлені до Львова. Ядро станиславівського гарнізону – 90-й стрілецький полк оголосив прихильність Українському комітетові, очолюваному адвокатом Л. Бачинським. 2–3 листопада українські старшини Теревовлі В. Шкварок, Р. Цегельський, В. Тричук провели переговори з чеським командуванням піхотної дивізії і досягли угоди щодо відправки дивізіоників до Чехії. Таким же способом українцям вдалося випроводити з Жидачева великий військовий табір угорців та реквізувати їхню зброю.

У Галичі, Підволочиську, Бережанах, Козовій, Гусятині, Самборі, Турці, Яворові повсталі селяни організувалися в загони. У ніч на 1 листопада селяни приміського села Білої захопили тернопільський залізничний вузол. Загін хорунжого С. Орищина зумів нейтралізувати полк угорської артилерії на залізничній станції Броди¹³⁸. Л. Рубінгер з кулеметною сотнею та стрілецькою четю роззброїв угорський підрозділ на залізничній станції Красне. Владу в містечку Комарно перейняв селянин Г. Тершаковець.

Безпосередньо перейняттям влади, організацією нового життя у повітах, як правило, займалась творча галицька інтелігенція – письменники, педагоги, священики, діячі українських товариств. Зокрема, у Галицькому повіті – І. Блажкевич, Косівському – М. Козоріс, Ф. Замора, Яворівському – М. Білик, А. Маренін, Сокальському – Р. Перфецький, Стрийському – о. О. Нижанківський, С. Сингалевич, Старосамбірському – С. Левицький, у Тернополі – П. Кармапський, Чорткові – О. Капустинський, М. Мельник, Самборі – А. Чайковський, І. Фляк, Козові – Ф. Коковський, Теревовлі – о. С. Мохнацький, Рудках – о. С. Онишкевич, Тисьмениці – В. Михайлівський, о. С. Левицький, Жовкві – М. Король, Ю. Кантимир, І. Косак, Я. Рибак, Дубромилі – К. Стецяк, Раві-Руській – І. Джижора, І. Кунців, Золочеві – Г. Стефанів, М. Балтарович, Кам'янці-Струмиловій – Р. Петрушевич, І. Вертиполох, о. М. Цегельський, Мостиськах – С. Байдала, Бібрці – К. Дуб, Сколе – о. М. Мосора.

На жаль, не вдалося уникнути кровопролиття у західних повітах і містах, заселених значною частиною поляків. Так, тільки після прибуття до Дрогобича військових частин 2-го листо-

¹³⁸ Гуцуляк М. Перший листопад 1918. С. 133–153; Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. Львів, 1990. С. 66–69; Гордієнко В. Листопад. Сходження на Голгофу: історія УГА // Літопис Червоної Калини. 1991. № 2. С. 6–7; Стрийщина. Т. 1. Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990. С. 156–189.

пада українцям вдалося опанувати містом. Але сусідній Борислав, де на нафтопромислах працювали здебільшого поляки, супротивник утримував до 10 листопада 1918 р.

Над Сяном і Попрадом

Особливо гострим виявилось військово-політичне протистояння на західному етнічному приграниччі. Ще наприкінці жовтня було піднято синьо-жовті штандарти в українізованих військових частинах у Любліні, Кракові, Ряшеві, Ярославі, Любачеві, Новому Санчі, але підрозділи легіоністів виявилися там сильнішими і новій польській владі вдалося нейтралізувати ці заворушення стрілецтва.

31 жовтня сотня поляків на чолі з генералом Станіславом Пухальським (1867–1931) намагалася обійняти владу й у Перемишлі¹³⁹. Однак ці плани не вдалося здійснити. На допомогу українському громадянству княжого міста прийшов 9-й український піхотний полк (200 стрільців) під командуванням хороброго підпоручика М. Федюшки із приміської Журавиці. Незважаючи на дощ, на ринковій площі зібрались ще й вісім тисяч селян-українців із навколишніх сіл. Відтак у четвер уранці в Народному домі відбулось величне віче, учасники якого присягли: «Польське панування в Перемишлі може прийти тільки по їх трупах». Там же було обрано Перемиську Народну Раду (Українську Національну Раду) на чолі з адвокатом і громадським діячем Теофілем Кормошем (1861–1927). До її складу увійшло 13 чоловік – представники від інтелігенції, робітників і селян повіту¹⁴⁰. При повітовій Раді створено ряд комісій – військово, фінансову, харчову, санітарну та інші. Її органом став часопис «Воля». Всього при фінансовій підтримці професора гімназії Олександра Яреми вийшло три числа вечірньої газети (5, 7, 10, листопада).

Враховуючи настрої польської частини населення міста, а також чималу активність легіоністів на чолі з генералом С. Пухальським, члени повітової Ради вирішили одразу ж нав'язати конструктивний діалог із польською громадськістю, яка прагнула будь-що включити Перемишль до складу відроджуваної II Речі Посполитої. Відтак уже першого листопада від 15.30 до 22.00 відбулися переговори обох сторін, у ході яких було досягнуто згоди створити польсько-українську комісію. До неї увійшли з української сторони – посол Володимир Загайкевич (1876–1949), директор Каси хворих Іван Жолнір, директор гімназії Андрій Аліськевич і професор гімназії Михайло Демчук, а з польської – професор гімназії Фелікс Пшиємський і три адвокати: Леопард Тарнавський, Йозеф Мантель, Володимир Блажовський. Пізно вночі ці вісім членів комісії підписали угоду про утримання спокою і порядку, згідно з якою вони тимчасово обіймали владу у місті й повіті. Для виконання адміністративно-поліційних функцій була створена із тисячі українців і тисячі поляків спільна міліція¹⁴¹. Крім Перемишля, спільні міліції діяли у Красичині та Бірчі.

Наступного дня на мурах Перемишля з'явилася відозва комісії «До населення міста і повіту!», в якій містився заклик «до спокою і громадського порядку». Діяльність комісії підтримала Жидівська Національна Рада, створена у Перемишлі 3 листопада. Того ж дня виникла й Польська Рада Народова, яка закликала поляків не падати духом і водночас... не виконувати наказів свого генерала Пухальського (до речі, обраного в склад комісії) щодо роззброєння польських частин на Засянні¹⁴². Поспішна відозва поляків дестабілізувала суспільно-політичну ситуацію в повіті. У цей час, як зазначала газета «Воля» від 5 листопада 1918 р., «польські легіоністи підступом роззброїли 9-й полк, а його офіцерів інтернували. Рівночасно на даний поляками знак стали озброюватись польські студенти і провокувати українське населення. Кілька озброєних недоростків, видно на приказ своїх провідників, вдерлися навіть до палати

¹³⁹ CAW. WBN 13. K. 3—21.

¹⁴⁰ Koneczny Zdzisław. Walki Polsko-ukraińskie w Przemyślu i okolicy. S. 16–19.

¹⁴¹ Воля. 1918. 5 листоп.

¹⁴² AP w Przemyślu. Polska RN. Afisz.

нашого єпископа Коциловського і шукали там зброю і амуніції. Провокаційне поведіння польських загорільців викликало незвичайне обурення серед українського населення Перемишля і околиці. Здавалося, що ще хвиля і прийде до збройної розправи... Дійшло до того, що в ніч з суботи на неділю якісь польські загорільці стріляли з машинного кріса Медику і ранили кількох селян. Та загорілість потягнула за собою обсаження Перемишля українськими військами».

Провокації легіоністів змусили Українську Національну Раду перейти до рішучих дій. О п'ятій ранку 4 листопада підпорядковані їй п'ять українських сотень обеззброїли польські сторожі в місті, крім Засяння. Учасник бою старшина Віктор Петрикевич згадує (його спогади зберігаються у Бібліотеці Народовій у Варшаві), що в нічних сутичках загинуло двоє стрільців і п'ять легіоністів. Тоді ж інтерновано генерала Пухальського і декілька польських підрозділів¹⁴³. Уранці Українська Національна Рада оголосила, що перебирає у свої руки владу, а також закликала: «Горожани! Взиваємо Вас всіх без різниці народности і віросповідання до безусловного спокою і послууху нашим зарядженням. Брама домів належить замикати о 8 год. вечером. Продажа палених набоїв є безусловно заказана. Горожани! Запоручаємо Вам безпечність публичного порядку, життя і майна. Апровізацією міста і повіту займемося щиро. Просимо о повне довір'я і поміч. Працювати будемо для добра всего населення совісно і безсторонно...»¹⁴⁴

Все ж діяльність спільної комісії не припинялась і в наступні дні. На цей час збройне протистояння сторін ще більше посилилось. 5 листопада у Бушковичах легіонери зарубали чотирьох стрільців, а в ряді сіл реквізували худобу, арештували невинних людей. Реквізиційні акції провели, на жаль, й українці. Віктор Петрикевич згадує, що на Засянні легіоністи в час богослужіння зробили ревізію в каплиці о. василіян, при цьому пригрозили револьвером отцю Васильківському. Всі ці факти і мала розглянути спільна комісія. Але 10 листопада її діяльність була перервана.

Переїхавши міст, перед залізничним двірцем з'явився польський бронепотяг (далі колія була розібрана), розпочавши обстріл міських кварталів. У ході двогодинного бою із грізною машиною загинуло два стрільці.

11 листопада польське командування стягнуло під місто чимале підкріплення і запропонувало українцям о 12.00 скласти зброю. Українці вирішили боронитись. Тоді о 12.15 легіоністи почали артилерійський обстріл центральної частини міста. У жидівській частині міста запалили будинки, зав'язалися запеклі бої на вулицях Францішканській і Міцкевича. У хід пішли ручні бомби. Відтак українські захисники відступили з міста, так і не дочекавшись підкріплення зі сходу¹⁴⁵. Нова влада інтернувала близько 1 тис. українців, а на євреїв наклала контрибуцію у сумі 3 млн корон¹⁴⁶.

Навколо Перемишля запалало справжнє вогнище війни, яке вдалося погасити аж весною 1919 р. Ще й нині українці Перемишля з боєм показують на залізничний міст, який тоді пошкодували зірвати українські вояки. Натомість місцеві поляки неподалік збудували величний пам'ятник Орлятам Перемишля – своїм захисникам міста і загалом відродженої Польщі.

Радикалізувалася в ті дні й поневолена Лемківщина – «забута людьми і Богом земля поміж Сяном і Попрадом». Центром першого «огнища самостійного відруху» – Лемківської Республіки – стало село Вислок Великий Сяноцького повіту, другого – Західнолемківської Республіки – села Фльоринці та Гладисів. Провідники Лемківської республіки (всього близько 30 сіл) греко-католицький парох Панько Шпилька та вчитель Григорій Судомир ще 3 листопада виступили за злуку і передачу своєї тимчасової влади урядові ЗУНР, організували мілі-

¹⁴³ Biblioteka Narodowa. Oddział rękopisów. Ms. 69010.

¹⁴⁴ Arhiwum Państwowe w Przemyślu. Polska Rada Narodowa. Sygn. 26. K. 12.

¹⁴⁵ Литвин М. Революційний падолист 1918-го у Перемишлі // Перемиські дзвони. 1992. № 10–12. С. 18–20.

¹⁴⁶ Biblioteka Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu. Dział rękopisów. Sygn. 22. K. 10, 58.

цію¹⁴⁷. Аналогічне рішення ухвалили 27 грудня 1918 р. мешканці с. Мушинки Новосончівського повіту. Протестувальники закликали лемківські громади знімати старих війтів й обирати нові громадські ради у Грибівському і Новосончівському повітах, а також лемківських селах Закарпаття. У відповідь громади сіл Лелюхів, Мілік, Злоцьк, Щавник, Ястрабик та ін. обрали нових українських комісарів¹⁴⁸.

Дещо інакше відбувалися події в Короснятинщині, Ясельщині та Гормоччині. Там москвофіли домагалися прилучення Західнолемківської Республіки до Росії. Лемківська руська народна рада теж створила міліцію. Перша республіка проіснувала до 23 січня 1919 р., друга – до початку 1920 р., а їхніх лідерів заарештували поляки¹⁴⁹.

¹⁴⁷ Штилька П. Визвольні змагання східної Лемківщини в 1918 р. // *Аннали Лемківщини*. Нью-Йорк, 1993. С. 70–93.

¹⁴⁸ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: ілюстрована історія. Львів; Івано-Франківськ, 2008. С. 164–166.

¹⁴⁹ Коковський Ф. Лемківські республіки в 1918–1919 роках // *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 рік*. Львів, 1934. С. 115–117; *Лемківщина*. Т. 1. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. 1988. С. 180–183.

Супроти планів «Великої Румунії»

Жовтневий маніфест Української Національної Ради і особливо Першолистопадове повстання у Львові стали детонатором революційного вибуху для земляків Ольги Кобилянської і Юрія Федьковича.

1—2 листопада 1918 р. за наказом Буковинської делегації Української Національної Ради згідно із заходами поручника Іллі Поповича, у столиці краю повстали три українські стрілецькі сотні. При допомозі сотні з полку УСС та озброєних груп залізничників вони роззброїли австрійську залогоу Чернівців¹⁵⁰. У цьому полку служив Вільгем Габсбург (В. Вишиваний), онук імператора, якого деякі галицькі політики хотіли бачити на чолі відродженої Української держави. Відразу після створення УНРади у Львові він надіслав К. Левицькому телеграму: «проголосити самостійне королівство у вірності династії і скіпетрові цісаря Карла». Однак ці пропозиції архієпископа вже були неактуальними: революційна стихія вимагала державного усамостійнення краю¹⁵¹.

2 листопада центральні майдани і вулиці міста заповнили близько 40 тисяч українців, що прибули на Буковинське народне віче. Більшість його учасників висловилися за возз'єднання краю з Українською державою, яка щойно проголошена у Львові. Частина підтримала більшовицькі лозунги І. Клевчука та С. Канюка про союз із радянським Харковом. Водночас віче одностайно висловило рішучий протест проти злочинних посягань на буковинські землі з боку румунських установчих зборів, які відбулися 27 жовтня, засудило підступну діяльність Румунської національної ради на чолі з Я. Флондором. Віче обрало головою Українського крайового комітету Буковини або, як тоді казали, українським президентом Буковини 63-річного Омеляна Поповича – відомого письменника, педагога і громадського діяча. Він народився у гірському селі Сергії, що нині в Путильському районі Чернівецької області. Разом із Юрієм Федьковичем став засновником вільнолюбної газети «Буковина». З 1892 р. обіймав посаду інспектора українських шкіл. Крім того, склав для малечі «Читанку» та «Граматику», а для юнацтва – «Українсько-німецький словник». З 1911 р. Попович був послом Буковинського сейму¹⁵².

Але недовго синьо-жовтий розмай радував буковинців. Розпочалася інтервенція румунських військ на Буковину, організаторами якої виступили акредитовані у Яссах американо-англо-французькі дипломатичні місії. Ще у 1916 р. у зв'язку зі вступом Румунії в Першу світову війну на боці Антанти впливові американські кола нерідко заявляли, що Буковина стане частиною «Великої Румунії». Таку «щедрість» Заходу, очевидно, можна пояснити бажанням створити «бар'єр проти більшовизму». А після того, як Австро-Угорщина підписала акт про перемир'я, 5 листопада 1918 р. румунський уряд віддав наказ військам окупувати Буковину. У ці драматичні дні (7 листопада) Краєвий комітет реорганізовано в Українську краєву національну раду, яку очолив Агенор Артимович. 9—11 листопада румунські війська зайняли регіон.

Окупація краю і розгорнутий терор проти українців викликали спротив широких мас населення. Повсюди виникали селянські ради, творилися озброєні загони самооборони, але діяли вони стихійно, не погоджуючи свої заходи із Українською Національною Радою. Не зміг допомогти буковинцям полк Українських січових стрільців: на початку листопада він залізницею відбув до Львова. Лише 17 листопада Національна рада і уряд ЗУНР обговорили допо-

¹⁵⁰ Українська загальна енциклопедія. Т. 3. С. 722–723.

¹⁵¹ Василук І. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР. С. 131.

¹⁵² Детальніше див.: Попович О. Відродження Буковини. Спомини. Львів, 1933.

відь О. Безпалка про суспільно-політичну ситуацію в Буковині¹⁵³. Та було пізно: директиви зі Львова надійшли, як завжди, невчасно.

28 листопада 1918 р. румунський король організував у Чернівцях справжнісінький фарс – скликав Генеральний конгрес Буковини, який прийняв нав'язану резолюцію про «безумовне й на вічні часи з'єднання всієї Буковини з королівською Румунією». 18 грудня цей документ ствердив підпис короля¹⁵⁴.

В ті трагічні дні Омелян Попович з групою буковинських громадських діячів переїхав до Львова, де знову опинився у вирі революційних перетворень: став заступником голови парламенту республіки, головою його шкільної комісії. Постійно допомагав землякові Миколі Топащаку формувати в Коломиї Буковинський полк, який у прикордонних Кутах заснував збірну станцію буковинських добровольців, а у Городенці – запасний курінь (командир – поручник Р. Ціпгер). Цікаво, що цей курінь підлягав Дієвій армії УНР. Після окупації Галичини поляками відомий буковинець жив у Львові, довгі роки працював інспектором «Рідної школи».

Рідко, але завжди із задоволенням Попович-батько навідувався до дочок у зелені Заліщики, над Дністром. Наталка після закінчення Чернівецької учительської семінарії вчителювала у бурсі при семінарії. Олена була одружена з колишнім артистом театру, старшиною армії УНР Сцярком-Животівським і з чоловіком утримувала крамницю. Перебуваючи влітку 1930 р. в гостях, Омелян Попович раптово захворів і помер¹⁵⁵.

Польська влада вживала усіх заходів для того, щоб похорони відомого громадського і політичного українського діяча пройшли непомітно. Під претекстом хрещення у православній церкві тіло покійного не дозволили занести до греко-католицької церкви. Але громада вирішила інакше. На похорон славетного земляка із Чернівців прибули православні священники, делегація академічного товариства «Запорожя» Чернівецького університету, почесним батьком якого був О. Попович. Мешканці міста Заліщиків прийшли з вінками та букетами живих квітів, а похоронні псалми виконали учні місцевої учительської семінарії під керівництвом її випускника Г. Романка.

¹⁵³ ЦДІА України у Львові. Ф. 309. оп. 1, спр. 1871, арк. 27–28; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Івано-Франківськ, 2001. С. 17.

¹⁵⁴ Кирило В. М., Панчук М. І., Троян М. В. В авангарді боротьби за воз'єднання. Київ, 1985. С. 36–41.

¹⁵⁵ Ковальчук П. Забута могила // Вільне життя. 1990. 11 груд.

Гуцульська республіка: до матері-України...

Молода ЗУНР водночас стала хрещеною матір'ю для Гуцульської Республіки, підвалини якої будувалися на уламках імперії Габсбургів.

Листопад 1918-го... Щойно сформований уряд відновленої Угорщини, переконавшись у «сепаратизмі» закарпатських українців, терміново обнародує законопроект про автономію Руської Країни і вводить пост міністра русинів-українців, який обійняв Орест Сабова. Для обговорення цього документа 10 грудня у Будапешт прибули численні делегації. Ясіню представляло вісім делегатів на чолі з головою Гуцульської народної ради Степаном Ключураком. Однак закарпатці і взагалі прихильники незалежності були у меншості, а тому дискусія пішла у промадярському руслі. Отоді українці там же провели свій з'їзд, головою якого обрали Августина Штефана, популярного рахівського адвоката. Учасники форуму рішуче зажадали возз'єднання краю з Великою Україною. На цей час у багатьох селах Свалявщини, Хустщини, Мараморощини вже діяли українські народні ради.

Через тиждень, 18 грудня, інтелігенція Сиготу скликала з'їзд Мараморощини, щоб обрати Сигітську народну раду. На ньому з великим піднесенням виступили знані громадські діячі краю Михайло Бращайко і Августин Штефан (Рахів), Степан Ключурак і Василь Климпуш (Ясіня), Василь Йосипчук (Великий Бичків). Їхні виступи неодноразово переривались схвилюваними оваціями: «До Києва хочемо!», «До матері-України!». Цей з'їзд уповноважив підготувати у Хусті Всекарпатський конгрес. З особливим хвилюванням делегати пройшли походом до церкви Різдва Пресвятої Діви Марії і перед нею присягнули на синьо-жовтому прапорі із ще більшою рішучістю боротися за свободу поневолених краян.

Головні ж події відбувались у Рахові та Ясіні. Саме там за ініціативою Гуцульської народної ради у листопаді 1918 р. постала Гуцульська Республіка¹⁵⁶. Головою цієї Ради обрано вже згаданого Степана Ключурака, колишнього студента Віденського університету, а потім офіцера австрійської армії, який щойно повернувся з фронту. Всього ж рада об'єднала 42 членів: 38 українців, 2 змадяризованих німців і 2 євреїв, тобто представників головних національностей, які жили в тамтешніх місцях. До головної управи увійшло 10 найавторитетніших народних посланців. Взагалі ж, влада складалася з чотирьох секцій (міністерств) та підсекцій: військової, дипломатичної, внутрішньої, господарської, харчової та інших. В обігу допускались угорські корони та українські гривні. Прапор республіки став синьо-жовтий.

Степан Ключурак разом з Іваном Климпушем побували в Станиславові, аби передати урядові ЗУНР рішення селянства про приєднання краю до України. А після повернення поінформували раду і населення про маніфест Національної Ради і Конституцію ЗУНР, у яких стверджувалось, що до України повинні бути приєднані всі землі колишньої Австро-Угорщини, де живуть українці, тобто Закарпаття, Буковина, а також частина Марамороського повіту, що на лівобережжі Тиси.

Угорсько-українські непорозуміння неодноразово обговорювалися на засіданні Національної Ради і уряду ЗУНР. Закарпатський конфлікт порушувався на зустрічі президента Є. Петрушевича з головою угорського уряду М. Карої та міністром національних справ О. Ясі, що відбулася 30 грудня 1918 р. у Будапешті. Угорці жадали відмови ЗУНР від Закарпаття, на що галичани дипломатично відповіли: приналежність Закарпаття повинен визначити плебісцит під нейтральним доглядом і Паризька мирна конференція¹⁵⁷. Однак у відповідь угорські власті надіслали до Ясіні 600 вояків-«сейкелів» для наведення порядку. Але Гуцульська народна рада

¹⁵⁶ Ключурак С. До волі (Спомини). Нью-Йорк, 1978. 189 с.; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: ілюстрована історія. С. 156–164.

¹⁵⁷ Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини // Україна в минулому. Вип. VII. Київ; Львів, 1995. С. 34.

не скорилась. За два дні перед Різдвом Христовим на таємній нараді було домовлено, що на Святий вечір її члени підуть «колядувати». Того ж вечора створили повстанські загони з добровольців, а на третю годину ранку 7 січня 1919 р. було взято у полон 504 мадярських вояків.

Відтак командування ГА терміново розробило наступальну операцію для двох військових груп, які одночасно вийшли із Коломиї і Станиславова. 8 січня повстанці і стрільці Галицької армії взяли залізничні станції Кваси, Білини, Рахів, Берлебаш, Трибушани. З боями звільнено села Вишову, Борщу, Кречунів, Миково (нині в Румунії), Великий Бичків та інші. Запас боєприпасів поповнився після роззброєння австрійського ешелону, який ішов транзитом через Ясіню. Чималу допомогу надавало місцеве населення: визволителів зустрічали хлібом-сіллю, урочистими процесіями та церковними дзвонами.

У ті ж дні Гуцульська армія поповнилася сотнями добровольців. У двох куренях уже налічувалося тисячі стрільців. Ще один доформовувався у Бичкові для походу на Тячів і Хуст. Основні сили повстанців зосередилися під містом Марамороський Сигот. Найзапекліші бої відбулися в його передмісті – на залізничній станції Комора. Після поразки під містом сейкелі втекли з нього. Населення Сигота – українці, угорці, євреї – щиро вітало переможців. На багатьох будинках замаяли синьо-жовті прапори.

Однак керівництво Гуцульської армії, якою командував сотник УГА Воробець, дещо втратило пильність, бо до Хуста значних угорських сил уже не було, і здавалося, що час визволення всієї Мараморощини близиться. Але 21 січня на передові пости, що знаходилися за 10–12 кілометрів від Сигота, напали румунські регулярні війська. За короткий час зав'язалися бої на вулицях міста. Добре озброєна на той час і переважаюча кількістю румунська дивізія перемогла. 60 стрільців коломийської групи загинули у боях, багато потрапило у полон. Лише 170 чоловік змогли врятуватися, прорвавшись поїздом до Ясіні через села, в яких підняли бунт угорсько-німецькі заколотники. Румуни окупували Великий Бичків, Луг, Хмелів. В інших селах під протекторатом румунських військ була відновлена угорська влада. Почався жорстокий терор.

Поразкою завершився й мукачівський рейд станиславівської групи ГА – мадярські відділи виявилися значно сильнішими¹⁵⁸.

У ці драматичні дні до Хуста з'їхалося 420 делегатів Всекарпатського конгресу. Його учасники схвалили допомогувати акцію ЗУНР і висловились за возз'єднання із Соборною Україною. Наприкінці під радісні оплески присутніх голова зібрання Михайло Брацайко зачитав резолюцію:

«1. Всенародні збори угорських Русинів-Українців з дня 21 січня 1919 року висказують з'єднання всіх Русинів-Українців з комбатів: Мараморош, Спиш, Абауйторна й прилучення Русинами-Українцями заселених земель до Соборної України, просячи, щоби нова Держава при виконуванні цієї злуки узглядила положення цих Русинів-Українців. Для того всенародні збори заявляють, що руський народ Угорщини закон про Руську Країну, даний в Будапешті року 1918-го, не признає законом, бо повстав без його волі і без заступництва народу.

2. З огляду на повище рішення збори постановляють, що руський народ не пішле послів своїх до угорського парламенту.

3. Всенародні збори просять, щоб українські війська засіли землі, заселені русинами-українцями на Угорщині й щоби заосмотрили населення, живуче серед тяжких харчевих відносин, поживою.

¹⁵⁸ Літопис Червоної Калини. 1932. № 7–8. С. 2–3; Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1938 р. Львів, 1937. С. 149; *Сміян П. К.* Великий Жовтень і Закарпаття (1917–1919 рр.). Львів, 1970. С. 56–59; *Масляник О.* Гуцульська республіка: повернення із забуття // *За вільну Україну*. 1991. 31 січ.

4. Всенародні збори витають всі визволені народи австро-угорської монархії: Чехословаків, Румунів, Поляків і Німців...

5. Народні збори вибирають для ведення справ русько-українського народу Центральну Народну Раду зі ста членів й уповажують її заступати Русинів на Угорщині й всюди, де цього потрібно, проти всіх інших народів і зробити все, що кожного часу в інтересі русько-українського народу вважає за потрібне...»¹⁵⁹

Але реалізувати ці патріотичні помисли не вдалося. Гуцульська армія і гуцульські підрозділи зазнали тяжких втрат, і республіка у межах Ясіні та навколишніх сіл протрималася тільки до червня 1919 р. На довше не вистачило озброєння та набоїв. Ясіню окупували румунські солдати, а невдовзі при потуранні Антанти частину краю було включено до складу Чехо-Словацької Республіки. Що ж до угорського уряду, то він не приховував своїх полонофільських поглядів, прагнучи знайти у Бельведері союзника проти Праги. Але, потребує допомоги і Польщі, і ЗУНР, офіційний Будапешт прагнув примирення двох конфліктних сторін, і М. Карої виступив навіть із пропозицією посередництва у польсько-українських переговорах¹⁶⁰. Однак до цього не дійшло.

¹⁵⁹ Літопис Червоної Калини. 1931. № 7–8. С. 31.

¹⁶⁰ Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини. С. 36–39.

Закріпити те, що створено всенародним зривом

Завести негайно лад, публічну безпечність і спокій

Нова республіка на Придністров'ї (багата на нафту, газ, сіль, озокерит, цілющі води, ліс) одразу ж помічена не тільки світовими телеграфними агенствами, але й знаними політиками і бізнесменами, честолюбивими військовими. За площею – 70 тис. кв. км¹⁶¹ – вона майже не відрізнялася від інших середніх держав континенту, скажімо, Австрії, Угорщини чи Греції. Правда, такою вона залишалась недовго, оскільки упродовж місяця майже половина її території була насильно відшматована Польщею і Румунією, а у січні ще й Чехословаччиною. На півночі потенції гальмувались військами радянської країни. Отож осідками демократичного життя стали лише сорок українських повітів Галичини.

Щодо населення – 6,2 мільйона людей, то нова республіка залишала позаду Швецію, Норвегію, Фінляндію, Голландію, Данію. Але це, повторюємо, лише на початку листопада, наступні півроку – десять мільйонів. 71 відсоток населення становили українці, 14 – поляки, 13 – євреї, 2 – інші, головню німці; 62 відсотки вважали себе греко-католиками, 18 – римо-католиками, 13 – іудеями, 6 – православними¹⁶². Більшість населення проживало в селах і займалось сільським господарством.

Одразу ж після перейняття влади 5 листопада Українська Національна Рада звернулася до народу з програмним маніфестом:

«Український Народе! Всенароднім зривом сотворив ти, Український Народе, на прадідній землі Осмомисла, Давида і Льва свою власну державу. Українська національна Рада в нашій старій столиці Львові взяла верховну державну власть у руки, а Український Нарід, всі його верстви, йдучи за її покликом, доховав сього з достойною подиву одчайдушністю в цілیم нашім краю.

По п'ятсот сімдесят і осьми літах неволі, упокоєння і наруги став Ти, Український Народе, знов сам собі господарем на своїй землі, сам собі сувереном.

Пірвані кількасотлітні кайдани, розвалена довговічна тюрма і перед Тобою, Український Народе, відчиняється соняшний шлях до світлої народної будуччини.

Подвиг твій, се побіда правди над кривдою, волі над неволею, світла над тьмою, народоправства над олігархією, над поневоленем більшості упривилейованою меншістю!

Український Народе! В сотвореній Тобою державі не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатших та економічно сильніших над бідними й економічно слабшими. В Українській Державі всі горожани без різниці мови, віри, роду, стану чи пола будуть справді рівні перед проявом, а наскрізь демократичний лад, опертий на загальнім, рівнім виборчім праві, від громади починаючи і на державі кінчаючи, забезпечить верховний голос у державі демосові, масам робочого народу. Хлібороб і

¹⁶¹ Станиславівський голос. 1918. 19 лист.

¹⁶² Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки // Календар «Просвіти» 1921. Львів, 1920. С. 100–101;

робітник будуть основними керманичами держави. Український парламент, що вибереться і збереться зараз як тільки край успокоїться, переведе справедливую земельну реформу, силою котрої земля великих дібр перейде на власність малоземельних і безземельних. Робітниче законодавство забезпечить робітникові 8-годинний день праці, дасть безпеку на старість і нездібність до праці і взагалі повну охорону праці.

Горожани! Найважливіша задача теперішньої хвилі є закріпити і утривалити те, що створено всенародним зривом. Українські власті, горожанські і військові, мають в цілім краї завести негайно лад, публічну безпечність і спокій. Про тих, хто не схотів би підчинитися наказам українських властей або робив би заколот, треба виступити з усією рішучістю.

Українці! Утривлене Української народної держави не можливе без народного війська, народної армії. Сю армію мусимо зараз створити, й тому звизаємо всіх Українців ставитися в її лави.

Український Народе! Переживаємо велику рокову хвилю. Будуємо будучність нашої землі. Лиш єдністю, карністю і напруженем усих сил народу можемо сю будову довести до щасливого кінця. Ніхто, хто є Українцем, не сміє відтатися від великого діла, від жертви для щасливої будуччини Українських поколінь!

В ім'я сеї будуччини кличемо: Одностайно, однодушно і з усією рішучістю вперед! Слава Українській Державі! Слава Українському Війську! Слава Українському Народові!»¹⁶³

Для реалізації цих поки що декларованих надбань і рубежів 9 листопада сформовано уряд – Державний секретаріат (згодом – Рада державних секретарів ЗУНР) на чолі з адвокатом Костем Левицьким (1859–1941), вихідцем із сім'ї священника прикарпатського містечка Тисмениці, депутатом австрійського парламенту і галицького сейму. Це був загартований політичний діяч¹⁶⁴. Саме він запропонував список свого першого кабінету міністрів, який Національна Рада затвердила без змін. За давньою парламентською традицією записягання секретарів провів старійшина ради Юліан Романчук. Урочисте зібрання Національної Ради відбулося наступного дня в палаті Намісництва. Раніше зібрання Ради проходили в будинку Ставропігії. Таким чином, відповідальні портфелі отримали Кость Левицький (голова Державного секретаріату і секретар фінансів), Дмитро Вітовський (військові справи), Сидір Голубович (судівництво), Ярослав Литвинович (торгівля і промисловість), Олександр Барвінський (віросповідання і тимчасово освіта), Іван Мирон (шляхи), Олександр П'ясецький (пошта і телеграф), Іван Макух (публічні роботи), Степан Баран (земельні справи), Іван Куровець (охорона здоров'я), Антін Чарпецький (суспільна опіка і праця). Начальником харчового уряду став Степан Федак¹⁶⁵. Як бачимо, галичани перейняли досвід Генерального Секретаріату Центральної Ради, а також подібних кабінетів країн Заходу, зокрема Англії.

9 листопада Національна Рада також затвердила нову назву держави: Західно-Українська Народна Республіка.

Над чим працювали і чого домоглися будівничі молодій державі? У першу чергу гаряче дискутували над проектами тимчасового Основного закону ЗУНР (ухвалений 13 листопада 1918 р.), військової організації (Галицька армія), фінансової діяльності, державної адміністра-

¹⁶³ Українське слово. 1918. 11 листоп.

¹⁶⁴ Восени 1939 р. заарештований органами НКВС; наприкінці 1941 р. помер у Львові, похований на Янівському цвинтарі.

¹⁶⁵ ЦДІА України у Львові. Ф. 309, оп. 1, спр. 125, арк. 13–17.

ції, відбудови залізничних шляхів тощо. Крім того, щодня обговорювали оперативну інформацію про хід боїв у Львові і повітах, зміст і тактику переговорів із польською стороною¹⁶⁶.

Але через два тижні в досить енергійному урядовому механізмі сталися збої і навіть простої. Після окупації Львова до Тернополя виїхала лише частина секретарів. Отож довелося знову доукомплектовуватись. А фактично – творити новий кабінет. Ситуацію ускладнила ще внутрішня урядова криза, яка змусила знервованого і виснаженого К. Левицького на початку грудня заявити про димісію, яку Національна Рада одразу ж прийняла і доручила підібрати новий кабінет міністрів правнику Сидору Голубовичу (1873–1938). До речі, причини нагальної зміни прем'єра в мемуарній літературі, як правило, оминаються. Немає публічних роз'яснень і в тогочасній пресі. Можливо, це зв'язано із міжфракційними амбіціями всередині Української національно-демократичної партії (К. Левицький і Є. Петрушевич входили до різних її угруповань)¹⁶⁷.

1—2 січня 1919 р. всі державні інституції перебрались до нової тимчасової столиці – Станиславова. Саме там Сидір Голубович і сформував другий урядовий кабінет. Фінанси, торгівлю і промисловість взявся вести сам голова, внутрішні справи передано Івану Макуху, дипломатію – Лонгину Цегельському (з 10 березня – Михайлу Лозинському), військові справи – Дмитру Вітовському (13 лютого його замінив 42-річний полковник Віктор Курманович. Народився у селі Вільшаниця Золочівського повіту, страчений органами НКВС 1945 р. у Києві), судівництво – Осипу Бурачинському. Про конкретну діяльність цього уряду йтиметься згодом.

Вища законодавча влада, як уже зазначалось, була зосереджена в руках членів Української Національної Ради. Однак у перші ж тижні її повнокровної державотворчої діяльності виявився брак представників повітових міст і сіл. Тому вирішено виділити по одному мандату повітам, ще чотири – Львову і по два – Чернівцям і Станиславову. Довибори планувалося провести 22–26 листопада, але цьому в багатьох містах зашкодила різка зміна сил на фронті, зокрема, падіння Львова, відтак – вимушена зупинка першої сесії Ради у столиці. Друга сесія відбулася аж на початку 1919 р. у Станиславові. Отоді й з'ясувалося, що найсильніше партійне угруповання створили націонал-демократи на чолі з Антоном Горбачевським (1856–1944). Друге місце вибороли радикали Лева Бачинського (1871–1930). третє – соціал-демократи Семена Вітика (1876–1937)¹⁶⁸. Найслабішими виявилися позиції хлопсько-радикальної партії на чолі з Кирилом Трильовським (1864–1941). Взагалі ж до парламентської когорти потрапили найзвичайніші люди краю – письменники Василь Стефаник, Антін Крушельницький, Омелян Попович, Петро Карманський, Осип Назарук, науковці Кирило Студинський, Мирон Кордуба, Станіслав Дністрянський, Олександр Барвінський, митрополит Андрей Шептицький, священики Андрій Бандера, Степан Онишкевич, правники Сидір Голубович, Роман Перфецький, практично всі українські політики і відомі діячі культури¹⁶⁹.

За соціальним складом більшість депутатів становили селяни-середняки, інтелігенція і клерикали були в меншості. Щодо ідеології, то переважна більшість, навіть соціал-демократи, стояли на ліберально-національних позиціях. Практично весь склад Ради був українським, оскільки поляки бойкотували вибори, а євреї і німці воліли триматись осторонь, щоб не бути втягнутими в українсько-польський конфлікт. Парламент був досить представницьким – через нього пройшло понад 200 осіб. Для оперативної роботи його члени 4 січня 1919 р. обрали виділ Української Національної Ради. Це була, кажучи сучасною мовою, президентська рада-десятка, яка займалася кадровими пертурбаціями уряду, визначала і приймала відставку міністрів; апробовувала закони, ухвалені Національною Радою. Рішення приймалися біль-

¹⁶⁶ *Левицький К.* Перший Державний Секретаріат у Львові // Український скиталець. 1923. № 11. 11 черв.

¹⁶⁷ *Стахів М.* Західна Україна. Т. IV. С. 67.

¹⁶⁸ Про участь УСДП у громадсько-політичному житті ЗУНР детальніше див.: Koko E. Ukraińcy socjaldemokracji galicyjscy w okresie międzywojennym (1918–1939) // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne*. 1993. S. 129–135.

¹⁶⁹ *Чубатий М.* Вказ. праця. С. 105–107.

шістю присутніх (але не менше 6 членів). Виділ обирався на час каденції Ради – аж до формування нового виділу¹⁷⁰. До його першого складу було обрано: Євгена Петрушевича (президент), Лева Бачинського, Семена Вітика, Антона Горбачевського, Гриця Дувіряка, Михайла Новаківського, Теофіля Окуневського, Омеляна Поповича, Антона Шмигельського і отця Степана Юрика.

Безпосередньо Радою керували її президент Євген Петрушевич, заступники Лев Бачинський, Омелян Попович, Семен Вітик і Андрій Шмигельський, секретарі і начальники сеймової канцелярії Степан Витвицький, Осип Устиянович, Степан Силецький. Їм допомагали голови сеймових комісій – закордонної, військової, фінансової, земельної реформи та ін. На основі закону членам Ради надано право посольської недоторканності, безкоштовного залізничного проїзду, їх увільнили від військової служби. На час службових засідань видавалися добові – 50 гривень.

Формувалися і місцеві органи влади¹⁷¹. Державні повітові комісари обиралися головно з мужів довір'я Української Національної Ради. Вони керували фактично всіма цивільними організаціями і справами повіту, окрім війська, суду, залізниць, пошти і телеграфу. Ці функції виконували спеціальні повітові і окружні коменданти. Спершу комісарів обирали громади на повітових Національних радах, згодом це право передано державному секретаріатові внутрішніх справ. Дорадчим органом комісарів були повітові Українські Національні Ради¹⁷². Правда, були повіти, де народне самоврядування пішло далі – Ради мали вирішальний і контролюючий голос; а були й такі, зокрема у прифронтовій смузі, які взагалі не збирались. Все це спонукало державний секретаріат внутрішніх справ узагальнити дії місцевої адміністрації і розробити закон про повітові трудові ради. Згідно із законопроектом нова адміністрація повітів мала обиратися загальним голосуванням, а комісари ставали підконтрольними Раді. Однак на заваді цим починанням став травневий наступ поляків.

До речі, в органах місцевої адміністрації, зокрема, у Станиславові, Стрию, Заліщиках, Яворові, Бережанах, Угневі, селах Підзамочок і Дуліби Буцацького повіту були й поляки. Намагалися співпрацювати з українцями й німецькі та чеські колоністи¹⁷³. Нейтральну позицію зайняла єврейська інтелігенція.

Громадський порядок забезпечувала державна жандармерія. Ось що розповідає про її створення і роль сотник Іван Козак: «Під час перевороту дня 1 листопада 1918 розоружено всі станиці жандармерії. Видячи однак необхідність сторожі безпеки, утворено в кожній місцевості т. зв. міліцію, зложену з добровольців. На Покуття названо її „державною міліцією“. В місцевостях, де перед переворотом були приділені жандарми-Українці, перебрали вони організацію міліції і провід над нею. Однак їх у Східній Галичині було ще замало, щоби на кожну станицю приділити бодай одного заводового жандарма. Тому міліція здебільшого рекрутувалась з людей, які не мали до сеї переважної служби ніякої кваліфікації, а до міліції вступали тільки тому, щоб відтягнутися від служби в бойових частинах. Тому міліція не лише не сповняла свого завдання як слід, але навпаки сама чинила несвідомо або й свідомо надужиття. Се спонукало повітові центри негайно взятися за організацію правильної сторожої безпеки. В кількох повітах завдання се перебрали добровільно старшини-чужинці (головно Німці), бувші австрійські відділові команданти. Се були однак виїмкові випадки, так, що до прибуття старшин-Українців припала організаційна праця передусім старшим старшинам жандармерії української народності, які служили у Східній Галичині безпосередньо перед переворотом, або

¹⁷⁰ Конституційні акти України. 1917–1920: Невідомі конституції України. С. 97.

¹⁷¹ Див. також: Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Вказана праця. С. 24–61.

¹⁷² Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (Листопад – грудень 1918 року) // Україна модерна. Львів, 1999. Ч. 2–3. С. 132–193.

¹⁷³ AAN. Polska i Ukraina. Sygn. 55. К. 9, 13, 18, 20, 24, 67.

вспіли були вже в перших днях після нього вернути домів з чужини. Але була се праця вельми тяжка...»¹⁷⁴

У листопаді сформовано корпус української державної жандармерії ЗУНР з осідком у Львові. Першим її командантом призначено майора Лева Індишевського. У лютому 1919 р. його змінив досвідчений підполковник Олександр Красицький. Команда (згодом – корпус) жандармерії спершу підпорядковувалась державному секретаріатові військових справ¹⁷⁵. Навесні 1919 р. вона нараховувала 6 булавних старшин, 25 сотенних старшин і хорунжих, 1000 заводових жандармів, 4000 пробних жандармів (австрійського і українського вишколу) та 3000 міліціонерів. Цікаво, що поряд з українцями у жандармерії служили поляки і німці¹⁷⁶. Всього територія республіки була поділена на 23 відділи жандармерії: Львів, Перемишль, Ярослав, Сянок, Самбір, Рава-Руська, Городок Ягайлонський, Дрогобич, Тернопіль, Тереховля, Чортків, Бучач, Броди, Золочів, Бережани, Стрий, Долина, Станиславів, Городенка, Коломия, Заставна, Чернівці.

Зазначимо, що в багатьох містах (Львів, Гусятин, Щирець, Чортків, Станиславів, Тернопіль) діяли відділи жидівської міліції¹⁷⁷.

Швидке і конструктивне творення нових органів самоврядування засвідчило щире бажання українців, і не тільки інтелігенції, розбудовувати нові демократичні органи законодавчої і виконавчої влади задля побудови суверенної демократичної республіки. Як слушно зазначив історик Орест Субтельний, в основу власної адміністрації ЗУНР були «покладені австрійські моделі – галичани не вдавалися до радикальних експериментів, поширених на сході, й укомплектовували її українцями, а часто-густо й поляками-професіоналами. Незважаючи на необхідність вести жорстоку війну, західно-українська держава досягла успіху щодо підтримання стабільності й порядку на своїй території. Справді, таке на диво швидке й ефективне створення адміністративного апарату було досягненням, яке змогли повторити тільки деякі східноєвропейські держави, не кажучи вже про східноукраїнські уряди. Великою мірою це стало результатом прихильності галичан до соціальної організованості, до якої вони прагнули упродовж десятиріч»¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Конституційні акти України. 1917–1920: невідомі конституції України. Київ, 1992. С. 97.

¹⁷⁵ *Ортинський В. Л.* Силкові структури Західно-Української Народної Республіки. Львів, 2004. С. 198.

¹⁷⁶ Див. також: Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Вказана праця. С. 24–61.

¹⁷⁷ AAN. Polska i Ukraina. Sygn. 55. K. 9, 13, 18, 20, 24, 67.

¹⁷⁸ *Субтельний О.* Україна. Історія // Освіта. 1990. 8 берез.

Реформування господарки і фінансової сфери

Молодій республіці дістався нелегкий спадок. Економіка краю, будучи до Першої світової війни відсталою, колоніально залежною від іноземного капіталу, у роки світової бойні ще більше ослабла. Більшість лісопилок, млинів, нафтопереробних заводів, гуралень і броварень зупинили виробництво, було підірване сільське господарство, зруйновано залізничний транспорт, набагато зменшився обсяг торгівлі, чимало банків і фінансово-кредитних організацій зайняли вичікувальну позицію.

На території краю проходили крупні військово-стратегічні операції, в ході яких російська та австро-угорська армії втратили вбитими, пораненими і полоненими близько 3 млн осіб¹⁷⁹. У результаті затяжних боїв тут зруйновано десятки міст і містечок, зокрема, Галич, Гусятин, Бучач, майже повністю спалено 650 сіл, знищено 200 тис. житлових будинків, 233 тис. господарських будівель. У Бродівському повіті, наприклад, із 13 644 хат уціліло 6231 (45,7 %), без даху залишились 3 тис. старців, жінок і дітей. Гнітюче враження справляв і сусідній Тернопільський повіт. У селі Буцневі військовий смерч дотла спалив 239 житлових хат (із 421-ї), у Денисові – 128 (із 405), Купчинцях – 450 (із 644), Острові – 163 (із 363), Конопнівці – 64 (із 76), Кип'ячці – 94 (із 108), Людвіківках – 157 (із 186). Відтак 10 тис. осіб розмістилися в землянках і курнях¹⁸⁰.

Львівська соціал-демократична газета «Вперед» у замітці «400 родин в землянках» повідомляла: «400 родин з надходячою зимою в землянках – і то не у центральній Африці, а у нас, Східній Галичині, у селі Куропатниках Бережанського повіту... Ще у 8 дооколишніх селах немає ні однієї хати»¹⁸¹. Подібне можна було побачити й у прикарпатських повітах. Всього, за даними різних експертних комісій, військові збитки, завдані господарству краю, сягнули 1–3 млрд крон.

Особливо не вистачало працездатного населення. Десь близько 300–400 тис. чоловік мобілізовано в армію. Частина міщан, зокрема, 40 тис. львів'ян, уже в перший місяць світової війни виїхали у глибоку імперію. Близько 200 тис. відступило за Збруч. Як наслідок, майже вдвоє зменшилася кількість міського населення. Відносно незначне скорочення жителів Львова з 212,0 тис. чоловік у 1914 р. до 195,5 тис. у 1918 р. пояснюється значним притоком безробітного сільського населення. Майже удвічі зменшилася й народжуваність¹⁸². Тисячі були заслані у концтабори, немало матеріальних цінностей вивезли російські окупанти.

Війна ще більше погіршила матеріальне становище населення – українців, поляків, німців, вірмен. Лише у Львові протягом 1914–1917 років продукти подорожчали утричі, дрова – більше ніж учетверо. Тривалість робочого дня збільшилась до 14–16 годин.

Не кращим було становище селян. У січні 1918 р. примусова праця селян у фільварках – три дні на тиждень – була узаконена австрійським урядом. Лише в Галичині поголів'я коней зменшилось із 900 тис. до 210 тис. Половина землі не розорювалась, удвічі впала урожайність зернових і технічних культур. Якщо в 1913 р. на душу населення в краї вироблялося 400 кг зерна і 620 кг картоплі, то в 1918 р. – відповідно 150 і 300 кг.

¹⁷⁹ Підраховано за: История первой мировой войны. 1914–1918: в 2-х т. М., 1975. Т. I. С. 329–352; Т. 2. С. 186–204.

¹⁸⁰ ЦДІА України у Львові. Ф. 146, оп. 8, спр. 3030, арк. 5; Вперед. 1920. 15 лют.; Українське слово. 1918. 19, 26 лют.

¹⁸¹ Вперед. 1919. 27 жовт.

¹⁸² Polska w czasie wielkiej wojny (1914–1918): Historia społeczna. T. 2, Warszawa, 1932. S. 182; Lwów w cyfrach 1920. Lwów, 1920. S. 47–50; Statystyka Polski. Seria C, zeszyt 41. Warszawa, 1936. S. 42.

Справжнім лихом стали епідемічні захворювання. Якщо у роки світової війни від тифу загинуло 50 тис. цивільного населення, то в 1919 р. – майже 100 тис. Всього ж епідемія охопила у 1919 р. понад 400 тис. людей¹⁸³.

Особливо турбувала продуктова проблема: народ і, що найстрашніше, армія – недоїдали. Її розв'язати взявся державний харчовий уряд, який був створений чи не першим із всіх міністерських структур – ще 29 жовтня, коли австрійська державна машина практично зупинилась, а Польська ліквідаційна комісія започаткувала продуктовий саботаж Східної Галичини. Ось тоді українці вийшли з Крайового господарського уряду і всупереч полякам створили під проводом 58-річного уродженця Перемишля, чільного діяча товариств «Народна торгівля», «Дністер», Крайового ревізійного союзу, «Руська щадниця» Степана Федака свій Український харчовий уряд (вул. Руська, 20). Насамперед він закликав селян не підпорядковуватися наказам старостів. Представники харчового уряду чи не першими у повітах перейняли виконавчу владу. 9 листопада С. Федак очолив держсекретаріат харчових справ¹⁸⁴

¹⁸³ Вперед. 1919. 30 жовт.; 1920. 4 квіт., 25 трав.

¹⁸⁴ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: уряди, постаті. Львів, 2009. С. 289–295.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.